

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Турченко Марія Андріївна

УДК 342.25:001.895(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
«ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ»

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / М. А. Турченко

Науковий керівник – Серьогін Віталій Олександрович, доктор юридичних наук,
професор

Харків – 2026 рік

АНОТАЦІЯ

Турченко М. А. Правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертацію присвячено комплексній характеристиці вузлових проблем, що виникають в процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, визначенню оптимальних шляхів їх інноваційного вирішення, а також з'ясуванню подальших перспектив та наслідків такого реформування.

У роботі простежено розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності; окреслено сучасний стан місцевого самоврядування в Україні та визначено основні фактори, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування. Автором сформульовано поняття, умови та принципи формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні, визначено пріоритетні напрями інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні та формування його правових засад з точки зору раціоналізації, інформатизації, гуманізації та інклюзивності процесів децентралізації. Крім того, в дисертації розкрито зміст і основні заходи щодо раціоналізованого реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування в Україні, визначено правові шляхи адаптації місцевого самоврядування в Україні до умов інформаційного суспільства; запропоновано загальні підходи до перетворення місцевого самоврядування на спосіб правового захисту прав і свобод людини і громадянина; визначено інноваційно-правові способи поліпшення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства. У результаті проведеного критичного аналізу виявлено недоліки вітчизняного конституційного законодавства про статус місцевого самоврядування, сформульовано пропозиції щодо його удосконалення в межах

продовження муніципальної реформи в Україні.

Обґрунтовано тезу про те, що розвиток місцевого самоврядування в Україні протягом усіх років незалежності мав певною мірою інноваційний характер як за змістом, так і за формами реалізації, хоч інноваційність такого розвитку традиційно обмежувалася спробами удосконалення системно-структурної та функціонально-компетенційної складових. Виокремлено п'ять етапів такого розвитку в аспекті їх інноваційності, визначено хронологічні межі кожного з етапів, надано їх змістовну характеристику.

Автором сформульовано поняття правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні; під такими засадами пропонується розуміти систему правових норм, принципів, процедур та механізмів, які забезпечують впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів у функціонування системи місцевого самоврядування з метою підвищення її ефективності, адаптивності до змін, прозорості та відповідності потребам громади. Обґрунтовано тезу, що суб'єкти місцевого самоврядування є суб'єктами інноваційної діяльності; під інноваціями у місцевому самоврядуванні слід розуміти новостворені (застосовані) або вдосконалені управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність роботи системи місцевого самоврядування; такі інновації стосуються роботи органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, депутатів місцевих рад, комунальних підприємств, установ та організацій, а також надання публічних послуг на муніципальному рівні.

Визначено чотири пріоритетні напрями інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні та формування його правових засад:

- 1) «децентралізація 2.0» як раціоналізоване реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування;
- 2) адаптація системи місцевого самоврядування до умов інформаційного суспільства на засадах «Smart-city»;
- 3) гуманізація місцевого самоврядування шляхом його перетворення на царину правозахисту на засадах «Міста прав людини»;
- 4) виведення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та

публічно-приватного партнерства на якісно новий рівень через формування «ініціативних громад».

У дисертації розкрито зміст і основні заходи щодо раціоналізованого реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування в Україні. Автором обґрунтовано позицію, що «Децентралізація 2.0» має зосередитися на: перегляді й уточненні функціонального наповнення кожного рівня місцевого самоврядування; врахуванні функціональних міських просторів; стимулюванні муніципальної взаємодії та міжмуніципальних об'єднань; розбудові сталої координації як вертикального, так і горизонтального характеру; оптимізації чисельності та структури виконавчих органів місцевих рад; реформуванні інституту місцевих державних адміністрацій; інституалізації механізмів публічної участі; перебудові систем міжбюджетних відносин; інтегрованій просторово-економічній політиці, впровадженні системи стратегічного планування на місцевому рівні, орієнтованої на сталий розвиток, тощо.

Окреслено шляхи адаптації місцевого самоврядування в Україні до умов інформаційного суспільства; обґрунтовано думку про те, що переведення концепції «розумне місто» в площину муніципально-правового регулювання вимагає оновлення чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», внесення змін і доповнень до статутів територіальних громад, а також змін у структурі виконавчих органів місцевих рад.

Автором запропоновано загальні підходи до перетворення місцевого самоврядування на спосіб правового захисту прав і свобод людини і громадянина через реалізацію проєкту «Місто прав людини в Україні»; окреслено комплекс заходів, які зобов'язане буде в ініціативному порядку здійснити кожне з міст, яке погодиться взяти участь у ньому.

Визначено інноваційні способи поліпшення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства через формування «активної громади», у тому числі шляхом: забезпечення всіх чотирьох рівнів участі громадськості на різних етапах прийняття політичних

рішень (інформування, консультацію, діалог та партнерство); переходу від деліберативної (дорадчої) демократії до партисипаторної (учасницької) на муніципальному рівні; формування балансу між інституційною владою та громадянською свідомістю.

Обґрунтовано позицію, що ключову роль у процесах демократизації в Україні матиме перехід від адміністративної та фінансової до політичної децентралізації, що означатиме визнання суб'єктів місцевого самоврядування рівноправними з державними суб'єктами учасниками політичного діалогу, розробку і впровадження різноманітних інструментів як деліберативної (дорадчої), так і партисипаторної (учасницької) демократії, принципову відмову від диктату і дріб'язкової опіки щодо місцевого самоврядування з боку держави. Автором здійснено критичний аналіз сучасного стану місцевого самоврядування в Україні, а також визначено основні фактори, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування. Серед таких факторів виокремлено: зростання попиту на більш якісні публічні послуги та потребу підвищення ефективності їх надання; ускладнення й багатоаспектність соціальних проблем, які треба розв'язувати на муніципальному рівні; необхідність поліпшення прозорості та підзвітності в умовах інформаційного суспільства; потреба забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на локальному рівні; необхідність адаптації системи місцевого самоврядування, забезпечення її стійкості й готовності до різного роду екстремальних ситуацій. Поряд із цим розвинено наукові погляди на правові засади муніципальної реформи в Україні; обґрунтовано, що формування правових засад інноваційного розвитку вітчизняного місцевого самоврядування має ґрунтуватися на загальних принципах, закріплених у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», та здійснюватися на засадах децентралізації, субсидіарності, інклюзивності, ефективності, передбачуваності, сталого розвитку.

Переглянуто доктринальні засади реформування системно-структурної та функціонально-компетенційної організації місцевого самоврядування в Україні;

обґрунтовано думку про те, що справді інноваційний характер мало б переведення більшої частини повноважень місцевого самоврядування з категорії делегованих у власні (самоврядні), а також завершення формування спроможного самоврядування не лише місцевого, але й регіонального рівня.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання за предметом дослідження. Зокрема, запропоновано: доповнити перелік суб'єктів інноваційної діяльності, закріплений у ст. 5 Закону України «Про інноваційну діяльність», суб'єктами місцевого самоврядування; переглянути результати об'єднання територіальних громад і укрупнення районів (проведених протягом 2015-2020 років), аби територіальна основа діяльності органів місцевого самоврядування надвала їм змогу ефективно надавати публічні послуги; у законах «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» закріпити норму, за якою в разі законодавчої конкуренції повноважень перевага має надаватися органам місцевого самоврядування; доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 31¹ «Повноваження в галузі інформатизації та впровадження новітніх технологій»; уніфікувати ключові параметри проведення місцевих ініціатив на рівні законодавства або типового положення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, публічне управління, системно-структурна організація, децентралізація, інноваційний розвиток, цифрове суспільство, територіальна громада, права людини, способи захисту прав.

SUMMARY

Turchenko M. A. Legal foundations of innovative development of local self-government in Ukraine. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive characterization of the key problems that arise in the process of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine, determining the optimal ways of their innovative solution, as well as clarifying the further prospects and consequences of such reform.

The work traces the development of local self-government in Ukraine over the years of independence in terms of its innovativeness; outlines the current state of local self-government in Ukraine and identifies the main factors that determine the need for its innovative reform. The author formulates the concepts, conditions and principles of forming the legal foundations of the innovative development of local self-government in Ukraine, identifies priority areas of the innovative development of local self-government in Ukraine and the formation of its legal foundations from the point of view of rationalization, informatization, humanization and inclusiveness of decentralization processes. In addition, the dissertation reveals the content and main measures for the rational reform of the structural and functional organization of local self-government in Ukraine, identifies legal ways to adapt local self-government in Ukraine to the conditions of the information society; proposes general approaches to transforming local self-government into a method of legal protection of human and citizen rights and freedoms; identifies innovative and legal ways to improve the interaction of municipal authorities with civil society and public-private partnership. As a result of the critical analysis, shortcomings of the domestic constitutional legislation on the status of local self-government are identified, and proposals are formulated for its improvement within the framework of the continuation of municipal reform in Ukraine.

The thesis is substantiated that the development of local self-government in

Ukraine throughout the years of independence was to a certain extent innovative in both content and forms of implementation, although the innovativeness of such development has traditionally been limited to attempts to improve the system-structural and functional-competence components. Five stages of such development are distinguished in terms of their innovativeness, the chronological boundaries of each stage are determined, and their content characteristics are provided.

The author formulates the concept of legal principles of innovative development of local self-government in Ukraine; such principles are proposed to be understood as a system of legal norms, principles, procedures and mechanisms that ensure the implementation of the latest scientifically based approaches to the functioning of the local self-government system in order to increase its efficiency, adaptability to changes, transparency and compliance with the needs of the community. The thesis is substantiated that local self-government entities are subjects of innovative activity; innovations in local self-government should be understood as newly created (applied) or improved management models, technologies, methods that increase the quality, effectiveness and efficiency of the local self-government system; such innovations concern the work of local government bodies, their officials and officials, deputies of local councils, municipal enterprises, institutions and organizations, as well as the provision of public services at the municipal level.

Four priority areas of innovative development of local government in Ukraine and the formation of its legal foundations have been identified: 1) "decentralization 2.0" as a rationalized reform of the structural and functional organization of local government; 2) adaptation of the local government system to the conditions of the information society on the principles of "Smart-city"; 3) humanization of local government by transforming it into the sphere of human rights protection on the principles of "Cities of Human Rights"; 4) bringing the interaction of municipal authorities with civil society and public-private partnership to a qualitatively new level through the formation of "initiative communities".

The dissertation reveals the content and main measures for the rationalized reform of the structural and functional organization of local government in Ukraine.

The author substantiates the position that "Decentralization 2.0" should focus on: reviewing and clarifying the functional content of each level of local self-government; taking into account functional urban spaces; stimulating municipal interaction and intermunicipal associations; developing sustainable coordination of both vertical and horizontal nature; optimizing the number and structure of executive bodies of local councils; reforming the institution of local state administrations; institutionalizing public participation mechanisms; restructuring systems of inter-budgetary relations; integrated spatial and economic policy, implementing a system of strategic planning at the local level, focused on sustainable development, etc.

The ways of adapting local self-government in Ukraine to the conditions of the information society are outlined; the idea that translating the concept of a "smart city" into the sphere of municipal legal regulation is substantiated requires updating the current Law "On Local Self-Government in Ukraine", making amendments and additions to the statutes of territorial communities, as well as changes in the structure of executive bodies of local councils.

The author proposes general approaches to transforming local self-government into a method of legal protection of human and citizen rights and freedoms through the implementation of the project "City of Human Rights in Ukraine"; a set of measures that each city that agrees to participate in it will be obliged to implement on an initiative basis is outlined. Innovative ways of improving the interaction of municipal authorities with civil society and public-private partnership through the formation of an "active community" are identified, including by: ensuring all four levels of public participation at different stages of political decision-making (informing, consulting, dialogue and partnership); transition from deliberative (consultative) democracy to participatory (participatory) at the municipal level; formation of a balance between institutional power and civic consciousness.

The position is substantiated that the key role in the processes of democratization in Ukraine will be played by the transition from administrative and financial to political decentralization, which will mean the recognition of local self-government entities as equal with state entities as participants in political dialogue, the

development and implementation of various instruments of both deliberative (consultative) and participatory (participatory) democracy, the principled rejection of diktat and petty care of local self-government by the state.

The author has carried out a critical analysis of the current state of local self-government in Ukraine and identified the key factors necessitating its innovative reform. Among these factors are: the growing demand for higher-quality public services and the need to increase their efficiency; the increasing complexity and multidimensional nature of social problems that must be addressed at the municipal level; the need to enhance transparency and accountability in the context of the information society; the necessity of ensuring economic development and the competitiveness of economic entities at the local level; and the need to adapt the system of local self-government, ensuring its resilience and readiness for various types of extreme situations. At the same time, scholarly views on the legal foundations of municipal reform in Ukraine have been further developed; it is substantiated that the formation of the legal framework for the innovative development of domestic local self-government should be based on the general principles enshrined in Article 4 of the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” and implemented in accordance with the principles of decentralization, subsidiarity, inclusiveness, efficiency, predictability, and sustainable development.

The doctrinal foundations of reforming the systemic-structural and functional-competence organization of local self-government in Ukraine have been reconsidered; it is argued that a truly innovative step would be to transfer the majority of local self-government powers from the category of delegated powers to own (self-governing) powers, as well as to complete the formation of capable self-government not only at the local but also at the regional level. The author has carried out a critical analysis of the current state of local self-government in Ukraine and identified the key factors necessitating its innovative reform. Among these factors are: the growing demand for higher-quality public services and the need to increase their efficiency; the increasing complexity and multidimensional nature of social problems that must be addressed at the municipal level; the need to enhance transparency and accountability in the context

of the information society; the necessity of ensuring economic development and the competitiveness of economic entities at the local level; and the need to adapt the system of local self-government, ensuring its resilience and readiness for various types of extreme situations. At the same time, scholarly views on the legal foundations of municipal reform in Ukraine have been further developed; it is substantiated that the formation of the legal framework for the innovative development of domestic local self-government should be based on the general principles enshrined in Article 4 of the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” and implemented in accordance with the principles of decentralization, subsidiarity, inclusiveness, efficiency, predictability, and sustainable development. The doctrinal foundations of reforming the systemic-structural and functional-competence organization of local self-government in Ukraine have been reconsidered; it is argued that a truly innovative step would be to transfer the majority of local self-government powers from the category of delegated powers to own (self-governing) powers, as well as to complete the formation of capable self-government not only at the local but also at the regional level.

Within the framework of implementing the project “Human Rights City in Ukraine,” each city that agrees to participate will be required, on an initiative basis, to carry out a set of measures, in particular: to approve the International Declaration of Human Rights Cities and take steps to communicate it to all city residents; to develop and adopt a municipal human rights charter; to develop and adopt a municipal human rights promotion program; to define the main directions of municipal human rights activities; to establish a municipal human rights network comprising local self-government bodies and civil society organizations; to introduce the practice of human rights review of acts adopted by local self-government bodies, etc. The implementation of the “Human Rights City” concept will make it possible to enhance the role of local self-government as a non-judicial mechanism for the protection of human rights.

The formation of an active community presupposes ensuring all four levels of public participation at different stages of political decision-making (from low to high):

information, consultation, dialogue, and partnership. An initiative-driven community embodies participatory democracy, establishing a balance between institutional authority and civic consciousness. Its role is manifested in mobilizing citizens, strengthening the link between government and the public, promoting practices of horizontal governance, and exercising oversight over the activities of representative bodies.

Concrete proposals have been formulated to improve constitutional and legal regulation in the subject area of the research. In particular, it is proposed to: supplement the list of actors of innovation activity, established in Article 5 of the Law of Ukraine “On Innovation Activity,” with local self-government bodies; review the results of the amalgamation of territorial communities and the enlargement of districts (carried out during 2015–2020) so that the territorial basis of local self-government bodies enables them to effectively provide public services; enshrine in the Laws of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” and “On Local State Administrations” a provision whereby, in the event of legislative overlap of powers, priority is given to local self-government bodies; supplement the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” with Article 31¹ “Powers in the Field of Informatization and Implementation of Advanced Technologies”; and unify the key parameters for conducting local initiatives at the legislative level or through a model regulation.

Key words: local self-government, public administration, systemic and structural organization, decentralization, innovative development, digital society, territorial community, human rights, ways to protect rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові публікації, у яких відображено основні результати дисертації:

Статті у фахових виданнях України:

1. Турченко М. А. Від Smart до Cognitive: чи готові правові інститути до еволюції міста, що вчиться? *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 161–169.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-15>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/26528/24296>

2. Турченко М. А. Трансформація міста у простір прав людини: виклики сучасності і світові стандарти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 97–103.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/27998/25181>

3. Турченко М. А. «Ініціатива (не)карається»: як забезпечити активну участь громадян у місцевому самоврядуванні. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 19.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18469763>

URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/517/415>

4. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 1. С. 152–158.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.24>

URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/26.pdf>

Наукові праці, які відображають апробацію матеріалів дисертації:

5. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах євроінтеграції. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 236–241. **URL:**

https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_21-04-2023_Zbirka_tez.pdf

6. Турченко М. А. Право на місто: мрія чи реальність місцевого самоврядування? *Права людини в правовій системі ЄС: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених* (м. Харків, 26 квітня 2024 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 28–31. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_26-04-2024_Zbirka_tez.pdf

7. Турченко М. А. Місцева ініціатива як запорука сталого розвитку громади. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (м. Харків, 07 червня 2024 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 98–99. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_07-06-2024_Zbirka_tez.pdf

8. Турченко М. А. Повноваження місцевого самоврядування у сфері оборони України: сучасний стан і шляхи оптимізації. *Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (м. Харків, 04 червня 2025 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 88–92. URL: https://law.karazin.ua/resources/2025/Konferencia_04-06-2025_Zbirka_tez.%5B1%5D.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	12
1.1. Розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності.....	12
1.2. Сучасний стан місцевого самоврядування в Україні та чинники, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування.....	45
1.3. Поняття, умови та принципи формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування.....	70
Висновки до Розділу 1.....	93
РОЗДІЛ 2. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....	96
2.1. «Децентралізація 2.0»: раціоналізована реформа структурно-функціональної організації місцевого самоврядування.....	96
2.2. «Smart-city»: адаптація місцевого самоврядування до умов інформаційного суспільства.....	119
2.3. «Місто прав людини»: перетворення місцевого самоврядування на царину правозахисту.....	148
2.4. «Ініціативна громада» як новий рівень взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства.....	177
Висновки до Розділу 2.....	200
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТОК 1.....	254

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Місцеве самоврядування містить у собі могутній потенціал державотворення, оскільки спроможне органічно поєднувати інтереси держави, суспільства та особи, перетворюючись на «владу крокової доступності», здатну оперативно вирішити суспільні проблеми, максимально враховуючи місцеву специфіку. Здійснення муніципальної влади має бути спрямоване на створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для гармонійного розвитку людини, надання місцевим жителям якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку спроможної громади.

Практика муніципального будівництва переконливо доводить: там, де місцеве самоврядування ефективно функціонує, де члени територіальних громад справді долучені до вирішення питань місцевого значення, закономірно спостерігається зростання добробуту населення, динамічний громадсько-політичний і соціально-економічний розвиток. Втім новітні виклики, що постали перед Україною протягом останніх десятиліть, спонукають до пошуку нових, точніше – інновційних шляхів подальшого розвитку місцевого самоврядування.

Проблеми забезпечення ефективності місцевого самоврядування, вибору його оптимальної системи і форм здійснення є одними з найважливіших на сучасному етапі розвитку державності України, а відтак перебуває в центрі уваги провідних вітчизняних конституціоналістів. Значний внесок в розгляд цього питання внесли такі вчені, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. М. Борденюк, О. М. Бориславська, М. М. Воронов, Л. М. Гришко, В. П. Грובה, Л. В. Гудзь, О. В. Делія, І. В. Дробуш, Н. М. Кондрацька, М. М. Корнієнко, П. М. Любченко, О. Ю. Лялюк, М. О. Петришина, О. В. Прієшкіна, С. Г. Серьогіна та інші. Дослідження названих фахівців склали *наукознавчу базу* даної наукової роботи.

Втім інноваційний розвиток місцевого самоврядування досі значною мірою перебуває поза межами досліджень вітчизняних конституціоналістів, тоді як традиційні, системно-структурні та функціонально-компетенційні, підходи до

реформування територіальної організації публічної влади фактично вже вичерпали себе, про що свідчать результати відповідних реформ 2015-2020 років.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження сформульована згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. № 2623-III та Пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, передбаченими Стратегією розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки. Тема дисертації затверджена вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 4 від 11.11.2022 р.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин, пов'язаних з організацією та здійсненням публічної влади на місцях в умовах транзитивної демократії. *Предмет дослідження* – правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Метою дослідження є комплексна характеристика вузлових проблем, що виникають в процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, визначення оптимальних шляхів їх інноваційного вирішення, а також з'ясування подальших перспектив та наслідків такого реформування.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- простежити розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності;
- окреслити сучасний стан місцевого самоврядування в Україні та визначити основні фактори, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування;
- сформулювати поняття, умови та принципи формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні;
- визначити пріоритетні напрямки інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні та формування його правових засад з точки зору

раціоналізації, інформатизації, гуманізації та інклюзивності процесів децентралізації;

- розкрити зміст і основні заходи щодо раціоналізованого реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування в Україні;
- визначити правові шляхи адаптації місцевого самоврядування в Україні до умов інформаційного суспільства;
- запропонувати загальні підходи до перетворення місцевого самоврядування на спосіб правового захисту прав і свобод людини і громадянина;
- визначити інноваційно-правові способи поліпшення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства;
- виявити недоліки вітчизняного конституційного законодавства про статус місцевого самоврядування, сформулювати пропозиції щодо його удосконалення в межах продовження муніципальної реформи в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є філософський діалектико-матеріалістичний підхід, що передбачає розгляд місцевого самоврядування як матеріальної реальності, що існує об'єктивно і постійно розвивається під впливом внутрішніх протиріч за активної, творчої ролі місцевих мешканців. Співвідношення між окремими елементами системи місцевого самоврядування, а також між органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства розглянуті за допомогою системно-структурного і структурно-функціонального методів. Історико-правовий метод дослідження застосований для дослідження еволюції місцевого самоврядування в Україні. Сучасні конституційні моделі регулювання інноваційного розвитку місцевого самоврядування досліджені в порівняльно-правовому плані. Конституційно-правові інститути, що визначають інноваційний характер місцевого самоврядування України, проаналізовані за допомогою формально-логічного та формально-юридичного методів. Логіко-семантичний метод надав можливість сформулювати рекомендації щодо внесення змін і доповнень до

чинного конституційного законодавства. У роботі над усіма структурними підрозділами дисертації широко використано такі логічні прийоми, як аналіз і синтез, визначення і класифікацію. Під час аналізу сучасного стану місцевого самоврядування та окремих інноваційних форм його розвитку використано статистичний і соціометричний методи.

Нормативну основу роботи становить чинна Конституція та конституційне законодавство України, законопроекти про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації (2015 та 2019 рр.), Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (2014 р.) та інші політико-правові документи, зарубіжне конституційне законодавство та локальні правові акти з питань муніципальної реформи і децентралізації. *Емпіричну базу дослідження* складають рішення Конституційного Суду України, матеріали практичного застосування чинного українського й зарубіжного законодавства, котре закріплює правовий статус місцевого самоврядування та шляхи його реформування, результати статистичних досліджень і соціологічних опитувань, аналітичні матеріали експертів у сфері місцевого самоврядування.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що проблема правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні досі не була предметом дисертаційного чи монографічного дослідження, а наявні здобутки вітчизняних і зарубіжних авторів у даній сфері не можуть задовольнити потреби вітчизняної політико-правової практики. Новаторським є й методологічний підхід автора, оскільки в дисертації вперше запропоновано конкретні шляхи переведення в правову площину муніципальної реформи деяких наукових концепцій, сформованих поза межами юриспруденції.

Найбільш значущі результати даного дисертаційного дослідження полягають у тому, що в ньому:

уперше:

- обґрунтовано тезу про те, що розвиток місцевого самоврядування в Україні протягом усіх років незалежності мав певною мірою інноваційний характер як за змістом, так і за формами реалізації, хоч інноваційність такого

розвитку традиційно обмежувалася спробами удосконалення системно-структурної та функціонально-компетенційної складових;

- сформульовано поняття правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні; під такими засадами пропонується розуміти систему правових норм, принципів, процедур та механізмів, які забезпечують впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів у функціонування системи місцевого самоврядування з метою підвищення її ефективності, адаптивності до змін, прозорості та відповідності потребам громади;

- обґрунтовано тезу, що суб'єкти місцевого самоврядування є суб'єктами інноваційної діяльності; під інноваціями у місцевому самоврядуванні слід розуміти новостворені (застосовані) або вдосконалені управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність роботи системи місцевого самоврядування; такі інновації стосуються роботи органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, депутатів місцевих рад, комунальних підприємств, установ та організацій, а також надання публічних послуг на муніципальному рівні;

- визначено чотири пріоритетні напрями інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні та формування його правових засад: 1) «децентралізація 2.0» як раціоналізоване реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування; 2) адаптація системи місцевого самоврядування до умов інформаційного суспільства на засадах «Smart-city»; 3) гуманізація місцевого самоврядування шляхом його перетворення на царину правозахисту на засадах «Міста прав людини»; 4) виведення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства на якісно новий рівень через формування «ініціативних громад»;

- розкрито зміст і основні заходи щодо раціоналізованого реформування структурно-функціональної організації місцевого самоврядування в Україні; обґрунтовано позицію, що «Децентралізація 2.0» має зосередитися на:

перегляді й уточненні функціонального наповнення кожного рівня місцевого самоврядування; врахуванні функціональних міських просторів; стимулюванні муніципальної взаємодії та міжмуніципальних об'єднань; розбудові сталої координації як вертикального, так і горизонтального характеру; оптимізації чисельності та структури виконавчих органів місцевих рад; реформуванні інституту місцевих державних адміністрацій; інституалізації механізмів публічної участі; перебудові систем міжбюджетних відносин; інтегрованій просторово-економічній політиці, впровадженні системи стратегічного планування на місцевому рівні, орієнтованої на сталий розвиток, тощо;

- окреслено шляхи адаптації місцевого самоврядування в Україні до умов інформаційного суспільства; обґрунтовано думку про те, що переведення концепції «розумне місто» в площину муніципально-правового регулювання вимагає оновлення чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», внесення змін і доповнень до статутів територіальних громад, а також змін у структурі виконавчих органів місцевих рад;

- запропоновано загальні підходи до перетворення місцевого самоврядування на спосіб правового захисту прав і свобод людини і громадянина через реалізацію проєкту «Місто прав людини в Україні»; окреслено комплекс заходів, які зобов'язане буде в ініціативному порядку здійснити кожне з міст, яке погодиться взяти участь у ньому;

- визначено інноваційні способи поліпшення взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства через формування «активної громади», у тому числі шляхом: забезпечення всіх чотирьох рівнів участі громадськості на різних етапах прийняття політичних рішень (інформування, консультацію, діалог та партнерство); переходу від деліберативної (дорадчої) демократії до партисипаторної (учасницької) на муніципальному рівні; формування балансу між інституційною владою та громадянською свідомістю;

удосконалено:

- доктринальні підходи до розуміння поступальності розвитку

місцевого самоврядування в Україні; виокремлено п'ять етапів такого розвитку в аспекті їх інноваційності, визначено хронологічні межі кожного з етапів, надано їх змістовну характеристику;

- наукові погляди на перспективи конституційної реформи щодо децентралізації публічної влади в Україні; обґрунтовано позицію, що ключову роль у процесах демократизації в Україні матиме перехід від адміністративної та фінансової до політичної децентралізації, що означатиме визнання суб'єктів місцевого самоврядування рівноправними з державними суб'єктами учасниками політичного діалогу, розробку і впровадження різноманітних інструментів як деліберативної (дорадчої), так і партисипаторної (учасницької) демократії, принципову відмову від диктату і дріб'язкової опіки щодо місцевого самоврядування з боку держави;

дістали подальший розвиток:

- критичний аналіз сучасного стану місцевого самоврядування в Україні; визначено основні фактори, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування, серед яких: зростання попиту на більш якісні публічні послуги та потреба підвищення ефективності їх надання; ускладнення й багатоаспектність соціальних проблем, які треба розв'язувати на муніципальному рівні; необхідність поліпшення прозорості та підзвітності в умовах інформаційного суспільства; потреба забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на локальному рівні; необхідність адаптації системи місцевого самоврядування, забезпечення її стійкості й готовності до різного роду екстремальних ситуацій;

- наукові погляди на правові засади муніципальної реформи в Україні; обґрунтовано, що формування правових засад інноваційного розвитку вітчизняного місцевого самоврядування має ґрунтуватися на загальних принципах, закріплених у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», та здійснюватися на засадах децентралізації, субсидіарності, інклюзивності, ефективності, передбачуваності, сталого розвитку;

- доктринальні засади реформування системно-структурної та

функціонально-компетенційної організації місцевого самоврядування в Україні; обґрунтовано думку про те, що справді інноваційний характер мало б переведення більшої частини повноважень місцевого самоврядування з категорії делегованих у власні (самоврядні), а також завершення формування спроможного самоврядування не лише місцевого, але й регіонального рівня;

- пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання за предметом дослідження; зокрема, запропоновано: доповнити перелік суб'єктів інноваційної діяльності, закріплений у ст. 5 Закону України «Про інноваційну діяльність», суб'єктами місцевого самоврядування; переглянути результати об'єднання територіальних громад і укрупнення районів (проведених протягом 2015-2020 років), аби територіальна основа діяльності органів місцевого самоврядування надвала їм змогу ефективно надавати публічні послуги; у законах «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» закріпити норму, за якою в разі законодавчої конкуренції повноважень перевага має надаватися органам місцевого самоврядування; доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 31¹ «Повноваження в галузі інформатизації та впровадження новітніх технологій»; уніфікувати ключові параметри проведення місцевих ініціатив на рівні законодавства або типового положення.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення наукової новизни та висновки є результатом власних досліджень автора.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути успішно використані:

- у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших наукових пошуків з актуальних проблем вітчизняного муніципалізму;

- у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при розробці концепцій та проектів нормативно-правових актів для продовження конституційної реформи в частині децентралізації та поліпшення практики муніципально-правового будівництва в Україні;

- у навчальному процесі – як доктринальна основа для підготовки

підручників, інших навчальних і навчально-методичних матеріалів з конституційного права України, муніципального права України, державного права зарубіжних країн, при підготовці аспірантами та студентами своїх наукових робіт тощо;

- у правовиховній роботі серед населення – як наукова база підвищення муніципально-правової культури посадових осіб та пересічних громадян, подолання відчуження громадян від влади, вкорінення в масову свідомість переконання про необхідність залучення до управління публічними справами та роз'яснення можливих форм такої участі, аби тим самим сприяти формуванню у громадян демократичної політико-правової культури.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться в дисертації, обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ключові положення роботи доповідалися на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях: «Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України» (м. Харків, 21 квітня 2023 р.), «Права людини в правовій системі ЄС» (м. Харків, 26 квітня 2024 р.), «Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку» (м. Харків, 7 червня 2024 р.), «Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні» (м. Харків, 4 червня 2025 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 8 наукових публікаціях, з яких 4 наукові статті у фахових виданнях України, а також тези 4 доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи визначається її метою та завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які охоплюють шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (375 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, з яких основний текст займає 209 сторінок, список використаних джерел – 44 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності

Розвиток місцевого самоврядування як один із найбільш яскравих і масштабних процесів політико-правового оновлення в Україні за часів її незалежності традиційно привертає до себе увагу вітчизняних конституціоналістів та істориків права. При цьому дослідники відтіняють різні аспекти буття муніципальної влади. Зокрема, І. Дробуш [54] та О. Майданник [95] говорять про становлення й розвиток української моделі місцевого самоврядування, Ю. Крегул і В. Батрименко [85] – про реформування його системи, А. Бортнікова [18] – про еволюцію його законодавчої та нормативно-правової бази, тоді як О. Золотоноша [64], Л. Горохова і В. Заглада [34] пов'язують розвиток місцевого самоврядування з його реформуванням, а О. А. Кавилін, крім того, – з реформуванням територіальної організації публічної влади [70]. Справді, місцеве самоврядування як явище відносно молоде і нове для вітчизняної політико-правової практики досі не отримало більш-менш сталих обрисів і процедур, його формування ще далеке від завершення, що зумовлено низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів.

Істотно різняться й позиції авторів щодо етапізації розвитку місцевого самоврядування в Україні, зокрема щодо переліку, змісту та часових меж тих чи інших етапів. Так, Ю. Загуменна і В. Лазарєв визначають три етапи: становлення інституту місцевого самоврядування (1990-1996), розвиток конституційних засад місцевого самоврядування (1996-2014), реформування місцевого самоврядування (2014 – дотепер) [60]. Натомість В. Утвенко використовує інший підхід, орієнтуючись на основні документи в сфері місцевого самоврядування [228].

Дослідивши зміни системно-структурної організації публічної влади на

місцях, Н. Кондрацька виокремлює п'ять основних етапів розвитку місцевого самоврядування в Україні:

1) 1990-1992 рр. – збереження радянської системи організації влади на місцях, визнання місцевих рад органами державної влади і місцевого самоврядування за відсутності керівної ролі Комуністичної партії та визнання принципу поділу влади;

2) 1992-1994 рр. – роздержавлення рад, скасування відносин субординації між місцевими радами різних рівнів; визнання місцевого та регіонального самоврядування; перехід до його організації за зразком європейської континентальної системи; запровадження системи місцевих державних адміністрацій, що здійснюють виконавчу владу на місцях і водночас державний нагляд за законністю в діяльності органів місцевого самоврядування;

3) 1994-1995 рр. – ліквідація місцевих державних адміністрацій, перехід до організації місцевого самоврядування за зразком англосаксонської системи зі збереженням структури, що залишилася від радянської системи;

4) 1995-1996 рр. – перехід до організації місцевого самоврядування за зразком іберійської системи, відновлення системи місцевих державних адміністрацій, головами яких призначались особи, обрані головами виконавчих комітетів відповідних районних, обласних рад; відновлення контролю з боку місцевих державних адміністрацій нагляду за законністю в діяльності органів місцевого самоврядування,

5) 1996-2015 рр. – повернення до організації місцевого самоврядування за зразком європейської континентальної системи; позбавлення районних та обласних рад власних виконавчих органів, покладення відповідних повноважень на місцеві державні адміністрації; запровадження посади сільського, селищного, міського голови [79, с. 218-219].

Представлені позиції відображають два основні підходи до розгляду еволюції місцевого самоврядування як підсистеми публічної влади. За першого підходу основним критерієм для виокремлення певних етапів розвитку місцевого самоврядування виступають нормативні чи політико-правові акти,

котрі мали істотний вплив на перебіг реформ у сфері організації та діяльності муніципальної влади. Оскільки акцент при цьому робиться більше на зовнішній формі відповідних актів, а не на підходах до правового регулювання, такий підхід можна умовно назвати формально-правовим або позитивістським. Прибічниками такого підходу як раз і є В. Утвенко.

Сутність другого підходу зводиться до виокремлення певних етапів розвитку місцевого самоврядування залежно від їх змістовного наповнення. Такий підхід можна назвати матеріально-правовим. Саме такий підхід притаманний дослідженню Ю. Загуменної та В. Лазарева.

Натомість підхід, використаний Н. Кондрацькою, є комбінованим, оскільки він поєднує в собі аналіз того, як системно-структурні зміни місцевого самоврядування (матеріальний аспект) поєднувалися з їх нормативним закріпленням (формальний аспект).

Втім усі названі вище підходи мають істотну ваду: вони схильні до гіперболізації ролі права як регулятора суспільних відносин у розвитку місцевого самоврядування, обходячи увагою інші, не менш важливі чинники, у тому числі ті, що мають інноваційний характер. Принагідно відзначимо, що інновація – це впровадження нових або значно покращених продуктів, процесів, методів управління, або ж будь-яких нововведень, які приводять до якісних змін у діяльності підприємства, галузі або суспільства загалом. Інновація часто пов'язана з використанням наукових досягнень та передового досвіду; це не просто ідея чи винахід, а конкретна реалізація нововведення, що приводить до практичних результатів.

З цієї точки зору місцеве самоврядування із самого початку мало інноваційний характер, оскільки від епохи магдебурзького права дотепер воно являє собою якісно новий спосіб управління суспільними справами на місцевому рівні, що спирається на ініціативу і підтримку місцевих жителів, враховує місцеву специфіку і використовує переважно місцеві кадри.

Місцеве самоврядування саме по собі, в усіх своїх аспектах – як різновид публічної влади і форма народовладдя, як одна із засад конституційного ладу і

право територіальних громад – можна (і варто) розглядати як інновацію, оскільки воно є децентралізованою формою управління, що дозволяє громадянам брати активну участь у вирішенні питань місцевого значення та формуванні громадянського суспільства.

Основні аспекти інноваційності місцевого самоврядування зводяться до такого:

1) руйнація моністичного погляду на публічну владу як владу, представлену однією формою – державною; визнання муніципальної влади самостійною формою публічної влади, наділеною певною автономією у відносинах із суверенною державною владою;

2) звернення уваги на територіальні громади як групи фізичних осіб, об'єднаних спільними потребами та інтересами, що впливають з проживання в межах одного населеного пункту; визнання територіальної громади первинним суб'єктом муніципальної влади;

3) розширення можливостей для розвитку партисипаторної демократії (демократії участі); надання місцевим жителям можливості безпосередньо впливати на рішення, що стосуються їхнього повсякденного життя, через вибори, референдуми, місцеві ініціативи та інші форми прямого волевиявлення;

4) стимулювання розвитку громадянського суспільства через підвищення політичної та правової культури населення, а також його залучення до процесів публічного управління;

5) підвищення ефективності публічного управління через спроможність більш оперативно й адресно вирішувати місцеві проблеми, враховуючи специфіку конкретного муніципального утворення;

6) посилення відповідальності й транспарентності публічного управління на локальному рівні через пряму підзвітність виборних органів перед населенням та більшу прозорість у прийнятті рішень, що сприяє зміцненню довіри до влади;

7) необмеженість політико-ідеологічними рамками і спрямованість на вирішення конкретних господарських проблем, від вирішення яких залежить

повсякденне життя і добробут місцевого населення.

Місцеве самоврядування, як і вся правова система будь-якої країни, знаходиться в постійному розвитку. Зміна суспільних відносин у державі, розробка нових підходів у праворозумінні і правозастосуванні приводять до перегляду і удосконалення існуючих підходів до розбудови місцевого самоврядування. На все це накладаються фактори регіонального, місцевого і навіть локального характеру, котрі спричиняють диверсифікацію форм і методів самоврядної діяльності відповідних територіальних колективів та створюваних ними органів публічної влади.

Узагальнюючи наведені вище підходи, можемо констатувати, що місцеве самоврядування в Україні пройшло досить тривалий, складний, іноді навіть досить драматичний шлях формування і становлення, а його сучасний етап розпочався ще в надрах радянської, ідеологізованої, моністично-централізованої системи управління на місцях.

Першопочатком новітньої розбудови, а точніше – відродження (у найбільш широкому, історико-правовому контексті) вітчизняного місцевого самоврядування більшість українських дослідників схильна вважати перші демократичні вибори березня 1990 р., на яких були обрані депутати не тільки до Верховної Ради України, але й до місцевих рад народних депутатів [8, с. 172; 101, с. 72]. Окремі автори наполягають на тому, що пошук оптимальної моделі місцевого самоврядування в нашій державі розпочався одразу після схвалення Акту проголошення незалежності в серпні 1991 р. [103, с. 16]. Іноді навіть можна зустріти тезу, нібито система місцевого самоврядування в Україні взагалі «не була результатом попереднього тривалого еволюційного розвитку» [58].

Втім, на наше переконання, різка зміна ідеологічних парадигм та інтерпретацій політико-правової природи муніципальної влади жодним чином не заперечує еволюційності розвитку місцевого самоврядування в Україні, лише підкреслюючи інноваційність відповідних процесів ренесансу муніципальної влади в історично нових історичних умовах. Звісно, чимало специфічних рис системно-структурної побудови (зокрема, поєднання виконкому як

колегіального органу загальної компетенції з єдиноначальними органами спеціальної компетенції – відділами й управліннями), організаційних форм діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування (сесійний порядок роботи місцевих рад, виконання наказів виборців, засідання виконкомів тощо) і навіть назви окремих структурних ланок (місцеві ради, виконавчі комітети, відділи, управління) справді беруть свій початок ще з радянської доби, принаймні з першої половини ХХ століття. Навіть саму передісторію місцевого самоврядування в Україні як автономної (самоврядної) підсистеми публічної влади на місцях варто виводити не з початку 1990-х років, а принаймні з другої половини 1980-х, коли з початком політики перебудови та розгортання процесів демократизації відновився інтерес до самоврядних засад організації публічного життя в усіх його формах і проявах, у тому числі й до місцевого самоврядування. При цьому холодний прагматизм звернення до місцевого самоврядування був зумовлений нагальною потребою в децентралізації публічної влади, відмові від державного монізму, необхідністю підвищення ефективності роботи публічно-владних структур як загальнонаціонального, так і субнаціонального та локального рівнів. Тому коли ми говоримо про інноваційність процесу запровадження місцевого самоврядування в Україні, то робимо це з певною часткою умовності з огляду на наявність вітчизняного історичного досвіду функціонування муніципальних структур, а також через те, що в процесі реформування активно використовувався значний досвід муніципального будівництва в зарубіжних країнах, передусім у країнах західної демократії.

Зі здобуттям незалежності Україна, як суверенна і демократична держава, потребувала розбудови інституту місцевого самоврядування. Однак попередній досвід був обмежений, оскільки в радянський період домінував моністичний підхід до розуміння публічної влади, коли визнавалася тільки одна форма публічної влади – державна, місцеві органи влади, що формувалися місцевим населенням, визнавалися нижніми ланками єдиної вертикалі державної влади, а вся система органів публічної влади ґрунтувалася на принципах демократичного

централізму і повновладдя рад. Звісно, що після руйнації Радянського Союзу і однопартійної політичної системи, розбудова місцевого самоврядування розглядалась не просто як структурно-функціональна перебудова апарату публічної влади, а як справжня інновація, що характеризує зміну парадигми державного будівництва і переходу до плюралістичного розуміння публічної влади, визнання багатоманітності організаційно-правових форм і способів публічно-владної діяльності. Тому перший етап розвитку місцевого самоврядування в Україні, що розпочався ще до проголошення незалежності в серпні 1991 року і тривав до прийняття нової Конституції у червні 1996 року, за своїм змістом і формою був етапом пошуку вітчизняної моделі місцевого самоврядування та намагання її «вмонтувати» в загальний механізм публічного володарювання, етапом спроб і помилок, експериментування й накопичення первинного досвіду муніципального будівництва в умовах транзитної демократії та слабкості управлінських структур. Різні уявлення про місцеве самоврядування певною мірою були відповіддю на запитання, чому його організація, запровадження та здійснення відбувалися в Україні швидше інтуїтивно, хаотично, а не обґрунтовано і прагматично [41, с. 41].

Зазначені вище історичні умови зумовили те, що закладання основ місцевого самоврядування відбувалося «згори». Це призвело до «розгубленості» на місцях, режиму анархо-демократії, коли місцеві депутати не знали як реалізувати надані їм повноваження [26, с. 85].

Безпосередня інституціоналізація місцевого самоврядування в Україні пов'язана з тими процесами, які розпочалися після прийняття у липні 1990 р. Декларації про державний суверенітет України [44] та відповідного їй за духом і буквою Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» у грудні 1990 р. [156]. Декларація не згадувала про муніципальну владу, однак, проголосивши перехід від повновладдя рад до розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, стала головним чинником усіх наступних змін у системі місцевого самоврядування. Натомість у вищезазваному Законі місцеве самоврядування визначалось як «територіальна

самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через державні і громадські органи, які ними обираються, усіх питань місцевого життя, виходячи з інтересів населення, на основі законів України та власної фінансово-економічної бази» [156]. У цьому визначенні ще не було визнання місцевого самоврядування самостійною підсистемою публічної влади, а його сутність тлумачилася через категорію «самоорганізація», однак найголовніше полягало в тому, що Законом було повернуто у вжиток сам термін «міське самоврядування» та скасовано підпорядкування місцевих Рад і їхніх виконавчих органів по вертикалі, що фактично означало відмову від принципу «демократичного централізму». Як наслідок, ради було звільнено з-під «керуючого й спрямовуючого» впливу компартійних осередків, визначено виняткові (прерогативні) повноваження рад кожного рівня, запроваджено інститут комунальної власності, а місцеві бюджети виведено з державного. У Законі було визначено абсолютно нові принципи, на яких мало будуватися міське самоврядування, у тому числі самостійність і незалежність рад у межах своїх повноважень у вирішенні питань місцевого значення; економічної і фінансової самостійності території; самофінансування і самозабезпечення; оптимальної децентралізації. Це був вирішальний крок до закріплення на законодавчому рівні нового status quo: самостійності рад, передусім організаційно-правової та фінансово-матеріальної.

Базовим рівнем місцевого самоврядування визначалися сільради, селища міського типу, міста. Законодавець підкреслював державний статус органів місцевого самоврядування – сільських, селищних, районних, міських, районних в містах, обласних Рад народних депутатів та їх органів [156]. Такий дуалізм у правовому статусі рад призводив, з одного боку, до порушення вертикалі виконавчої влади, а з іншого боку – робив міське самоврядування неефективним [108]. Крім того, на сьогодні досить дивним видається використаний у Законі підхід щодо віднесення до системи місцевого самоврядування не тільки органів і посадових осіб місцевого самоврядування, але й місцевих референдумів, загальних зборів (сходів) громадян та інших форм

безпосереднього волевиявлення населення. Іншими словами, відбувалося не виправдане змішування системи суб'єктів місцевого самоврядування і системи його форм.

Суттєві зміни відбулися вже на рівні базових принципів організації та діяльності місцевої влади, де поряд із принципами, котрі широко використовувалися ще в радянський період (народовладдя, законність, виборність, гласність), отримали нормативне закріплення нові, інноваційні за своїм характером принципи, зокрема самостійність і незалежність Рад народних депутатів у межах своїх повноважень у вирішенні питань місцевого значення, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, поєднання місцевих і державних інтересів, інтересів особи і всього населення відповідної території, економічної і фінансової самостійності території, самофінансування і самозабезпечення, оптимальної децентралізації.

У 1992 році вищезгаданий Закон зазнав змін і отримав назву «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [155]. Питання місцевого самоврядування вийшли на регіональний рівень, було визначено його територіальну основу – район, область. Уперше було визнано право на об'єднання однойменних адміністративно-територіальних одиниць шляхом референдуму за умови спільного адміністративного центру та за взаємною згодою відповідних Рад. Водночас законодавець зберіг підхід до побудови системи місцевого самоврядування з віднесенням до нього форм безпосередньої демократії, таких як референдум. Було розширено перелік принципів місцевого самоврядування – додано принципи колегіальності, а також обов'язковості рішень органів місцевого та регіонального самоврядування, прийнятих у рамках закону. Усе це відбувалося під впливом концепції «Європа регіонів», котра отримала значну популярність на тлі пошуку ідентичності для новоствореного Європейського Союзу. Підписана у 1994 році Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами також утверджувала важливість співробітництва регіональної і місцевої влад сторін-підписантів про шляхи і

методи сприяння регіональному розвитку (ст. 70) [226], що стало ще одним свідченням долучення України до загальноєвропейських тенденцій розвитку, коли проміжний рівень публічного управління істотно посилюється, відбувається багатоаспектний процес регіоналізації, що виходить за межі національних кордонів.

Оскільки побудова місцевого самоврядування в цей період спиралася на державницькі позиції, цілком закономірним стало прийняття у березні 1992 року Закону України «Про Представника Президента України» [166]. Посада представника Президента була запозичена з французького досвіду представництва держави на місцях, яке виконує префект [30]. Пункт 1 статті 9 цього закону містив повноваження представника Президента зупиняти дію актів органів місцевого самоврядування, що ним оскаржуються. Цей підхід не був сприйнятий, хоча дискусія щодо цього питання продовжується дотепер, про що йтиметься нижче. У ч. 2 ст. 7 окреслювалися межі повноважень представника Президента, який не мав права вирішувати питання, що належать до відання органів місцевого і регіонального самоврядування, за винятком тих питань, які пов'язані зі здійсненням ним функцій виконавчо-розпорядчого характеру. Це створювало ризик появи дуалізму повноважень у виконавчій сфері.

Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» в початковій редакції 1994 року [178] зберігав статус обласних, районних, Київської і Севастопольської міської Ради як органів державної влади. Але вже в липні 1994 року було внесено зміни [138], якими всі місцеві ради було позбавлено статусу державних органів, що дало змогу чітко розмежувати органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Цей закон також відмежував посади голів рад від посад голів місцевих державних адміністрацій, що діяли відповідно до Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». Це також сприяло розбудові місцевого самоврядування і відмежуванню його від централізованої вертикалі державної влади. При цьому голови рад зберігали підпорядкованість Кабінету Міністрів та голові виконавчому комітету Ради вищого рівня в частині делегованих

повноважень.

Важливу ланкою розвитку місцевого самоврядування в Україні став Конституційний договір між Верховною Радою та Президентом України 1995 року. Інноваційним у контексті предмета нашого дослідження були не тільки зміст даного документа, але й його форма. Цей документ є одним із небагатьох у новітній вітчизняній історії прикладів цивілізованого, мирного, конституційно-правового розв'язання найскладнішої політичної кризи, яка загрожувала руйнацією державності на найвищому рівні її організації.

Договір приділяв значну увагу питанням місцевого самоврядування. У ст. 4 йшлося про форми здійснення права на місцеве самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. При цьому висвітлювалася людиноцентристська орієнтація законодавства, де правам і свободам людини виділяється первинне місце, і практичне спрямування діяльності органів місцевого самоврядування на задоволення потреб осіб, які проживають на території відповідно міста, селища, села (ч. 1 ст. 5) [80]. Уперше первинними суб'єктами місцевого самоврядування було визнано не органи чи територіальні одиниці, а територіальні колективи громадян, які проживають у селах (сільрадах), селищах, містах, тобто центр уваги зміщувався з муніципальних органів на мешканців певних адміністративно-територіальних одиниць. Місцеве самоврядування набувало більш демократичної основи своєї діяльності. Важливо зауважити, що за Конституційним договором територіальні колективи громадян могли діяти й безпосередньо, а не тільки через обрані ними органи.

Слід звернути увагу, що Конституційний договір все ще оминав питання щодо участі в місцевому самоврядуванні іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах проживали в адміністративно-територіальних одиницях. Як йшлося вище, участь у місцевому самоврядуванні мали брати саме колективи громадян.

Не згадував Конституційний договір і про регіональне самоврядування, оскільки у значної частини політикуму поняття «регіоналізм» «ототожнювалося

із відцентровими тенденціями й сепаратизмом, а страшилки «розколу» надали йому мало не демонічного забарвлення» [90].

У ч. 5 ст. 47 Конституційного договору було визначено фінансово-економічну основу місцевого самоврядування: нею вважалася комунальна власність і фінансові ресурси села (сільради), селища, міста, джерелом яких були доходи місцевих бюджетів та позабюджетні надходження. Однак інститут місцевих позабюджетних фондів майже не існував, а надходження були незначними; у 1999 р. вони склали лише 0,3% доходів місцевих бюджетів України без урахування офіційних трансфертів [75]. Тобто залучення коштів з небюджетних джерел було мінімальним, що не надавало необхідної самостійності місцевому самоврядуванню.

При цьому в науковій літературі Конституційний договір обґрунтовано піддається критиці, оскільки на базі виконавчих комітетів обласних та районних рад було утворено систему органів місцевих державних адміністрацій, які стали частиною державної влади і могли контролювати їх діяльність [60]. Відповідно до ст. 54 Конституційного договору рішення обласних і районних рад з питань власних повноважень могли зупинятися розпорядженнями Кабінету Міністрів України та головами обласних державних адміністрацій відповідно. Зазначені контрольні функції унеможлилювали нормальне здійснення місцевого самоврядування на регіональному рівні.

Новий етап розвитку місцевого самоврядування розпочався з прийняттям Конституції України. Як зазначає О. В. Батанов, «Конституція заклала основи запровадження лібералізованої моделі місцевого самоврядування... та створила певні правові межі інституціоналізації муніципальної влади як самостійного виду публічної влади в Україні» [7, с. 48]. Відповідно, Конституція заклала таку модель місцевого самоврядування, де воно було відмежоване від вертикалі державної влади; таким чином, відбувся відхід від державницької концепції побудови місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування було визнане і гарантоване Конституцією (ст. 7), а відповідний принцип посів чільне місце серед засад конституційного ладу

України. При цьому на державу було покладено обов'язок створювати умови для належного функціонування муніципальної влади.

Ще однією докорінною зміною стало введення поняття територіальної громади. Цей термін об'єднав у собі дві важливі ознаки – інтеграційну (громада є спільнотою осіб в незалежності від громадянства) та територіальну (зазначені особи постійно проживають у певній адміністративно-територіальній одиниці) [15]. Розширення кола суб'єктів учасників місцевого самоврядування відповідає загальноєвропейській тенденції розвитку місцевого самоврядування.

Конституція покладає на державу обов'язок фінансово підтримувати місцеве самоврядування, а також компенсувати витрати, пов'язані з виконанням рішень. Зміцнення фінансової спроможності громад є частиною конституційних засад місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що Конституція України не лише формально закріпила місцеве самоврядування як елемент публічної влади, а й започаткувала процес його концептуального переосмислення. Уперше в конституційному праві України місцеве самоврядування стало самостійним рівнем публічної влади, що діє на засадах правової, організаційної та фінансової автономії. Ці положення заклали основу для виокремлення муніципальної гілки публічної влади. Це мало б стати основою для розподілу компетенції та функціональну незалежність органів місцевого самоврядування від державних виконавчих органів. Але на практиці ця модель стикнулася з низкою викликів, особливо в контексті інституту місцевих державних адміністрацій, що призвело до існування паралельних центрів управлінського впливу на місцях.

Також слід звернути увагу, що Конституція 1996 року закріпила базові принципи, що відповідають європейським стандартам місцевого самоврядування: право громад на самоврядне вирішення питань місцевого значення (ст.140), матеріальну та фінансову основи місцевого самоврядування (ст.142), захист прав місцевого самоврядування у судовому порядку (ст.145).

На виконання приписів ст. 146 Конституції та з урахуванням положень ратифікованої українським парламентом Європейської хартії місцевого

самоврядування, у травні 1997 року було прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [154]. Цей документ мав стати рамковим законом, визначаючи системно-структурну та функціонально-компетенційну організацію місцевого самоврядування. Конкретні повноваження органів місцевого самоврядування у тих чи інших сферах публічного управління мали бути визначені спеціальними (галузевими) законами, а порядок їх реалізації – у низці підзаконних нормативно-правових актів. Такий підхід одразу позначив проблему гармонізації рамкового закону «Про місцеве самоврядування» з галузевим законодавством, недопущення суперечностей в системі законодавства, а також необхідність постійного внесення змін і доповнень у зв'язку з оновленням підходів до організації публічного управління в Україні.

Із моменту прийняття і дотепер рамковий закон було змінено вже близько 170 разів – кожен новий склад Верховної Ради України неодноразово змінював ті чи інші аспекти правового статусу та організації роботи місцевого самоврядування в Україні. Новелізація даного закону йшла здебільшого екстенсивним шляхом – через розширення кола делегованих повноважень місцевого самоврядування. Водночас прискореними темпами збільшуються загальна кількість і обсяг нормативно-правових актів у сфері місцевого самоврядування. Зокрема, протягом 1998-2002 років було прийнято закони «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [129], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [170], «Про органи самоорганізації населення» [160], «Про статус депутатів місцевих рад» [172] та інші.

С. Г. Серьогіна слушно зазначає з даного приводу: «На сьогодні в Україні ідея прогресу місцевого самоврядування іноді некоректно ототожнюється з ідеєю кількісного накопичення юридичних актів. Часто прирощування нових нормативних актів розглядають як панацею у вирішенні проблем державного будівництва, місцевого самоврядування, соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць» [195, с. 45]. Проте таке зростання не є запорукою якісної зміни правового регулювання відповідної сфери суспільних

відносин, більше того – воно породжує необхідність систематизації усього масиву нормативно-правових актів у сфері місцевого самоврядування.

Протягом 2013-2014 років у рамках Меморандуму про співробітництво з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України науковці НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України провели роботу щодо комплексного аналізу системи законодавства, яке визначає компетенцію і повноваження органів місцевого самоврядування у 20 галузях управління. У результаті проведеного дослідження виявилось, що відповідні функції та повноваження (іноді без належної конкретизації щодо їх суб'єкта) містяться більш ніж у 2200 нормативно-правових актах різної юридичної сили. Зрозуміло, що навіть фахівцю в галузі муніципального права важко розібратися у такій кількості нормативного масиву, не говорячи вже про органи і посадових осіб місцевого самоврядування. Тож за даних умов вкрай важко, з одного боку, забезпечити системність, узгодженість і внутрішню несуперечливість правового регулювання на всій території країни, а з іншого – врахувати місцеві особливості та інтереси, підтримати місцеву ініціативу і прагнення до самоорганізації [195, с. 45].

Пріоритетним напрямком подолання розпорошеності вітчизняного законодавства про місцеве самоврядування на початку 2000-х років вважалося прийняття Муніципального кодексу [104; 120; 203; 212; 213]. Однак на розгляд Верховної Ради України проєкт відповідного нормативно-правового акту було внесено лише одного разу – у 2000 році. Йдеться про Проєкт Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні (Муніципального кодексу України), реєстр. № 6287 від 13 грудня 2000 р. [182]. Втім відсутність політичної волі щодо кодифікації муніципального законодавства з боку вищих органів державної влади України поступово призвела до фактичної відмови наукової спільноти від пошуків певних інновацій у даному напрямку. Натомість було продовжено накопичення нормативного матеріалу та його подальшу диверсифікацію. Як наслідок, на сьогодні питання муніципально-правових

відносин в Україні регулюються кількома тисячами нормативно-правових актів різної юридичної сили [195, с. 45].

Разом із накопиченням законодавчої бази щодо місцевого самоврядування та практики його реалізації дедалі більш наочною ставала проблема зайвої централізації публічного управління та слабкості місцевого самоврядування в Україні. Відповіддю на ці виклики стала розробка низки законопроектів про внесення змін до Конституції України в частині місцевого самоврядування. Одним із перших радикальних конституційних реформ був законопроект народних депутатів IV скликання А. Матвієнка, В. Мусіяки, А. Мартинюка та О. Мороза щодо визначення громади як адміністративно-територіальної одиниці, але він так і не був прийнятий в цілому [61].

Сприятливі для реалізації конституційних змін умови склалися в межах так званої «Помаранчевої революції». 8 грудня 2004 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради України було вирішене питання про внесення змін до Конституції України: у межах пакетного голосування депутати 402 голосами підтримали Закон про внесення змін до Конституції України щодо вдосконалення системи органів місцевого самоврядування (реєстр. № 3207-1) [164]. Цей законопроект мав значною мірою інноваційний характер і відображав результати широкого обговорення в наукових колах наявних проблем у сфері місцевого самоврядування. Втім на повторне голосування (у межах встановленої процедури внесення змін і доповнень до Конституції України) він винесений не був, незважаючи на позитивний вердикт з боку Конституційного Суду України.

У подальшому проблематика територіальної організації публічної влади та місцевого самоврядування була однією з ключових у межах конституційної реформи в Україні. У складі Конституційної Асамблеї (2012-2014 рр.) та Конституційної комісії (2015-2019 рр.) були створені й досить продуктивно працювали відповідні робочі групи. Втім робота названих груп продемонструвала гострий дефіцит пропозицій інноваційного характеру, тож обговорення змін і доповнень до Конституції України в частині місцевого самоврядування продовжувала точитися навколо питань імплементації

міжнародно-правових стандартів та використання кращого зарубіжного досвіду системно-структурної та функціонально-компетенційної організації муніципальної влади.

Ще з 1999 року Україна активно співпрацює з Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи і бере участь у моніторингових процесах стану місцевої й регіональної демократії, у висновках до яких Конгрес закликав до реформування місцевого самоврядування. При цьому вже на початку перших циклів моніторингу стану місцевої й регіональної демократії в Україні, у 1999 році, Конгрес закликав Уряд нашої країни здійснити реформу місцевого самоврядування. Про необхідність ухвалення відповідного законодавства, яке б відповідало принципам Європейської хартії місцевого самоврядування, йшлося й в ухваленій того ж року Резолюції Парламентської Асамблеї РЄ 1179 (1999) щодо стану виконання Україною зобов'язань як держави-члена Ради Європи [53]. У рамках моніторингу Конгресом виконання нашою державою зобов'язань відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування відбулася низка моніторингових візитів в Україну. За результатами одного з таких візитів (у два етапи) 21-23 травня 2012 р. та 22-23 квітня 2013 р. Конгрес 31 жовтня 2013 р. ухвалив Доповідь та Рекомендацію «Місцева та регіональна демократія в Україні» [314], в яких містяться аналіз стану та проблемних питань місцевої й регіональної демократії в Україні, а також пропозиції щодо їх вирішення, зокрема шляхом якнайшвидшої реалізації реформи місцевого самоврядування. У червні 2014 р. розпочалося пост-моніторингове співробітництво Конгресу з Україною, яке завершилося підписанням 20 березня 2015 р. Дорожньої карти для України [338], спрямованої на імплементацію відповідних рекомендацій Конгресу. Питання реформи місцевого самоврядування, яка приведе до децентралізації влади в Україні, було одним із основних і під час термінових дебатів Конгресу щодо ситуації в Україні 25 березня 2014 р.

Справді «новим подихом» для місцевого самоврядування став квітень 2014 року, коли Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні [175].

Даний документ став результатом співпраці уряду з науковцями і містив чимало положень інноваційного характеру. Зокрема, у ньому було чітко окреслено нагальні проблеми, що склалися у сфері місцевого самоврядування, шляхи і способи їх розв'язання, а також конкретні строки здійснення відповідних реформ. Серед основних завдань реформи зазначалися: забезпечення доступності та якості публічних послуг; досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг, що надаються такими органами; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

У частині Концепції, яка присвячена принципам, ми бачимо утвердження таких загальноєвропейських засад розвитку місцевого самоврядування як: повсюдність, субсидіарність, спроможність, сталого розвитку. На жаль, у даному переліку відсутній принцип належного управління або доброго врядування (англ. *good governance*), хоча ще у 2008 році Комітет Міністрів Ради Європи затвердив Європейську Стратегію інновацій та належного управління на місцевому рівні [360], а в 2009 році Міністерство регіонального розвитку і будівництва України своїм наказом ухвалило план її реалізації [176]. Стратегія націлена на розбудову належного управління на всіх рівнях, але особливо на місцевому, оскільки він найбільш наближений до громадян. До складових належного управління належить інноваційність та відкритість до змін, що передбачає: пошук нових та ефективних рішень проблем і використання переваг сучасних методів надання послуг; наявність у муніципалітетів структурованого підходу до інновацій, досліджень та розробок; вжиття муніципалітетами заходів для виявлення та впровадження прикладів передової практики та нових рішень; готовність до пілотного тестування та експериментування нових програм і навчання на досвіді інших; створення сприятливого клімату для змін в інтересах

досягнення кращих результатів [127].

Як бачимо, Уряд України використав окремі елементи, які входять до поняття «належного управління», але не наважився закріпити його в загальному вигляді, незважаючи на його цілісний, концептуальний характер.

Починаючи з 2014 року подальше реформування територіальної організації публічної влади в Україні почало нерозривно пов'язуватися з децентралізацією, ключову роль в якій мало відіграти зміцнення місцевого самоврядування. Однак за відсутності у народних депутатів України політичної волі до завершення конституційної реформи щодо децентралізації дана реформа була переведена на законодавчий рівень. При цьому в змісті принципу поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, закріпленого в ст. 132 Конституції України, наголос однозначно було перенесено на другу його частину.

Для виконання більш значних і амбітних завдань, які мало б виконувати місцеве самоврядування в результаті децентралізації, потрібні були спроможні територіальні громади. Вирішити дане завдання планувалося через укрупнення територіальних громад і підвищення їх матеріально-фінансової самостійності.

Задля реалізації реформи першим було прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. [171]. Цей закон був покликаний забезпечити основоположне право громад на свободу асоціацій. І хоча на практиці громади повністю не реалізували потенціал зазначеного закону, спостерігається активна зацікавленість у реалізації його положень [64].

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. [140] став ще одним актом, завдяки якому було закладено основу для реформування місцевого самоврядування «знизу», оскільки громади отримали можливість максимізувати свою діяльність, укрупнюючись, набуваючи більшої самостійності та фінансової незалежності. Цей акт розпочав нову фазу формування адміністративно-територіального устрою, що була орієнтована на створення спроможних громад, здатних самостійно забезпечувати життєдіяльність території, надавати публічні послуги належної

якості та здійснювати управління місцевими справами.

Для цього також були прийняті зміни для Податкового та Бюджетного кодексів. Було передбачено передача частини податкових надходжень до місцевих бюджетів; зміцнення дохідної частини бюджетів об'єднаних територіальних громад (ОТГ); можливість отримати державні субвенції на інфраструктурний розвиток. Результатом цих змін стало зростання фінансової самостійності територіальних громад. У період 2015-2021 років, до початку повномасштабного вторгнення, частка доходів місцевих бюджетів у загальних доходах зведеного бюджету України зросла з 15,5% до 22%. Зазначений період характеризувався випередженням зростання доходів саме місцевих бюджетів у 3 рази. Впровадження реформи у середньостроковій перспективі підвищило ресурсну спроможність громад [202].

При цьому виразно спостерігалися дві протилежно спрямовані тенденції: якщо передача повноважень на місця наближала місце надання публічних послуг до місця проживання населення, то об'єднання територіальних громад його віддаляло [193]. Адже передбачені Методикою формування спроможних територіальних громад [146] так звані «зони доступності» потенційних адміністративних центрів таких громад, що визначаються на відстані до 20 км дорогами з твердим покриттям, а в деяких випадках – до 25 км, призвели до збільшення віддаленості суб'єктів надання адміністративних та соціально-культурних послуг від місць проживання населення і, як наслідок, – до погіршення якості життя, а нормативний час прибуття для надання швидкої медичної чи пожежної допомоги у 30 хвилин зробили відповідні служби взагалі непотрібними для значної кількості жителів периферійних населених пунктів.

На тлі загальної політики щодо децентралізації в Україні нове дихання отримала концепція регіоналізації. У 2014 році було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року, що ставила на меті підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток, ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку [145].

А вже наступного року було прийнято Закон України «Про засади державної регіональної політики» [144]. Вагомі зміни у цей закон було внесено у 2022 році. Названим законом розрізняються функціональні види територій: території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку. Така градація територій має свої проблемні питання, але ці зміни демонструють поступову зміну парадигми бачення державного простору не як пасивної адміністративної площини, а як до територій з різними функціями, викликами та потенціалами.

Ще одним важливим аспектом зазначеного закону є поява стратегій розвитку територіальних громад, що, на нашу думку, має надати більшої стабільності у політиці територіальних громад, запровадити довгострокове планування та надати підґрунтя для їх розвитку. Закон передбачає план відновлення та розвитку регіонів, що покликаний відновити постраждалі від агресії РФ території.

У січні 2019 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження «Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки» [148]. У цьому документі зосереджено увагу на переході України до нових етапів реформи децентралізації влади, що враховує закріплення попереднього позитивного досвіду та на формуванні спроможних громад, а також зміні територіального устрою на рівні районів і громад. Визначаються принципи розмежування повноважень та функцій контролю різних рівнів управління та розвиток форм місцевої демократії.

Утворення об'єднаних територіальних громад відбувалося спочатку в ініціативному порядку, а з червня 2020 року – в суто директивному: 12 червня Кабінет Міністрів України ухвалив 24 розпорядження, якими визначив адміністративні центри та затвердив території громад у межах областей (див., напр.: [130-132]). За підсумками адміністративно-територіальної реформи в Україні у 2020 році замість 490 районів було сформовано 136 нових районів [177] і 1469 спроможних територіальних громад (409 міських громад із центром у

місті, 435 селищних громад з центром у селищі міського типу, а також 625 сільських громад із центром у селі) замість понад 11 000 місцевих рад.

У тому ж 2020 році була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Вона розкриває проблеми, які вбачає уряд на регіональному рівні (від окупації територій до екологічних проблем). З цілей, які ставить перед собою уряд, ми знову бачимо питання підвищення конкурентноспроможності регіонів, але з'являється новий термін «згуртованість держави». На наш погляд, уряд використав такий термін, зважаючи на війну, яка вимагає консолідації усіх сил суспільства (у тому числі й у контексті місцевого і регіонального самоврядування).

Слід відзначити, що попри масштабність реформи децентралізації, на конституційному рівні її основоположні принципи закріпити досі не вдалося, хоча спроб це зробити було декілька. Так, у 2015 році Президент України П. Порошенко вніс до Верховної Ради законопроект № 2217а, яким було запропоновано: запровадження інституту префекта замість державних адміністрацій як представника держави на місцях; посилення повноважень органів місцевого самоврядування (щодо управління комунальною власністю, земельними ресурсами, бюджетами), закріплення трирівневої системи адміністративно- територіального устрою (громади, райони, регіони), надання окремих спеціальних повноважень для тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Слід вказати, що саме останнє положення найбільше піддавалося критиці, і було пов'язано з тиском у межах Мінських домовленостей [180].

У 2019 році новообраний Президент України В. Зеленський здійснив нове намагання здійснити конституційну реформу, і подав до Верховної Ради проект змін до Конституції щодо децентралізації (№ 2598 від 13.12.2019) [181]. Загалом багато положень мали спільне з попереднім законопроектом: територіальна громада як первинна ланка місцевого самоврядування; введення посади префекта як представника держави на місцях із визначенням його функцій; система територіального устрою: громади, округи, області, Автономна

Республіка Крим і встановлення переліку їх повноважень; закріплення принципів субсидіарності, сталого розвитку і доброго врядування. Втім, попри значний прогрес, який був здійснений у межах громадського обговорення та фахової роботи, законопроект був відкликаний.

За даних умов значна частина трансформацій була здійснена в межах підзаконного або спеціального законодавства без належного перегляду розділів Конституції, що регулюють територіальний устрій та систему органів місцевого самоврядування, що в свою чергу породило системну невизначенність і правовий дисбаланс. Усе це не дає змоги здійснити справді інноваційні зміни і створює ризики відкату реформи у разі зміни політичного курсу або політичної волі, оскільки без конституційної фіксації реформа залишається зворотньою і може бути переглянута законом. З іншого боку, це ускладнює гармонізацію вітчизняного законодавства із правом ЄС, оскільки частина стандартів не може бути імплементована належним чином, зокрема, щодо гарантій автономії та розподілу повноважень.

Відсутність змін до Конституції залишає ключову реформу щодо публічного управління в «підвішеному» стані. І хоча з 2014 року децентралізація демонструє непогані результати та має високу суспільну та міжнародну підтримку, без належної конституційної реформи вона залишається вразливою, що суперечить як вимогам стабільності публічного управління, так і зобов'язанням України в межах європейської інтеграції. Цілком зрозуміло, що завершення реформи щодо децентралізації, як це закріплено у ст. 72 Угоди про механізм підтримки України та підтверджено Урядом України 18 березня 2024 року, є важливим політичним пріоритетом у процесі вступу до ЄС [302].

Істотний вплив на розвиток місцевого самоврядування в Україні здійснило повномасштабне вторгнення РФ на територію України. У відповідь на нові виклики, що постали перед Україною в умовах воєнного стану, було прийнято низку законодавчих актів, які мали забезпечити ефективне функціонування всіх рівнів публічної влади, у тому числі й влади муніципальної. У даному контексті передусім слід відзначити прийнятий у травні 2022 року Закон України «Про

внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [135]. Він наділив сільського, селищного, міського голову повноваженням приймати рішення передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану. Усе це покликано надати можливість органам місцевого самоврядування підтримати Збройні Сили України. Також цей закон передбачає спрощену процедуру призначення посадових осіб місцевого самоврядування без конкурсу, що в умовах війни пов'язано з безперервністю влади. Органи мають продовжувати свої функції, але проведення конкурсу не завжди є можливим. Слід зупинитися на тому, що місцеві ради і голови відповідних населених пунктів приймають рішення з питань гуманітарного характеру в населених пунктах, що є важливим для забезпечення мирного населення.

З початком воєнного стану державна влада законодавчо ввела ряд обмежень щодо повноважень місцевої влади, необхідних для забезпечення оборони і військового спротиву [135]. Відповідні зміни мали вимушений характер, а їхня інноваційність була далеко не завжди на користь місцевого самоврядування [77], а деякі з цих обмежень взагалі не відповідали закону. Наприклад, у березні 2022 року уряд своєю постановою позбавив бюджетних повноважень не тільки обласні і районні ради, які опинилися під окупацією чи в зоні військових дій, але і усі інші ради цих щаблів на територіях, які знаходяться в тилу [49]. Однак Закон України «Про правовий режим воєнного стану» в редакції, що набула чинності з 20 травня 2022 року, повернув районним і обласним радам всі повноваження разом із повноваженнями про бюджет [165].

Воєнний стан, відповідно до потреб оборони, передбачає спеціальну організацію державного управління. Як слушно зауважує Ю. Ключковський, особливістю такої організації влади є «поєднання оперативності управління із збереженням засад демократичної держави через продовження функціонування інститутів представницької демократії (однак без проведення виборів)», яке на місцевому і регіональному рівні здійснюється, зокрема, шляхом «певного

обмеження права громад на місцеве самоврядування та відповідно права громадян – жителів громад на участь у місцевому самоврядуванні (стаття 140 Конституції), не віднесеного статтею 64 Конституції до переліку прав, обмеження яких заборонені під час воєнного стану» [77, с. 34-35].

Ст. 9 чинного Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [165] залежно від фактичних обставин передбачає три альтернативні форми організації місцевого управління:

1) військова адміністрація населеного пункту не утворена, місцеве самоврядування громади повноцінно функціонує з деякими особливостями;

2) співіснування органів місцевого самоврядування з утвореною військовою адміністрацією населеного пункту з деяким перерозподілом повноважень на користь військової адміністрації; органи місцевого самоврядування громади продовжують функціонувати з дещо обмеженою компетенцією;

3) військова адміністрація утворена і набула всіх повноважень місцевого самоврядування, а функціонування органів місцевого самоврядування зупинено.

Як слушно зауважує Ю. Ключковський, запровадження нового виду тимчасових державних органів виконавчої влади – військових адміністрацій з їхнім особливим статусом, а також пов'язані з існуванням військових

адміністрацій інститути зупинення і можливого поновлення функціонування місцевого самоврядування громади «є нетиповими для конституційного права й істотно змінюють установлену Конституцією систему організації публічної влади в Україні в екстраординарних умовах воєнного стану» [76, с. 75]. До цих особливостей також належать додаткові повноваження Президента України та

Верховної Ради України ініціювати та приймати рішення про зупинення чи поновлення функціонування місцевого самоврядування в окремих територіальних громадах. Такі інновації, звісно, мають вимушений і тимчасовий характер.

Уряд також забрав у громад місцеві податки, які надходять до їхніх бюджетів від податку на доходи фізичних осіб від військових та інших

силовикив. Уряд вирішив, що ці кошти, починаючи з листопада 2023 року і до завершення дії воєнного стану, мають повертатись до держбюджету і використовуватись на потреби оборони тому, що громади позбавлені права закуповувати зброю.

Повномасштабна агресія РФ ще більше порушила і так нестабільну систему кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. Масова міграція населення зі зони бойових дій та прилеглих територій призвела до гострої нестачі фахівців, особливо у сільських громадах. У квітні 2024 року було розміщено понад 110 тисяч оголошень з вакансіями щодо роботи в місцевих органах [25].

Поряд із цим, в умовах війни ще більш яскраво й переконливо позначився потужний потенціал місцевого самоврядування. Варто більш детально окреслити групи повноважень органів місцевого самоврядування в контексті обороноздатності держави:

- з питань призову на військову службу (наприклад, організація та участь у здійсненні заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою, підготовкою і виконанням завдань територіальної оборони, на відповідній території – п. 1-3 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [154], абз.2 -7 ч.1 ст.15 Закону України «Про оборону України» [159] тощо);
- забезпечувально-фінансові (сприяння організації виробництва і поставкам у війська підприємствами та організаціями, що належать до комунальної власності, замовленої продукції, послуг, енергоресурсів – п. 4-5 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо);
- функціональні (сприяння Державній прикордонній службі України у підтриманні відповідного режиму на державному кордоні – п. 6-7 ч.1 ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», п.1 ч.1 ст. 14, п. 2 ч. 3 ст.14 Закону України «Про основи національного спротиву» [161] тощо);
- підготовчі (здійснення заходів щодо підготовки населення України до участі в русі національного спротиву – п. 8-9 ч.1 ст. 36 Закону України «Про

місцеве самоврядування в Україні» [154], п.1 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» [161] тощо);

- гуманітарні (забезпечення життєдіяльності населення і функціонування об'єктів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці – п.4 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» тощо);

- контрольні (здійснення контролю за станом допризовної підготовки і відбору громадян на військову службу, правового і соціального захисту громадян, які мають бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей – ч.2 ст. 8 Закону України «Про національну безпеку України» [157]);

- ідеологічні (розробляється та затверджується єдина символіка для всіх добровольчих формувань територіальних громад разом з Командуванням Сил територіальної оборони Збройних Сил України (абз.7 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основи національного спротиву», п.5 ч.1 ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» тощо).

Наведені приклади окреслюють значний обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, при цьому сама по собі наявність повноважень не гарантує їх виконувальність. Загалом ці повноваження належать до категорії делегованих, оскільки оборона країни є пріоритетним напрямком функціонування держави. Водночас варто відзначити, що така глибока залученість місцевого самоврядування до вирішення проблем національної безпеки і оборони в Україні має дійсно інноваційний характер, вона спирається на значний (і багато в чому трагічний) досвід функціонування муніципальної влади в умовах воєнного стану.

Звертаючи увагу на особливі умови воєнного стану, варто констатувати, що за цих умов нового наповнення набуло міжнародне співробітництво суб'єктів місцевого самоврядування. У грудні 2022 року Міністерство розвитку громад і територій у партнерстві з Програмою Ради Європи «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні»

розробили Методичні рекомендації щодо міжнародного муніципального партнерства, що базуються на методології Ради Європи «City to City Cooperation». За даними міністерства, 46% громад залучені до міжнародного партнерства, з яких найактивнішими є ті, що розташовані близько до кордонів з європейськими країнами [121].

Навесні 2024 року в статусі вітчизняного місцевого самоврядування відбулася знаменна подія: рамковий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» було доповнено статтею 6¹, яка передбачає розгорнутий перелік локальних форм політичної активності громадян, орієнтований на високі вимоги європейського управління («European governance»). Цей крок з боку законодавця можна вважати справді інноваційним, оскільки дозволяє говорити про переорієнтацію (принаймні про її декларування) з деліберативної (дорадчої) демократії на демократію партисипаторну (учасницьку). Втім, оскільки в умовах воєнного стану реалізація переважної більшості таких форм унеможливлена, то про дійсність декларованих намірів вітчизняного законодавця можна буде стверджувати тільки після повернення до нормального стану публічно-правових відносин.

Також цілком зрозуміло, що в умовах воєнного стану продовження конституційної реформи щодо децентралізації публічної влади і зміцнення місцевого самоврядування в Україні об'єктивно унеможливлене. Втім по завершенні війни питання щодо продовження названої реформи неодмінно буде знову поставлене на порядок денний: кимось – із цілком державницьких позицій, а кимось – як інструмент політичної боротьби. Але в будь-якому випадку цю реформу треба буде продовжувати, при цьому «крихкість» держави (а українська державність була крихкою всі роки незалежності, принаймні до 2022 року) ще більше посилиться необхідністю повоєнного відновлення країни в умовах зростання економічних і демографічних диспропорцій. У цьому контексті ми поділяємо точку зору В. Серьогіна, що стратегія і тактика децентралізації в нашій державі має бути переглянута: «структурно-функціональні зміни мають бути доповнені комплексом заходів, спрямованих на

посилення спроможності, владності та легітимності публічної влади, а також на зміцнення її зв'язків із громадянським суспільством» [194, с. 97].

Загалом проведене дослідження дозволяє стверджувати, що за період незалежності в межах розбудови місцевого самоврядування Україна мала, як досягнення, так і проблеми.

Почнемо з позитивної складової:

- закладено правову основу для існування місцевого самоврядування шляхом визнання його природного походження та автономності у межах повноважень. Конституцією створено інституції місцевого самоврядування як форми публічної влади і відокремлено від державної вертикалі;

- проведено реформу децентралізації, в межах якої створені об'єднані територіальні громади, передано частину фінансових ресурсів на місця, інтегровано європейські принципи місцевого самоврядування (наприклад, субсидіарності);

- посилено фінансову спроможність громад шляхом збільшення частки податкових надходжень до місцевих бюджетів, впровадження державних субвенцій та створення умов для самостійного бюджетного планування;

- було прийнято закони, які мають ключове значення для становлення і розвитку муніципальної влади: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики» та ін.;

- відбувається поступове впровадження й інтеграція європейських та універсальних міжнародних принципів у національну муніципальну політику (стандарти належного управління, Цілі сталого розвитку ООН, принципи повсюдності та субсидіарності тощо).

З іншої сторони, залишаються виклики, які потребують комплексного вирішення.

Передусім, Україна стикнулася зі значною різницею у спроможності громад при реалізації власних повноважень. Об'єднання деяких територіальних громад відбувалося не на підставі спільних економічних, соціальних та/або

культурних інтересів і без урахування реального потенціалу територій, а задля адміністративного укрупнення.

Крім того, варто відзначити дефіцит кадрового потенціалу та управлінських компетентностей значної частини службовців на всіх рівнях муніципального управління, недосконалу професійну підготовку кадрового потенціалу виконавчих органів місцевих рад. Нагальною проблемою залишається «старіння» кадрів, оскільки молодь не зацікавлена працювати, зважаючи на низьке фінансове забезпечення. До цієї проблеми додається часта зміна кадрів та їх плинність. Для оновлення кадрового потенціалу необхідно враховувати гнучку стратегію – професіоналізм, стабільність, висока моральна відповідальність [96].

Досі залишається відкритим питання відсутності якісної системи моніторингу та оцінки якості управління в громадах, а принципи доброго врядування фрагментарно впроваджуються на локальному рівні. Формування та реалізація державної політики у відповідній сфері має ґрунтуватися на громадській участі на всіх етапах ухвалення рішень. Зокрема стратегічним документом для імплементації засад належного врядування слугує Національна стратегія на 2021-2026 роки. У контексті воєнних викликів важливою основою ефективного впровадження принципів належного врядування слугує розширення міжнародного співробітництва [196].

Погана взаємодія як у межах вертикалі влади, так і з інституціями громадянського суспільства є ще одним викликом місцевого самоврядування. Формальними залишаються механізми участі (громадські слухання, бюджети участі, електронні петиції), які не забезпечують реального впливу мешканців на процеси прийняття рішень. Спостерігається розрив між державними та місцевими планами розвитку, відсутність координації та слабка участь громад у формуванні стратегій регіонального рівня.

В Україні спостерігається територіальний дисбаланс – зруйнований південний схід, слаборозвинутий північний захід, поряд із розвинутими мегаполісами та депресивними регіонами, що не враховані у стратегічних

національних документах. Центральні області часто позбавлені зовнішнього фінансування, оскільки не охоплені програмами транскордонного співробітництва чи післявоєнної відбудови. Відсутній диференційований підхід до державних дотацій між аграрним півднем, промисловим сходом, туристичним заходом та потенційно інноваційним центром вказує на хаотичність фінансового планування на державному рівні [99, с. 116].

Усе вище зазначене створює протиріччя у розвитку місцевого самоврядування:

- між декларацією автономії місцевого самоврядування та фактичною централізованістю ухвалення рішень – хоча законодавчо місцеве самоврядування визначено як незалежне багато питань приймаються «згори» без належних консультацій;

- між добровільністю об'єднання громад і примусовим корегування просування реформи – реформа передбачала добру волю під час об'єднання громад, але в місцях де темпи такої інтеграції були низькими держава все більше спонукала до цього;

- між прагненням до сталого розвитку та короткостроковими бюджетними цілями – бажання швидких результатів призводить до нехтування довгостроковим плануванням;

- між територіальною цілісністю держави та реальною дезінтеграцією окремих регіонів – агресія РФ, що призвела до міграції населення, руйнування інфраструктури та окупації цілих регіонів, зумовила нові виклики щодо неможливості рівномірно впроваджувати політику по своїй країні;

- між законодавчими інноваціями та практикою їх імплементації – органи місцевого самоврядування часто не мають реальних можливостей впроваджувати законодавчі інновації на належному рівні через відсутність ресурсів, методичного забезпечення та неукомплектованого кадрового складу.

Отже, місцеве самоврядування в Україні за більш як 30 років незалежності зазнало істотного розвитку. За цей період було пройдено шлях від формального визнання місцевого самоврядування до його утвердження як частини суспільної

дійсності. Україна рухалася від радянської концепції бачення місцевого самоврядування як частини державного апарату з чітко визначеною ієрархією та підпорядкуванням. Поступово обсяг повноважень органів місцевого самоврядування розширюється, з'являються власні напрацювання (термін «територіальна громада»), а громадяни стають більш залученими до процесів, які відбуваються на місцях. Але ми бачимо як намагання адаптувати досвід іноземних держав, не завжди підходить для нашої системи (як це було з Представником Президента).

Модель місцевого самоврядування, що закріплена в конституції, розширювалася й отримувала додаткові якості за допомогою різноманітних законів та підзаконних актів. Але досі залишається низка проблем в царині регулювання (відсутність законів «Про місто Севастополь», «Про місцевий референдум», «Про територіальний устрій» та ін.) або реформування (зокрема, реформа щодо децентралізації публічної влади ще не завершена, а проблеми регіонального самоврядування не вирішені).

Визначені у нашому дослідженні періоди є умовними, як і часові межі для них. Такий поділ викликаний загальними підходами, що існували в певний часовий проміжок. Втім маємо констатувати, що загалом розвиток місцевого самоврядування в Україні є поступальним і таке окреслення покликано показати загальні ідеї, які просувалися законодавцем і урядом щодо їх бачення місцевого самоврядування в Україні. На сьогодні ми переживаємо чи не найскладніший етап, оскільки виклики, які постали перед місцевим самоврядуванням, здебільшого походять не від його природи, а від збройної агресії РФ. Надалі нас чекає подальший розвиток законодавства щодо місцевого самоврядування, і урахування минулого досвіду є важливим в цьому процесі.

При цьому ми можемо зробити висновок, що розвиток місцевого самоврядування відбувається в європейських традиціях бачення цього інституту. Українське суспільство все більше включається у розбудову місцевого самоврядування, розуміючи важливість реалізації цього права.

Проведене дослідження розвитку місцевого самоврядування в Україні за

роки незалежності в аспекті його інноваційності дозволяє зробити наступні висновки:

1. Розвиток місцевого самоврядування в Україні протягом усіх років незалежності мав інноваційний характер як за змістом, так і за формами реалізації. Втім інноваційність такого розвитку традиційно обмежувалася рамками юриспруденції – через удосконалення системно-структурної та функціонально-компетенційної складових. На сьогодні ми змушені констатувати, що потенціал екстенсивного розвитку місцевого самоврядування в Україні фактично вичерпано – подальше підвищення його ефективності та вихід на рівень європейських стандартів можливі тільки шляхом його інноваційного розвитку, з виходом за межі суто юридичних інструментів та використанням новітніх здобутків у галузі політології, політичної економії, публічного менеджменту тощо, з їх подальшим нормативним закріпленням у чинному законодавстві.

2. Еволюція місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності, якщо її розглядати в інноваційному аспекті, пройшла наступні етапи:

1) 1991-1996 рр. – запровадження інституту місцевого самоврядування як інноваційного підходу до територіальної організації публічної влади, пошук її оптимальної вітчизняної моделі;

2) 1996-2004 рр. – конституціоналізація вітчизняної моделі місцевого самоврядування та її приведення у відповідність до міжнародно-правових стандартів;

3) 2004-2014 рр. – функціонально-компетенційне зростання місцевого самоврядування, поєднане з накопиченням протиріч в його організації та діяльності;

4) 2014-2022 рр. – реформування місцевого самоврядування в аспекті децентралізації як інноваційного шляху розвитку територіальної організації публічної влади, розгортання процесу регіоналізації;

5) від лютого 2022 р. – дотепер – інноваційне зростання ролі місцевого самоврядування у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного

стану.

3. Стан «крихкої демократії» (докл. див.: [189]) та несталість інституцій муніципальної влади у поєднанні з низьким рівнем політико-правової культури не тільки серед пересічних громадян, але й серед представників правлячої еліти вимагає максимально повної юридичної фіксації навіть тих інноваційних моментів у розвитку місцевого самоврядування, котрі є привнесеними з інших наук. Тому на сьогодні принципово важливим є комплексна юридизація інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні, сприйняття інноваційних зарубіжних практик розбудови муніципальної влади, а також реалізація на практиці вітчизняних теоретичних розробок інноваційного характеру, спроможних поліпшити надання публічних послуг на місцях та поліпшити добробут і безпеку територіальних громад.

1.2. Сучасний стан місцевого самоврядування в Україні та чинники, що зумовлюють необхідність його інноваційного реформування

Місцеве самоврядування є однією з ключових форм реалізації народовладдя і забезпечує участь мешканців у вирішенні питань місцевого значення, захист їхніх прав та інтересів, а також формування якісного публічного середовища на рівні територіальних громад. Його розвиток – не просто обов’язок держави, передбачений Конституцією, але й стратегічна потреба, особливо в умовах трансформаційних викликів, з якими стикається українське суспільство.

Не зважаючи на доволі успішну реформу децентралізації, сучасний стан місцевого самоврядування все ще характеризується низкою системних проблем, які обмежують його ефективність, адаптивність до змін та здатності відповідати потребам населення в умовах швидких суспільних трансформацій.

Дослідження вимагає не лише оцінки поточного стану функціонування місцевого самоврядування, але й чинників, що зумовлюють необхідність його інноваційного розвитку.

Першим офіційним документом, в якому комплексно й критично було

охарактеризовано сучасний стан місцевого самоврядування в Україні, була Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена Урядом 1 квітня 2014 року. Серед основних проблем, котрі вимагають ефективного та швидкого розв'язання, у Концепції згадувалися: погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження; неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад; нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування; корпоратизація органів місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції; надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів; посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутності повсюдності місцевого самоврядування [175].

Втім це була констатація тих проблем, котрі були актуальними на початок 2014 року. За час, що минув, ситуація суттєво змінилася. Змінилася нормативна база діяльності та обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, їх ресурсне забезпечення, а головне – змінилися зовнішні умови функціонування органів муніципальної влади, змусивши їх адаптуватися до реалій воєнного стану.

30 серпня 2024 року, напередодні початку чергової парламентської сесії, відбувся традиційний Форум «Децентралізація 2024. Законодавчий порядок денний», де представники законодавчої та виконавчої гілок влади, органів місцевого самоврядування, їхніх асоціацій, експертної спільноти та громадянського суспільства дискутували на тему необхідних законодавчих ініціатив. На форумі було оприлюднено дані, отримані протягом серпня 2024 р.

посадових осіб органів місцевого самоврядування під час кількісного опитування, фокус-групових дискусій, глибинних інтерв'ю та онлайн-голосування.

Ключові інформанти виділяли досить широкий спектр проблем, з якими стикаються органи місцевого самоврядування в своїй діяльності та які можуть бути вирішені прийняттям законів та законодавчих актів. Серед названих проблем: проблеми у сфері оподаткування; відсутність чіткого розмежування повноважень ОМС; низька платоспроможність громад, в тому числі в напрямку забезпечення базових потреб населення (харчування дітей, соціальні послуги тощо); відсутність можливості планування (за причиною мінливої ситуації на фронті та відсутності достовірних статистичних даних); проблеми з утриманням фортифікаційних споруд на територіях громад; неможливість встановлення розміру адміністративного збору; відсутність ресурсів, для використання гуманітарної допомоги (підключення та обслуговування обладнання, наприклад, генераторів, електричних станцій); відсутність компенсації за руйнування майна юридичних осіб. Більшість ключових інформантів наголошували на необхідності ліквідації районних державних адміністрацій, як ланки, яка дублює повноваження обласних державних адміністрацій та є дотаційною.

Більшість інформантів необхідною вважають наявність законодавчо закріпленого механізму адміністративного нагляду в частині дотримання законності діяльності органів місцевого самоврядування. Ця позиція є світовою практикою та, в розумінні респондентів, має виконувати не тільки функцію наглядача та караючого органу, але і допомагати, надавати роз'яснення та вказувати на помилки в процесі взаємодії з органами місцевого самоврядування. Більшість учасників дослідження вважають, що здійснювати нагляд повинні префекти. Серед основних аргументів – префектури є європейською моделлю структури влади. Виходячи з того, що Україна прямує вступити до ЄС, то потрібно всі системи управління в державі приводити до європейських стандартів. Обираючи з трьох варіантів, частіше відмічали префекта, який призначається і буде підзвітним Кабінету Міністрів України. Зазначалося, що

органи місцевого самоврядування і Кабінет Міністрів України виконують схожі функції управління, тільки на різних рівнях – громади і держави [46, с. 7-8].

Крім того, під час форуму було озвучено й обговорено наступні питання, які на думку місцевого самоврядування потребують термінового законодавчого врегулювання: забезпечення гідних умов оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування, надання додаткових повноважень ОМС в частині місцевих податків і зборів; розширення повноважень органів місцевого самоврядування; підтримка громадами сектору безпеки та оборони; використання гуманітарної допомоги для відновлення комунальних підприємств; оновлення державної регіональної політики в умовах відновлення регіонів; розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування, а також між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади; поліпшення стимулювання участі в реалізації програм міжнародної технічної допомоги та транскордонного співробітництва; спрощення процедур для запровадження альтернативних джерел теплової енергії та деконцентрації енергогенеруючої системи [46, с. 51].

Проект нової Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні отримав доволі критичну оцінку з боку наших європейських партнерів. Зокрема, у висновку, підготовленому в грудні 2024 року Центром експертизи багаторівневого врядування, що функціонує в межах Секретаріату Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, зазначалося, що нова Концепція має бути переорієнтована на актуальні виклики і незавершені аспекти реформи (загалом вони зведені у 33 пункти рекомендацій), серед яких:

- чітко визначити ролі та повноваження на рівні районів і областей;
- покращити правову базу для місцевого самоврядування;
- оновити систему нагляду за законністю діяльності місцевих влад;
- зміцнити механізми міжмуніципального та міжнародного співробітництва;
- приділити особливу увагу питанню врядування у великих

- метрополійних зонах (міських агломераціях);
- зміцнити фінансову автономію та стабільність місцевих влад;
  - вирішити кадрові та кваліфікаційні виклики місцевих влад;
  - надалі розробляти та впроваджувати правові рамки для прямої демократії та участі громад;
  - планувати поступовий, але передбачуваний перехід від військового до цивільного врядування [24].

Цей Висновок був підготовлений на запит Голови Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування від 13 вересня 2024 року та згідно домовленостей, досягнутих в ході третього раунду Діалогу високого рівня «Добре демократичне врядування в Україні: досягнення, виклики та шлях вперед у повоєнний період» (липень 2024 року, м. Страсбург).

Варто підкреслити, що у названому висновку європейських експертів констатовано: ключові виклики, що стояли перед місцевим самоврядуванням у 2014 році, лишаються актуальними й досі. У обласних та районних рад відсутні виконавчі органи, а роль районів досі є нечіткою, з мінімальними повноваженнями, що ускладнює загальну координацію. Було досягнуто прогресу у фінансовій децентралізації, але місцеві влади досі стикаються з бюджетними обмеженнями, що перешкоджає їхній фінансовій автономії. Залишаються актуальними проблеми, пов'язані з нестачею юридичних повноважень у сфері управління земельними ресурсами. Також через війну лише погіршується стан інфраструктури. Крім того, місцеве самоврядування та державна влада (на субнаціональному рівні) стикаються з низьким рівнем професіоналізму та кадровим дефіцитом, що додатково ускладнюється міграцією та мобілізацією. Недостатня прозорість та неузгодженість галузевих реформ також обмежують подальший прогрес. Широкомасштабне російське вторгнення 2022 року створило додаткові виклики, дестабілізуючи місцеві бюджети і спричинивши необхідність тимчасового запровадження військових адміністрацій. Хоча, вірогідно, це рішення є необхідним, такі адміністрації є

відступом від принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, що потенційно може вплинути на процес децентралізації у довгостроковій перспективі. Військові адміністрації мають запроваджуватися на основі чітких критеріїв і регуляцій, з дотриманням принципу домірності відносно досягнення поставлених цілей, і повинні бути ліквідовані, як тільки ситуація дозволить це зробити [24, с. 1-2].

У листопаді 2024 року Міністр розвитку громад та територій України О. Кулеба заявив, що навесні 2025 року буде оприлюднено нову редакцію Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [37]. Однак робоча зустріч щодо внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333, організована Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи та Міністерством розвитку громад та територій України, що відбулась 13 червня 2025 року за участі представників Асоціації міст України, засвідчила гостре невдоволення запропонованим проєктом з боку представників муніципальної влади та експертів. Серед пропозицій, що прозвучали на зустрічі, варто виокремити такі:

1) запобігання редуцентралізації, яка виявляється, зокрема, у позбавленні територіальних громад прав власності на земельні ділянки водного фонду у 2024 році Законом № 3993-IX, а також у законодавчій ініціативі Держлісагенства щодо позбавлення територіальних громад прав власності на лісові землі;

2) усунення надмірного контролю та нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, адже сьогодні одразу 26 державних органів здійснюють нагляд та контроль за місцевим самоврядуванням;

3) компенсації втрат місцевого самоврядування внаслідок рішень державної влади – різниця в тарифах, безкоштовне харчування, пільговий проїзд, вилучення «військового», «силового» ПДФО та реверсу тощо;

4) запровадження ефективних державних програм будівництва в територіальних громадах захисних споруд цивільного призначення та

відновлення інфраструктури;

5) адміністрування місцевих податків та зборів, адже станом на 01.01.2025 р. заборгованість по платежах до місцевих бюджетів складає 40,8 млрд. грн. [118].

Презентуючи черговий проєкт оновлення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (децентралізації) у липні 2025 року, заступник Міністра розвитку громад та територій України О. Рябикін назвав найбільш загрозливі виклики для розвитку місцевого самоврядування в Україні, які виникли через військову агресію і котрі важливо було врахувати в названому проєкті:

1. *Тимчасова окупація територій України.* 19% території України є наразі окупованими. Більше 3,5 млн. людей були змушені виїхати з місць постійного проживання, у зв'язку з окупацією територій чи бойовими діями.

2. *Ураження та руйнування інфраструктури громад та регіонів.*

3. *Екологічна шкода, замінування та забруднення вибухонебезпечними речовинами.*

4. *Різке погіршення демографічної ситуації в Україні, значний міграційний рух.* Зараз більше 4,5 млн. людей перебувають поза межами України через війну.

5. *Економічний спад та деіндустріалізація.* Громади, які знаходяться поблизу територій активних або можливих бойових дій, не мають надходжень до місцевого бюджету. У зв'язку з цим, держава змушена була встановлювати додаткову дотацію, яка вирівнює доходи місцевих бюджетів до рівня 2021 року.

6. *Втрата значної частини транзитного потенціалу.* Дві третини території України стали логістичним тупиком, тому треба знайти рішення, як розвивати ці колись транзитні території.

Зазначені виклики породжують проблеми, які, за словами О. Рябікіна, потребують вирішення на поточному та подальших етапах реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади:

- *Необхідність перегляду підходів до формування територіальних*

громад в умовах нових викликів. Для вирішення цієї проблеми, буде необхідне вдосконалення законодавства щодо формування громад та районів, визначення статусу Києва з урахуванням європейських стандартів, а також збереження права громад на добровільне об'єднання.

- *Ослаблення публічних інституцій, відсутність належної координації галузевих реформ із децентралізацією.* Щоб вирішити цю проблему, необхідно покращувати і збільшувати міжгалузеву та міжсекторальну координацію всіх реформ з реформою місцевого самоврядування.

- *Недостатній розвиток форм прямого народовладдя.* Важливу роль у даному контексті відіграє розвиток інструментів прямої демократії. Планується впровадження нових підходів до залучення громадян та громадянського суспільства у формування місцевої політики, підвищення якості громадянської освіти, посилення ролі депутатів та старост.

- *Незавершеність розмежування сфер компетенції держави та місцевого самоврядування.* За словами О. Рябікіна, вже відбулося кілька засідань робочої групи, утвореної при Міністерстві, яка напрацювала критерії та принципи такого розмежування.

- *Недостатня ефективність управління фінансовими ресурсами.* Для вирішення цієї проблеми запланована передача громадам повноважень з адміністрування місцевих податків, вдосконалення системи трансфертів, забезпечення передбачуваності бюджетно-податкової політики та доступу до кредитних ресурсів тощо.

- *Відсутність ефективного механізму державного нагляду.*

- *Необхідність гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС.*

- *Необхідність розбудови інституційної спроможності на місцевому і регіональному рівнях.*

- *Необхідність забезпечення системності та послідовності процесів відбудови.* За оцінками Світового банку, на відновлення сотень тисяч об'єктів, пошкоджених або зруйнованих у ході війни, необхідно понад 500 млрд. доларів.

І ця цифра не остаточна, бо руйнування нашої інфраструктури в умовах війни продовжується [183].

Принагідно слід також згадати, що серед пріоритетів Міністерства розвитку громад та територій України на 2025 рік було заявлено: підтримка та розвиток громад та регіонів, енергонезалежність та цифровізація, а також залучення міжнародного фінансування у проєкти відновлення. Крім того, у Мінрозвитку планують оновити Державну стратегію регіонального розвитку (в частині затвердження функціональних типів територій та макрорегіонів), впровадити нову модель вирівнювання доходів місцевих бюджетів і нову модель спроможності громад, сподіваються на врегулювання системи адміністративного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування [47].

Сьогодні українські громади долають виклики війни, економічної нестабільності та гуманітарних криз, ставши осередками відновлення. 2025 рік приніс нові випробування, що потребують згуртованості та ефективного управління. Серед пріоритетів – відновлення інфраструктури й економіки, підтримка бізнесу, підтримка внутрішньо переміщених осіб, залучення інвестицій, а також збереження економічного потенціалу громад.

Актуальні проблеми місцевого самоврядування в Україні на 2025 рік включають питання енергетичної безпеки та незалежності громад, потребу у вдосконаленні законодавства для корегування адміністративно-територіального устрою (зокрема, старостинських округів), а також необхідність ефективного управління публічними інвестиціями та залучення фінансування для проєктів розвитку громад. Важливими також є питання цифровізації, забезпечення безбар'єрності та подальше зміцнення міжнародної співпраці для відновлення.

У листопаді 2023 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України» [133], яким було передбачено перенаправлення ПДФО, сплаченого військовослужбовцями, із місцевих бюджетів до державного. Незважаючи на це,

за даними Міністерства фінансів, за 2024 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло близько 451 млрд. грн., що на 87,6 млрд. грн. більше, ніж за 2023 рік. Міжбюджетні трансфери до місцевих бюджетів у 2024 році склали 193,3 млрд. грн., що на 15,9 млрд. більше, ніж у 2023 році [52]. Основними чинниками збільшення надходжень стали детінізація, ефективна релокація та застосування нових інструментів економічного розвитку територій, зокрема індустриальних парків тощо [119]. Втім це жодним чином не заперечує того факту, що чимало проблем у розвитку місцевого самоврядування в Україні пов'язано саме з фіскальною політикою. Серед *проблемних питань*, які прямо чи опосередковано впливають на спроможність територіальних громад та потребують законодавчого врегулювання, варто виокремити необхідність:

- чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, та, відповідно, передбачення належного фінансового ресурсу органів місцевого самоврядування для виконання делегованих повноважень; недопущення передачі на рівень територіальних громад видаткових повноважень без відповідного компенсаційного ресурсу;
- надання додаткових повноважень чи деяких функцій органам місцевого самоврядування в частині адміністрування місцевих податків і зборів відповідно до прийнятих рішень сільської, селищної, міської ради;
- посилення автономії та фінансової самостійності територіальних громад щодо використання власних ресурсів та зняття обмежень щодо використання вільних залишків коштів;
- запровадження компенсації на погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з централізованого опалення, постачання гарячої води, водопостачання, водовідведення, постачання холодної води та водовідведення;
- чіткого трактування поняття «публічні інвестиції», «капітальні видатки, що належать до публічних інвестицій» та «капітальні видатки, що не належать до публічних інвестицій»;
- перегляду мінімального розміру орендної плати за оренду земель

сільськогосподарського призначення;

- спрощення процедури укладення договору про державно-приватне партнерство;
- передбачення ресурсу на утримання мережі автомобільних доріг загального користування державного значення;
- розроблення концептуальних засад місцевої статистики тощо [179].

У даному контексті Уряд досить плідно співпрацює з асоціаціями місцевого самоврядування. Зокрема, в Бюджетній декларації на 2026–2028 рр., схваленій постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2025 р. № 774 [174], враховані деякі пропозиції Всеукраїнської Асоціації ОТГ, зокрема серед державних політик:

- *Збереження надходжень єдиного податку до бюджетів місцевого самоврядування.* Єдиний податок є одним із ключових джерел доходів місцевих бюджетів. Для багатьох територіальних громад його питома вага сягає близько 15% загальних надходжень. Зменшення або втрата цього ресурсу створить ризики для фінансової стабільності та можливості виконання власних і делегованих повноважень. Тому спрямування єдиного податку виключно до бюджетів місцевого самоврядування є необхідною умовою збереження фінансової спроможності громад.
- *Збереження зарахування 13,44 % акцизу з пального до бюджетів громад.* Це важливо для громад, адже органи місцевого самоврядування отримуватимуть додаткове стабільне джерело доходів, який можна спрямовувати на соціально-економічний розвиток своїх територій.
- *Збільшення фінансування Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР).* Відповідно до статті 21 Закону України «Про засади державної регіональної політики» одним з основних джерел фінансування державної регіональної політики є кошти Державного бюджету. Достатнє та стабільне фінансування ДФРР дає змогу реалізовувати як регіональні стратегії розвитку, так і Державну стратегію регіонального розвитку. Збільшення обсягів фінансування фонду сприятиме ефективній реалізації інфраструктурних

проектів, підвищенню інвестиційної привабливості регіонів.

- *Перегляд розміру I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки та мінімальної заробітної плати.* Передбачено поетапне підвищення розміру I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки (ЄТС) та мінімальної заробітної плати протягом 2026 – 2028 рр. У довгостроковій перспективі це сприятиме підвищенню привабливості роботи в бюджетній сфері, зменшенню відтоку кваліфікованих кадрів, а також поліпшенню можливостей залучення молодих спеціалістів до закладів та установ, що фінансуються з місцевих бюджетів.

Водночас необхідно враховувати, що збільшення цих показників призведе до зростання фінансового навантаження на місцеві бюджети, що потребує додаткових компенсаторних механізмів або оптимізації видатків.

Сьогодні відбуваються події, які говорять про те, що місцеве самоврядування є під тиском. Місцеве самоврядування і так втратило великі суми коштів від вилучення з місцевих бюджетів «силового» ПДФО, відновлення реверсної дотації тощо [114].

Окремої уваги у фіскальній сфері потребує комплекс питань щодо податку на доходи фізичних осіб (ПДФО):

- збереження існуючих джерел наповнення місцевих бюджетів та недопущення вилучення стабільних дохідних джерел;
- закріплення 64% ПДФО до бюджетів місцевого самоврядування (крім Києва) на постійній основі з наступним підняттям до 75 % протягом 6 місяців після завершення воєнного стану;
- повернення до бюджетів територіальних громад «силового» ПДФО, одержаного із грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат працівників, осіб рядового та начальницького складу *Нацполіції, ДСНС, інших силових структур, а також «військового» ПДФО, утриманого з грошового забезпечення військовослужбовців та осіб рядового складу у разі завершення воєнного стану;*
- удосконалення підходів щодо горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів.

Ще наприкінці 2021 року був підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері постачання теплової енергії та постачання гарячої води в опалювальному періоді. Муніципалітети свою частину домовленостей виконали і стримують тарифи. А от заборгованість уряду перед громадами становить уже понад 90 млрд. грн. Це питання теж потребує відповідної реакції від органів місцевого самоврядування і єднання у відстоюванні інтересів громад.

Час переконливо продемонстрував необачність і недалекоглядність формування громад у тій концепції, що самі жителі мали обрати, з ким хочуть об'єднатися. Перед втіленням реформи потрібно було провести аналіз соціально-економічних зв'язків, демографічних чинників, наявності інфраструктури та її якості для сполучення всередині громад і запропонувати людям декілька варіантів найбільш вигідного формату для створення територіальної громади. Відсутність цього призвела до того, що деякі населені пункти не мають прямого асфальтного сполучення всередині власної територіальної громади або є настільки великими, що центр громади юридично існує в одному населеному пункті, але фактично розташований в іншому через географічну зручність.

Ціла низка сучасних проблем місцевого самоврядування безпосередньо зумовлена правовим режимом воєнного стану. У даному контексті варто погодитись із думкою Д.О. Логачова, що у зв'язку з воєнним станом, уведенням у відповідь на збройну агресію, локальна демократія в Україні зіткнулась із безпрецедентними викликами, як-от: обмеження політичних свобод; ризик централізації влади; проблеми з доступом до інформації, вертикалізація публічного управління, фінансова нестабільність [91, с. 65-66].

Стосовно останньої проблеми слід констатувати: незважаючи на те, що більшість надходжень залишається в бюджеті громади, їх катастрофічно не вистачає. Пройшли ті часи, коли можна було просто існувати за рахунок бюджету і не думати про додаткове залучення коштів. Наразі першими, хто це зрозумів, стали сільські громади, які потерпають від зменшення кількості

населення, відсутності підприємств або через те, що підприємства сплачують податки не за місцем фактичного розташування, а за місцем реєстрації.

Одним із болючих питань є відсутність або недостатній дохід від ренти. У відповідь на ці виклики громади намагаються залучати грантові кошти на проекти, пов'язані з інфраструктурою, культурою, розвитком молодіжних хабів тощо. Деякі з них вже досягли успіху в цих напрямках. Міські громади не так гостро відчують ці проблеми, але для них також стає критично важливим залучення додаткових коштів [102].

На початку 2025 року уряд ухвалив ключове рішення, яке може суттєво вплинути на темпи та якість розвитку місцевого самоврядування в Україні. У Державному бюджеті було передбачено 2 млрд. грн. для Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), і ці кошти вже визначені як ресурс для фінансування пріоритетних проєктів з єдиного проєктного портфеля публічних інвестицій [40]. Завдяки цій ініціативі громади, які знаходяться поза територіями активних бойових дій, отримують можливість не лише підтримати інфраструктуру, а й втілити в життя масштабні ідеї, що стимулюватимуть економічний, соціальний та культурний розвиток. Це важливо не тільки для поточного року – ефект від таких інвестицій здатен працювати десятиліттями.

Подача заявок здійснюватиметься через екосистему DREAM – сучасний інструмент цифрової взаємодії між громадами та державними інституціями. Це має зменшити бюрократичний тиск та забезпечити більшу прозорість процесу.

Новий порядок передбачає кілька ключових етапів відбору проєктів. Спочатку вони проходять оцінку та пріоритезацію за чітко визначеними критеріями. Йдеться про відповідність регіональним, національним та місцевим стратегіям розвитку, а також про наявність конкретних показників ефективності. Далі перелік проєктів буде розглядатися Комісією Мінрозвитку, яка перевірятиме їхню відповідність стратегічним документам і фінансовим вимогам. Це дає змогу уникнути випадкових або недостатньо продуманих проєктів, які не матимуть відчутного впливу на розвиток громади. Після цього уряд затверджуватиме остаточний перелік ініціатив, які отримають

фінансування. Такий багаторівневий підхід дає змогу підвищити якість проєктів і гарантувати, що державні кошти будуть використані максимально ефективно. Крім того, громади зобов'язані будуть звітувати про хід виконання проєктів та їхні результати, що сприятиме підвищенню довіри до механізмів фінансування.

За умовами відбору, перевагу отримають ті ініціативи, що мають системний вплив на життя громади. Це можуть бути масштабні інфраструктурні об'єкти, модернізація закладів освіти та медицини, створення інноваційних виробничих майданчиків, розвиток транспортної мережі.

У сучасних умовах особливо актуальними є проєкти з енергоефективності та відновлюваної енергетики, адже вони не лише зменшують витрати бюджетів, а й підвищують енергетичну незалежність регіонів.

Не менш важливими є й культурно-освітні ініціативи. Відновлення бібліотек, створення сучасних центрів дозвілля, облаштування публічних просторів – усе це формує середовище, в якому жителі почувуються комфортно та безпечно.

Окрему увагу варто приділити цифровим рішенням. Громади, які інвестують у впровадження електронних сервісів, систем управління даними та автоматизації адміністративних процесів, стають більш конкурентоспроможними та привабливими для інвесторів.

Паралельно з фінансуванням через ДФРР уряд продовжує спрямовувати кошти й на підтримку територій, що зазнали руйнувань внаслідок війни. Лише за другий квартал 2025 року затверджено розподіл додаткової дотації місцевим бюджетам у розмірі понад 1,4 мільярда гривень. Ці кошти призначені для першочергового відновлення критичної інфраструктури, забезпечення функціонування закладів освіти, медицини, комунальних служб. Вони є своєрідним фінансовим щитом для громад, які щодня борються за стабільність і можливість розвиватися попри складні обставини.

Поєднання двох напрямів фінансування – через ДФРР та додаткові дотації – створює більш комплексний підхід до підтримки регіонів. Це дозволяє вирішувати як довгострокові завдання, так і нагальні проблеми, що потребують

негайного реагування [227].

Через мобілізацію частини працівників, евакуацію та бойові дії багато територіальних громад зіткнулись із гострим дефіцитом кваліфікованих кадрів – особливо у сферах публічного управління, соціального захисту, охорони здоров'я, комунального господарства та громадської безпеки. Для розв'язання цієї проблеми було вжито низку заходів, як-от: залучення тимчасових працівників – фахівців з-поміж внутрішньо переміщених осіб (ВПО); залучення волонтерів до виконання деяких адміністративних, гуманітарних та комунальних завдань; перерозподіл функціональних обов'язків шляхом об'єднання кількох посад, оптимізація управлінських структур; організація віддаленої роботи для фахівців, які були евакуйовані в безпечні (центральні чи західні) регіони України. Ще одним важливим рішенням була організація професійного навчання або перекваліфікація для працівників, які тимчасово виконували нові функції [235, с. 1068].

Разом із тим, реалізація механізмів залучення громадськості до стратегічного управління територіальними громадами в умовах децентралізації стикається з рядом викликів. Серед них: обмежений доступ до інформації; низький рівень правосвідомості серед населення; відсутність системних механізмів двосторонньої взаємодії; недостатня інституційна підтримка громадянської активності; формальний характер участі, коли зворотний зв'язок не впливає на рішення влади; соціальна нерівність у доступі до участі; технічна та інфраструктурна обмеженість у сільських та віддалених територіях. Для подолання цих проблем необхідно комплексне, системне впровадження заходів, спрямованих на нормативно-правове регулювання, інституційну модернізацію, просвітницьку діяльність, цифрову трансформацію та забезпечення справжньої партисипації [65, с. 270]. Наразі законодавство України формально передбачає право громадян на участь у місцевому самоврядуванні (зокрема, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [154], положення про ініціативне бюджетування, громадське обговорення тощо), однак на практиці дані механізми часто реалізуються формально, без реального впливу на політичні

процеси. Тому важливо не лише закріпити права громадян у законодавстві, а й чітко регламентувати процедури їхньої реалізації, встановити обов'язкові формати взаємодії, визначити відповідальність органів влади за невиконання вимог щодо участі громади, а також створити механізми адміністративної відповідальності за порушення принципів партисипації.

Формально органи місцевого самоврядування мають розгалужену структуру, що включає місцеві ради, виконавчі, комітети, місцеві голови (сільські, селищні, міські), старости, органи самоорганізації населення тощо. Водночас функціонально їх спроможність нерівномірна. Невеликі громади не мають достатньо можливостей для виконання всіх повноважень. Аналізуючи питання активів об'єднаних територіальних громад, слід вказати на необхідність законодавчого визначення майнових прав громади на земельні, водні та інші ресурси, розташовані в межах населених пунктів та прилеглих територій. Це є передумовою для їх ефективного використання, забезпечення благоустрою та виконання соціальних функцій [88].

Проблеми також пов'язані з відсутністю чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Бабінова О.О. підкреслює, що оцінювання є невід'ємною частиною будь-якого управлінського процесу. У сфері державного управління його значущість зростає. Науковиця відносить до корисних аналітичних технологій: порівняння результатів роботи різних органів, заплановане у порівнянні з реальним, часові тенденції [6, с. 77].

Хоча Верховна Рада України прийняла Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023, а Національне агентство України з питань державної служби видало Наказ № 51-24 «Про затвердження Типового порядку оцінювання результатів службової діяльності службовців місцевого самоврядування», але вони вступають у дію тільки після закінчення воєнного стану. У перспективі впровадження цих актів має стати важливим елементом формування нової моделі публічної служби, проте вже зараз існує потреба у проміжних підходах до внутрішнього оцінювання задля визначення точок зростання, коригування управлінських практик та систематизації

діяльності органів місцевого самоврядування. Крім того, постає питання оцінки не тільки діяльності службовців, а не в цілому розвитку громад за різними показниками.

Таким чином, наразі відсутній єдиний механізм оцінки як інституційної, так і персональної ефективності в системі місцевого самоврядування. Більшість критеріїв, які використовуються на практиці, мають статистичний або описовий характер: скільки рішень ухвалили, як використали бюджет, кількість звернень громадян тощо. Такий підхід не відображає реального впливу управлінської діяльності на життя мешканців громад, сталий розвиток територій, залучення громадськості до прийняття рішень.

Інноваційний розвиток не є даниною моді чи самостійною метою. Він зумовлений сукупністю зовнішніх та внутрішніх викликів, що суттєво впливають на функціонування територіальних громад, тому вимагають нових підходів до управління, організації публічної влади на місцях, ресурсного забезпечення. Аналіз цих чинників дозволяє краще зрозуміти потребу у переході від класичної до інноваційної моделі місцевого самоврядування, що буде більш гнучкою, стратегічно орієнтованою, підкріпленою в матеріально-технічному плані. Говорячи про чинники, що зумовлюють необхідність інноваційного розвитку місцевого самоврядування, ми можемо поділити їх на зовнішні та внутрішні. До першої групи варто віднести такі, як складна загальна геополітична ситуація та умови воєнного стану, євроінтеграційні процеси, глобальна урбанізація, зміна клімату, цифровізація тощо, до другої – низьку інституційну спроможність багатьох громад; зростання очікувань громадян до якості публічних послуг; відсутність комплексного бачення розвитку у частини громад; привалювання кількості реформ над їх якістю; недостатню автономію громад у ключових сферах, наявність тиску з боку державного апарату; нерозвиненість муніципально-правової культури; слабку залученість пересічних громадян до управлінських процесів; запит на прозорість, доброчесність і ефективність управління.

З огляду на ці чинники, постає необхідність їхнього ґрунтовного аналізу не

лише як окремих викликів, а як взаємопов'язаних елементів, що визначають обсяги ефективності, проблемні моменти та перспективи розвитку системи місцевого самоврядування.

Децентралізаційний шлях розвитку нашої держави є закономірним для будь-якої розвиненої демократії сучасності. І хоча він пов'язаний з різноманітними викликами, у перспективі надає куди більше, ніж шлях централізації. При нормальному функціонуванні органів державної влади, взаємодії з місцевим самоврядування і громадянським суспільством, децентралізація надає міцне підґрунтя для економічного, соціального та культурного розвитку як окремих громад, так і держави в цілому.

У процесі розгортання реформи децентралізації постають різноманітні виклики: недосконале і нестабільне законодавство; корупція в місцевих органах влади; розрив між громадами; брак кваліфікації в процесі підготовки управлінців базового рівня; неефективна або відсутня система належного нагляду і контролю над органами місцевого самоврядування в питаннях законності їхньої діяльності; нечітко визначене коло повноважень; етнізація децентралізації; формування ідентичностей; посилення політичних монополій і криміналізація.

У попередньому підрозділі ми вже зазначали про проблему недосконалого, нестабільного і несистематизованого законодавства. Але зупинимося на ній більш детально.

Як вказує І. Суходубова, на сучасному етапі замість консолідації законодавства відбувається безпідставне множення нормативно-правових актів, що веде до нестабільності правового поля, ускладнює поведінку суб'єктів правозастосування, учасників правових відносин [206, с. 5]. Багато нормативно-правових актів приймається поспіхом, множачи їх кількість, а не якість. Це в свою чергу призводить до непрацюючих та/або нелогічних і занадто ускладнених рішень, що тягнуть за собою необхідність внесення нових змін. Суб'єкти на місцях, – як органи влади, так і громадяни, – просто не можуть пристосуватися до такої мінливості. Це зіштовхує нас із недовірою громадян до

органів місцевої влади, а отже зменшує якість взаємодії у громаді.

Звісно, суспільство і держава мають розвиватися, відповідати на виклики сьогодення, але за умов стабільності основних приписів та інститутів, чіткості та якості, конкретності закону. Спільним знаменником у теоретичній літературі та дискусіях про суспільні справи є те, що вони розглядають законодавчу стабільність як ключовий фактор для діяльнісного та законного функціонування держави.

Говорячи про питання пошуку рівноваги, Р. Маккей наголошував, що цей пошук належного балансу конституційного права становить особливе ускладнення. Стабільність необхідна для збереження визначеності та її забезпечення, щоб як уряд, так і громадяни могли покладатися на постійні ціннісні стандарти, тоді як проти цієї непереборної необхідності існує збалансована не менш важлива потреба змін в ім'я прогресу. Напруга між ними є реальною та небезпечною, якщо з нею чітко не зіткнутися та чесно не вирішити.

Нечіткість, мінливість та відсутність поступальності у прийнятті нормативно-правових актів призводить до інших багатьох проблем: відсутність сталого розвитку, корупційних ризиків тощо.

Ще одним важливим викликом для вітчизняного місцевого самоврядування є проблема протидії корупції. Ця проблема на перший погляд може видаватися парадоксально, адже місцеве самоврядування, як і будь-який інший вид самоврядування, являє собою таку форму суспільної організації, коли суб'єкт і об'єкт управлінської діяльності співпадають. Втім при поєднанні форм прямої й представницької демократії на місцевому рівні, за наявності розгалуженого системи органів муніципальної влади і муніципальних службовців, система місцевого самоврядування отримує чимало проблем, спільних із державою, в тому числі й загрозу корупції.

Боротьба з корупцією є одним із пріоритетних напрямків діяльності нашої держави. І є певні здобутки: Україна у 2023 році набрала 36 зі 100 балів у Рейтингу сприйняття корупції (за рік збільшення на три бали), продовживши 11-річне зростання [66]. Це сталося в той час, коли війна РФ проти нашої держави

створила величезні виклики для управління та інфраструктури України, підвищивши корупційні ризики. Однак вже в 2024 році Україна втратила один бал у названому вище рейтингу і посідає на сьогодні 105 місце з-поміж 180 держав світу [4].

Корупція не може бути подолана суто судовим переслідуванням корупціонерів; в першу чергу, це мінімізація ризиків через нормативну діяльність, чіткість та простоту процедур. Коли органи місцевого самоврядування діють у чітких та зрозумілих процедурах – це призводить до неможливості використання влади у корисливих цілях.

Останніми роками до перелічених проблем місцевого самоврядування додалася ще одна і, мабуть, найбільш серйозна, – це війна, що принесла із собою масову загибель людей, руйнацію житлового фонду, об'єктів економіки і соціальної сфери. При цьому сучасні умови воєнного стану яскраво продемонстрували роль і значення місцевого самоврядування для забезпечення обороноздатності й територіальної цілісності держави. Так, заступник Міністра розвитку громад та територій В. Негода зазначає, що реформовані громади показують вдалі «приклади організації системи оборони, складної логістики забезпечення своїх громад найнеобхіднішим, а також базовими послугами» [2].

При цьому повномасштабне вторгнення загострило такі проблеми в контексті повноважень місцевого самоврядування:

- застарілі основи функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (в минулому – військкоматів), їх взаємодії з органами місцевого самоврядування.
- відсутність необхідних фінансових ресурсів для забезпечення новостворених Сил територіальної оборони одягом, харчуванням тощо (переклавши зазначене укомплектування на самих добровольців та волонтерів).
- відсутність підготовки населення до участі у національному спротиві (навчання громадян щодо опанування зброї, домедичної допомоги в умовах збройного конфлікту розпочалися вже після повномасштабного вторгнення).
- у громадах були відсутні продовольчі запаси на випадок кризових

явищ, що призвело до проблем з постачання продукції на початку повномасштабного вторгнення, зазначені проблеми існували і з лікарськими засобами.

- невідповідність укриттів та засобів масового оповіщення населення, критичної інфраструктури до умов воєнного часу.

Складність, системність і руйнівний характер загроз, які постали перед місцевим самоврядуванням в Україні на сучасному етапі, порушує питання про його стійкість і готовність.

Комплекс, яких заходів забезпечив можливість опору та спроможність громад? Вважаємо за доцільне підтримати позицію О. Гуса, який називає три причини: 1) практики спільного управління (високий ступінь довіри та діалогу між представниками влади та громадськістю, відповідальність місцевих рад та голів перед своїми громадами, посилення громадянської активності); 2) багаторівневі стійкі конструкції (завдячуючи реформі децентралізації зростає важливість місцевих органів державної влади, взаємодія волонтерів (і громадянського суспільства загалом) та місцевих органів влади, місцевий рівень управління зміг підтримати соціальну інфраструктуру); 3) легітимність та довіра (антикорупційна реформа, широкий розвиток практики електронної демократії та електронного урядування, а також успішні спроби покращити ефективність державних послуг, місцева влада окупованих територій чинила активний опір і перешкоджала організації російських референдумів у своїх містах) [305].

У науковій літературі виділяють такі аспекти стійкості, як стійкість суспільства, інституційна стійкість, місцева стійкість, інформаційна стійкість [310]. На нашу думку, розглядати їх окремо неможливо. Стійкість суспільства виявлена у консенсусі щодо важливих державних та суспільних наративів (щодо воєнного стану, мовного і релігійного питань тощо) зробила можливим інституційну стійкість (велика кількість добровольців у перші години повномасштабного вторгнення стали на захист держави, не давши агресору просунутися). Потім ми побачили можливості органів місцевого самоврядування, які опинилися сам-на-сам з проблемами громад (від

забезпечення мешканців базовими комунальними послугами до спорудження оборонних споруд). І це в свою чергу призвело до інформаційної стійкості: протидія пропаганді, спільна інформаційна політика, довіра саме офіційним джерелам – надали підтримку усім іншим виразникам стійкості.

Місцева влада, бізнес і соціальні мережі мали особливо важливе значення для стійкості на низовому рівні. У перші місяці повномасштабного російського вторгнення саме органи місцевого самоврядування та волонтери, а не центральний уряд або міжнародні служби реагування були виразниками практичної стійкості [310]. Тому одне з наших головних завдань на сьогодні – зберегти суспільний консенсус, і забезпечити подальшу довіру та взаємодію між всіма місцевими «гравцями».

Ще одним цікавим підходом, що зустрічається в літературі, є виділення трьох вимірів стійкості інституцій місцевого самоврядування: готовність (*preparedness*), надійність (міцність) (*robustness*) та адаптацію (*adaptation*) разом з представниками громад та фахівцями у сфері [341].

Закон України «Про оборону України» до основ оборони відносить готовність та здатність органів місцевого самоврядування до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони (ч.1 ст.2 зазначеного Закону) [159].

У словниках «готовність» розглядають з позиції бажання [36], що-небудь робити, тобто тут порушується питання щодо внутрішнього спонукання до дії, а також заздалегідь здійснену підготовку до чого-небудь [35]. Таким чином, готовність вимагає від органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб завчасну підготовку до екстремальних умов.

У свою чергу, здатність – це властивість, за якої наявне вміння робити що-небудь [63]. Тобто це компетентність, обізнаність у питаннях оборони органів місцевого самоврядування. Але, на нашу думку, слід розширити це лінгвістичне тлумачення здатності й доповнити його наявністю повноважень, фінансових і людських ресурсів. Звісно, закони України не вимагають від посадових осіб

органів місцевого самоврядування служби в Збройних Силах України, або ж спеціальної військової освіти. Але при цьому зазначені особи мають мати певне комплексне бачення проблем, які існують в оборонній сфері і співпрацювати з органами чия компетенція стосується саме цих питань.

Науковці розглядають стан готовності як «стан реагувати на лихо, кризу чи іншу надзвичайну ситуацію (шок), який можна розглядати як вихід із безперервного циклу планування, організації, навчання, оснащення, тренувань, оцінки та вжиття коригувальних дій у спробі забезпечити ефективну координацію під час реагування на інцидент» [278].

У контексті євроінтеграційних прагнень України важливо відзначити, що інституції ЄС на сьогодні розглядають готовність як пріоритетний напрямок розвитку в умовах загострення внутрішніх і зовнішніх загроз демократії. Найбільш яскравим свідченням цього є розробка майбутньої Стратегії готовності ЄС, що має пов'язати зовнішні, внутрішні й технологічні загрози демократії та розгорнути всі інструменти демократичної готовності та стійкості, які були прийняті протягом останнього мандату Єврокомісії [276]. За даних умов забезпечення системної готовності місцевого самоврядування як важливого елемента демократичного устрою нашої країни має розглядатись як одне з ключових завдань на шляху до повноправного членства в ЄС.

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо констатувати, що запровадження інновацій на муніципальному рівні в нашій країні зумовлене сучасним станом місцевого самоврядування та тими викликами, перед якими постало українське суспільство на початку XXI століття. Місцеві органи влади змушені впроваджувати інновації в першу чергу для задоволення зростаючих потреб місцевих мешканців, підвищення ефективності публічного управління та вирішення проблем, складність яких дедалі більш зростає, шляхом підвищення якості публічних послуг, зниження витрат, підвищення рівня залученості мешканців до процесу управління місцевими справами, посилення спроможності та згуртованості громад, зміцнення їх стійкості та готовності до різного роду екстремальних ситуацій, у тому числі зумовлених умовами воєнного стану.

Серед ключових мотивів і причин запровадження інновацій на муніципальному рівні відзначимо також наступні:

1. Зростання попиту на більш якісні послуги – місцеві мешканці очікують більш ефективних, дієвих і доступних публічних послуг, що відповідають стандартам приватного сектору, особливо в умовах урбанізації та цифровізації.

2. Потреба підвищення ефективності (поліпшення співвідношення ціни та якості) публічних послуг – інновації, такі як спільне використання послуг або перепроєктування процесів, допомагають надавати більше послуг за менших витрат, оптимізуючи використання ресурсів та підвищуючи економічну ефективність.

3. Ускладнення й багатоаспектність соціальних проблем, які треба розв'язувати, таких як реагування на зміни клімату, подолання бідності, забезпечення охорони здоров'я населення, вирішення демографічних питань тощо, потребує нових, інноваційних рішень, що виходять за рамки традиційних підходів.

4. Необхідність поліпшення прозорості та підзвітності в умовах інформаційного суспільства – цифрові інструменти та ініціативи щодо використання відкритих даних підвищують демократичне залучення громадян, довіру та розуміння діяльності органів місцевого самоврядування, дозволяють успішно запобігати корупції.

5. Потреба забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на локальному рівні – інновації можуть стимулювати місцеву економіку, створювати робочі місця та сприяти розвитку підприємництва, роблячи громади більш привабливими.

6. Необхідність адаптації та забезпечення стійкості й готовності до різного роду екстремальних ситуацій – щоб залишатися актуальними у світі, що швидко змінюється, необхідна постійна адаптація, відмова від бюрократичних структур на користь більш гнучких моделей.

1.3. Поняття, умови та принципи формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування

Виклики цифрової епохи, глобалізаційні процеси та необхідність підвищувати ефективність управлінських рішень зумовлюють необхідність у нових концептуальних підходах до визначення правових засад функціонування та модернізації місцевої влади. Інноваційний розвиток місцевого самоврядування потребує не тільки технічних чи організаційних змін, а комплексного правового осмислення задля формування нової якості управління, заснованої на принципах відкритості, залучення громадськості, цифровізації, екологічної та економічної збалансованості.

Інновації пов'язуються з новими знаннями, які мають беззаперечну цінність. Інновації – це свіжі ідеї, котрі дають життя новим продуктам, сервісам і процесам. Інновації – це те, завдяки чому розвиваються нові методи, оригінальні винаходи та концепції [106]. При цьому термін «інновація» починає застосовуватися у соціальній антропології, але він набуває значення протиставлення існуючим традиціям, визначаючи фундаментальну основу культурних подій [231].

Слід погодитися, що інновація – це створення і впровадження принципово нового або модифікованого засобу, який задовольняє конкретні суспільні потреби і дає ряд ефектів: економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний [205], зокрема і правовий.

Термін «інновація» увійшов у науку в XIX столітті через антропологію і етнографію, де він використовувався як антонім до терміну «традиція» при дослідженні процесів змін у культурі; особлива увага при цьому була привернута до дифузії культурних новоутворень у відповідному середовищі, включаючи їх перенесення в інші культури. У першій половині XX століття, під впливом ідей функціоналізму, соціальні науки на Заході зосереджувалися на стабільності, залишаючи процеси змін на другому плані. Інновації сприймалися як фактор, що порушує рівновагу, створюючи напругу в системі, або як відхилення від норми, яке, у свою чергу, стає джерелом подальшої напруги [56,

с.137].

Термін «інновації» набув свого сучасного значення значно пізніше, і вперше його використав австрійський економіст Й. Шумпетер на початку ХХ століття. У своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1911) він описав п'ять видів інноваційних змін, які назвав новими комбінаціями: створення нового продукту або покращення якості існуючого; запровадження нового виробничого методу; відкриття нового ринку збуту; використання нових джерел сировини; а також реорганізація через впровадження нових організаційних форм [201]. Як бачимо, питання інновацій розглядалося в технічній та економічній площині і не стосувалося соціальних, правових та інших сфер.

Правники розглядають термін «інновації» через призму економіки як технології, продукції або послуги, що були створені або вдосконалені і мають ринкову цінність [234], також існує звужений підхід вбачання інновацій у праві як використання інформаційно-телекомунікаційних технологій [21].

К. О. Дубова зазначає, що необхідно розрізняти поняття: «новація», «нововведення», «інновація». Науковиця до новацій відносить результати фундаментальних досліджень у будь-якій сфері (відкриття, винаходи, ноу-хау, раціоналізаторські пропозиції та ін.), нововведення – результат практичного освоєння новації, а інновації – реалізованим на ринку результатом, тобто нововведення, яке здобуло значного поширення [55]. Тобто ці поняття складають еволюційну ієрархію.

В. Г. Кремень зауважує, що інновація – це не лише впровадження нових ідей чи технологій, а й здатність до нестандартного мислення, до переосмислення існуючих підходів, усталених правил, норм і понять у різних сферах: науці, освіті, культурі, політиці та виробництві [86, с. 3]. Без інноваційного мислення впровадження нововведень стає неможливим. Динаміка сучасного світу створює об'єктивну потребу в такому мисленні, адже воно не лише відображає реалії, але й активно впливає на їхній розвиток. У підсумку інноваційне мислення визначає темпи та якість суспільного прогресу, а також впливає на діяльність і поведінку людини та спільнот. Тобто людина у

сучасному світі має мислити з урахуванням постійного розвитку як матеріального, так і духовного.

Поняття «інновацій» є комплексним, і відповідно для його визначення необхідно розглянути декілька компонентів. Воно охоплює технологічні, економічні зміни, але окрім того інновації стосуються трансформацій у правовій, інституційній та управлінській сферах, що спрямовані на вдосконалення суспільного життя. По суті, інновації в місцевому самоврядуванні – це відповідь на зростаючий тиск і можливості, спрямовані на створення більш чуйних, ефективних і стійких спільнот.

Загалом інноваціям притаманні наступні основні ознаки:

- 1) науково-технічна новизна;
- 2) здатність інновації до матеріалізації у нові технічно досконалі види промислової продукції, засоби і предмети праці, технології і організації виробництва чи управління;
- 3) здатність до комерціалізації самої інновації та/або результатів її впровадження.

З точки зору економічної науки, результат науково-технічної діяльності (новація) перетворюється на інновацію з моменту використання на ринку. Але багато новацій можуть бути непридатними до впровадження на ринку і тому не мати комерційної привабливості, тож за «економічного» підходу такі новації не можна вважати інноваціями.

У ст. 1 чинного Закону України «Про інноваційну діяльність» під «інновацією» розуміються «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [152]. Як впливає з даного легального визначення, законодавець у своєму розумінні інновацій застосовує підхід, орієнтований на економіку та соціальну сферу, тоді як сфера публічного врядування, у тому числі й місцеве самоврядування, відходить на другий план. На жаль, не йдеться

про інновації та інноваційну діяльність і в статутному Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». На наш погляд, такий підхід є занадто вузьким і породжує потенційну загрозу інноваційного відставання як самого апарату публічної влади, так і процедур та інструментів, що ним використовуються.

Згідно із ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність», об'єктами такої діяльності є: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і перероблення; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції. Скориговуючи цей законодавчий припис у русло предмета нашого дослідження, можемо стверджувати, що суб'єктами інноваційної діяльності мають бути визнані не тільки господарюючі суб'єкти, але й суб'єкти владних повноважень, у тому числі й органи місцевого самоврядування. Об'єктом інноваційної діяльності у сфері місцевого самоврядування мають бути організаційно-технічні рішення адміністративного (управлінського) характеру, що істотно поліпшують структуру і якість соціальної (суспільної) сфери.

З урахуванням сучасних реалій воєнного стану, пріоритетними напрямками інноваційної діяльності в Україні на сьогодні законодавчо визначені такі, що спрямовані на забезпечення національної безпеки і оборони, економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень [167].

Серед середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64, передбачено кілька таких, що

безпосередньо стосуються місцевого самоврядування, зокрема інформаційно-комунікаційні системи та мережі, інтелектуальні інтерактивні інформаційно-аналітичні системи, інтегровані системи баз даних, а також цифровізація соціально-гуманітарних процесів [48].

Згідно з чинним Положенням про порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти, затвердженим наказом МОН України від 12.05.2023 р. № 552, освітні інновації – це «новостворені (застосовані) або вдосконалені освітні, навчальні, виховні, психолого-педагогічні та управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність освітньої діяльності, змінюють результати освітнього процесу, створюючи при цьому удосконалені чи нові: освітні, дидактичні, виховні системи; зміст освіти; освітні, педагогічні технології; методи, форми, засоби розвитку особистості, організації навчання і виховання; технології управління закладом освіти, системою освіти», а інноваційна діяльність у сфері освіти, відповідно, – це «діяльність, що спрямована на розроблення й використання у сфері освіти результатів наукових досліджень та розробок» [149]. Використовуючи загальні підходи, використані у згаданому Положенні, вважаємо за доцільне під інноваціями у місцевому самоврядуванні розуміти новостворені (застосовані) або вдосконалені управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність роботи системи місцевого самоврядування. Такі інновації стосуються роботи органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, депутатів місцевих рад, комунальних підприємств, установ та організацій, а також надання публічних послуг на муніципальному рівні.

Звісно, що у демократичній, правовій державі, де визнається і гарантується місцеве самоврядування, інноваційна діяльність у системі місцевого самоврядування повинна мати нормативно-правове закріплення, тобто повинна мати правову основу. Найважливіші аспекти такої діяльності, які традиційно прийнято називати правовими засадами, повинні отримати закріплення на законодавчому рівні, передусім у законах «Про місцеве самоврядування в

Україні» та «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Варто відзначити, що формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності законодавчо визначено одним із основних принципів державної інноваційної політики. Відтак, з формування відповідної нормативно-правової бази має розпочинатися й інноваційний розвиток місцевого самоврядування в Україні.

Треба чітко усвідомлювати, що для інновацій важливо не лише закріпити кінцевий результат, але й створити сприятливий правовий простір для інноваційної діяльності, що включає в себе: новітні принципи організації місцевого самоврядування, форми і механізми реалізації прав громадян на інноваційні ініціативи; юридичні гарантії свободи інновацій та їх правовий захист; процедурні інструменти адаптації до змін (нормативна гнучкість, цифрові інструменти участі) тощо. Таким чином правові засади набуватимуть багаторівневого характеру, де з конституційних принципів творяться акти галузевого законодавства, акти органів місцевого самоврядування, а також стандарти, що формуються практикою. Так забезпечується нормативна складова («правовий каркас», у межах якого можливе впровадження інновацій) та організаційна складова (реалізація інноваційних рішень на місцевому рівні).

Інновації у місцевому самоврядуванні, як і будь-яке правове явище, слід розглядати через призму юридичного складу відповідних правовідносин. Як відомо, об'єкт правовідносин – це те, з приводу чого суб'єкти вступають у правовідносини. Для інновацій у місцевому самоврядуванні – це ті муніципально-правові відносини, які потребують принципово нових підходів до нормативного регулювання. У свою чергу, необхідність змін чинного законодавства або створення нових правових норм та механізмів обумовлена зрушеннями у політичному, соціальному, економічному та інших проявах життя суспільства на муніципальному рівні.

Розглянемо види таких об'єктів:

1. *Нові правові відносини* (вони пов'язані з появою суспільних явищ, технічного прогресу, розвитку науки тощо). Наприклад, поява штучного

інтелекту призводить до необхідності розробки відповідної законодавчої бази і вироблення нових підходів. Інновації необхідні для окреслення цих нових інститутів: визначення суб'єктів, об'єктів та змісту цих правовідносин.

2. *Традиційні правові відносини, що потребують модернізації.* Ці відносини існували багато років, але розвиток людства призводить до необхідності побудови нових форм, методів, підходів для їх подальшої реалізації у сучасній спільноті. Яскравий приклад такого роду – бюрократичні вимоги (необхідність подачі різних довідок до державних установ), які держава полегшує шляхом переведення в електронну форму. У даному випадку головні риси цих правовідносин не змінилися, але змінилася форма їх реалізації. Ми оптимізуємо вже існуючі правовідносини і робимо їх більш ефективними.

3. *Правовідносини, що змінилися під впливом технологій.* Цей вид є продовженням попереднього, але особливість відповідних правовідносин полягає у тому що технічний прогрес настільки вплинув на них, що докорінно змінив їх. Наприклад, електронна комерція – це купівля-продаж товарів, але у зовсім іншій площині; особливо це стосується віртуальних товарів, які ми не можемо «потримати у руках»: аватари, скіни, «ігрові гроші» і т.д. Постає необхідність адаптації вже існуючих норм для нових викликів.

4. *Правовідносини, що виникають у зв'язку з глобальними викликами.* Це ті проблемні питання, які зачіпають усе людство і потребують спільних підходів у правовому регулюванні – мир та безпека, пандемії, екологічні проблеми, міграція. Наприклад, пандемія Covid-19 переконливо продемонструвала необхідність спільної боротьби з вірусом, і запровадження спільних правових обмежень для подолання цієї загрози. У таких питаннях необхідний комплексний підхід з урахуванням різних особливостей – економічних, соціальних, наукових тощо. Так, пандемія вирувала у всьому світі, і люди однаково потребували лікування та профілактики, але країни, регіони і громади мають різну щільність населення, медичну систему, страхову систему, економічну систему та багато інших різних факторів, які вимагали підлаштування до них.

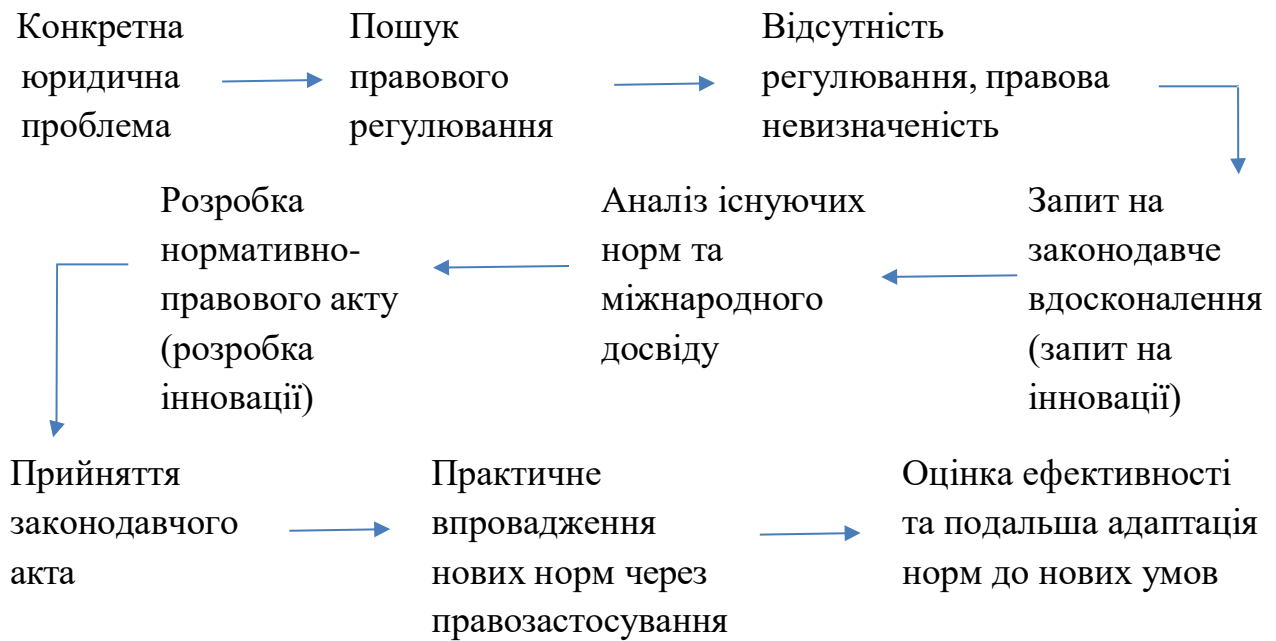
5. *Правовідносини у сфері забезпечення прав людини.* Забезпечення прав людини є одним із головних завдань сучасної демократичної держави, і для цього необхідне врахування нових загроз та досягнень сучасного світу. Наприклад, реалізація права на доступ до інформації та права на приватність мають певну складність, що полягає у забезпеченні балансу інтересів держави, суспільства та особи. Сьогодні наші дані перебувають у великій кількості людей – використовуючи інформацію з бонусної системи магазину можна дізнатися, де ви проживаєте, який у вас дохід, кількість членів родини, хвороби та багато іншого.

Розглянувши види об'єктів інновацій у праві, можемо окреслити ознаки, які їм притаманні. Перше і найголовніше – це новизна. Інновації пов'язані з суспільними відносинами, які виникли нещодавно і є нерегульованими або трансформувалися настільки, що потребують додаткового належного врегулювання. Це може бути пов'язано зі зміною правової парадигми, що панує у суспільстві та державі, змінами в економічному житті, культурними та технологічними зрушеннями. Загалом інновації у праві покликані зменшити прогалини у законодавстві, якщо йдеться про інновації у місцевому самоврядуванні – зменшити прогалини у здійсненні муніципальної влади.

Як зазначає Ю.І. Матат, з позиції сучасного інституційного підходу до праворозуміння, право розглядається як досконале та ідеальне явище, до якого повинен прагнути закон. Закон, своєю чергою, може мати прогалини, є недосконалою сферою і потребує вдосконалення через правові механізми [97]. Законодавець «може не встигати» за бурхливим розвитком суспільних відносин за об'єктивних та суб'єктивних причин. Це повною мірою стосується й муніципальних правовідносин, тим більш, що місцеве самоврядування є відносно новим для вітчизняної правової системи інститутом публічної влади.

Ще в 1926 році британський соціальний психолог Г. Уоллас виділив чотири етапи, притаманні кожному творчому процесу: підготовка (preparation), обробка (incubation), роз'яснення (illumination) та перевірка (verification) [371]. Творчий пошук прогалин у законодавстві зазвичай відбувається шляхом

правозастосовної діяльності, з наявним причинно-наслідковим зв'язком:

Отже, ознакою об'єкта інновацій у праві є правова неврегульованість або недостатність такого регулювання. Суспільні відносини, що раніше не існували, часто залишаються поза межами правового поля, оскільки чинне законодавство не враховує їхньої появи. Недостатність регулювання може полягати у застарілих нормах, колізіях, фрагментарність регулювання, недостатня деталізація. У науковій літературі зазначається дві основні причини прояви прогалин: об'єктивна причина – закономірне відставання законодавства від швидкого розвитку суспільних відносин, які змінюються динамічніше, ніж встигає реагувати законотворчість; суб'єктивна причина – недоліки та помилки з боку законодавця, що можуть бути зумовлені недостатнім рівнем законотворчої культури або упущеннями в процесі створення нормативно-правових актів [33]. В умовах неспинного реформування місцевого самоврядування, що є характерним для України протягом усіх років її існування, об'єкт для інновацій у даній сфері закономірно є максимально широким.

Звідси походить наступна ознака – динамічність. Об'єкт інновацій постійно змінюється та трансформується. Коли виникає потреба у інноваціях складно оцінити масштаби розвитку суспільних відносин, відповідно вони вимагають постійного пристосування до нових умов. Окрім того, постійно виникають нові сфери де необхідне впровадження інновацій, а і певні відносини

відходять «на задній план». Тут виникає аналогія з такими ознаками законодавства, як динамічність і стабільність: інновації забезпечують динамічність (пристосування до нового) і водночас надають можливість новим нормам інтегруватися у правову систему, забезпечуючи її стабільність. Слід погодитися з І. В. Суходубовою в тому, що «динамізм законодавства за умови стабільності основних його приписів .... – важливий показник правової культури суспільства, вагома гарантія від волюнтаризму та свавілля» [206]. Суспільство, яке «застигло» і не розвивається, приречене на занепад, оскільки не може відповідати вимогам часу. Тому наступною ознакою об'єкта інновацій, у праві загалом і в муніципальному праві зокрема, є висока соціальна значущість.

Висока соціальна значущість означає, що об'єкт інновацій має безпосередній вплив на суспільство і зачіпає ключові аспекти життя громадян, функціонування інституцій і розвиток соціальних відносин. Такі інновації є відповіддю на нагальні потреби суспільства та забезпечують поліпшення умов життя, рівня справедливості та доступності правової системи. Інновації пов'язані з соціальними викликами та проблемами, які хвилюють більшість суспільства і готові докладати зусиль для належної розробки, впровадження та розвитку змін. Інновації зачіпають основні права, свободи та обов'язки людей, забезпечуючи їхню реалізацію або захист у нових умовах. Якщо інновації не легітимізуються у суспільній свідомості, то вони не отримують і поширення та впровадження. Значущі ж інновації зазвичай стають об'єктом уваги з боку міжнародних організацій, громадських ініціатив і бізнесу, що полегшує їх впровадження. В аспекті предмета нашого дослідження це означає, що інновації в місцевому самоврядуванні повинні мати цінність для всієї територіальної громади та тих публічних інституцій та організацій громадянського суспільства, котрі функціонують на відповідній території; названі суб'єкти повинні виявляти зацікавленість у відповідних змінах і готовність долучатися до процесу їх впровадження.

Об'єкт інновацій у місцевому самоврядуванні, як і інновацій у праві загалом, є складним і міждисциплінарним. Такі інновації зазвичай не стосуються

суто муніципального права, вони пов'язані з різними аспектами життя людини, а відтак потребують розуміння не тільки юридичних процесів, але й економічних, технологічних, соціологічних або екологічних чинників. Так, розробляючи нормативно-правове регулювання геоінформаційних систем (ГІС) на місцевому рівні, необхідно враховувати особливості роботи обслуговуючого персоналу, технічні характеристики, етичну складову і розуміння, що використовувати ці приписи будуть не юристи, а фахівці, допоміжний персонал і споживачі відповідних інформаційних послуг – це потребує виваженого та компетентного розуміння нормодавцем проблеми та шляхів її вирішення.

Остання ознака, яку ми розглянемо, це прогностичність. При розробці інновацій у місцевому самоврядуванні необхідно вирішувати не тільки поточну проблему, але й врахувати можливі шляхи розвитку та створення правової бази для врегулювання майбутніх суспільних відносин. Крім того, впроваджуючи інновації, треба розуміти, як це відобразиться на суспільних відносинах і мінімізувати потенційні й реальні ризики, пов'язані з інноваціями. Для цього необхідне залучення експертів, громадськості та науковців до формування прогнозів щодо майбутніх викликів. Використання муніципальних інноваційних практик інших країн, які вже регулюють подібні відносини, також можуть стати у нагоді при впровадженні випереджальних правових рішень. Прогностичність базується на аналізі глобальних та локальних тенденцій, що дозволяє зрозуміти, які зміни у правовідносинах будуть актуальними в майбутньому.

Правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування мають декілька функцій:

- Регулятивна функція – інновації виступають засобом регулювання нових суспільних відносин, які не були охоплені традиційними нормами муніципального права через свою новизну або складність.
- Трансформаційна функція – інновації змінюють існуючі муніципально-правові моделі, роблячи їх більш адаптивними, гнучкими та відповідними сучасним викликам.
- Комунікативна функція – взаємодія між суб'єктами є важливою

складовою інноваційної діяльності на муніципальному рівні; така взаємодія може відбуватися як за допомогою нових інструментів (як-от цифрові платформи, системи електронного спостереження тощо), так і за «звичного» формату громадських слухань, ініціатив тощо.

- Гарантійна функція – інновації надають можливість підвищити рівень захищеності прав людини через удосконалення механізмів правозастосування та моніторинг дотримання прав на локальному й регіональному рівнях.

- Економічна функція – інновації сприяють економії ресурсів у системі місцевого самоврядування, зокрема шляхом автоматизації процесів і скорочення бюрократичних процедур.

- Прогностична функція – інновації забезпечують адаптивність системи місцевого самоврядування до майбутніх змін, наприклад, через створення норм, які регулюють використання технологій штучного інтелекту чи нові форми правовідносин до їх активного впровадження.

Розглянемо суб'єктів інноваційної діяльності у місцевому самоврядуванні. З огляду на специфіку самоврядування, де об'єкт і суб'єкт управлінської діяльності співпадають, суб'єкти місцевого самоврядування є джерелом і виконавцями інновацій. Їхня взаємодія визначає рівень ефективності новацій. В. П. Кохан пов'язує здатність бути суб'єктом інноваційної діяльності з «інноваційним потенціалом», що становить собою здатність особи, підприємства, галузі або населення створювати й застосовувати інновації [84]. Ми вважаємо, що в системі місцевого самоврядування такий суб'єкт також має впроваджувати інновації чи, принаймні, бути долученим до цього процесу. Муніципально-правовий суб'єкт інновацій є безпосереднім учасником процесів розробки, впровадження та адаптації нових правових норм або механізмів. Такі суб'єкти мають діяти в межах муніципально-правового регулювання та спиратися на принципи муніципального права і, відповідно, впливати на систему місцевого самоврядування через місцеві ініціативи, правозастосовну практику, громадську активність, міжнародне співробітництво тощо.

До суб'єктів інноваційного розвитку місцевого самоврядування можемо віднести:

- державні органи:
  - законодавчі орган (парламент) – основний суб'єкт законотворчого процесу, який формує інноваційні норми через прийняття законів;
  - виконавчі органи різних рівнів – забезпечують розробку підзаконних актів, стратегій і політик, що впроваджують інноваційні підходи.
  - суди – через правозастосовну практику інтерпретують нові норми права або виявляють прогалини, що потребують інноваційних рішень.
- місцеве самоврядування:
  - громада – як первинний суб'єкт і основний структурний елемент місцевого самоврядування не лише отримує вигоду від впровадження інновацій, але й ініціює їх, беручи активну участь у процесах правотворення, адміністрування та управління ресурсами. Громада формує запит на інновації, розглядає їх варіанти і впроваджує їх у життя (див.: Рис. 1);

Рис. 1. Роль громади в інноваційній діяльності

- сільські, селищні та міські ради – представницькі органи відповідних громад, що приймають рішення про впровадження інновацій на території громади через ухвалення місцевих нормативних актів або бюджетів;

- виконавчі комітети місцевих рад – органи, які забезпечують реалізацію інноваційних рішень на практиці, організовують виконання програм розвитку;
- районні та обласні ради – регіональний рівень самоврядування, що координує інноваційні проекти між громадами або розподіляє ресурси для інноваційного розвитку;
- міські, сільські та селищні голови – лідери інновацій у громадах, які ініціюють та координують зміни;
- комунальні підприємства, установи, організації – інституції, підпорядковані місцевим радам, які забезпечують життєдіяльність громади та можуть впроваджувати інноваційні підходи у сфері своєї діяльності;
- асоціації місцевого самоврядування – об'єднання органів місцевого самоврядування, які координують і підтримують інноваційні ініціативи на регіональному та національному рівнях;
  - наукова спільнота:
    - юристи-науковці – досліджують проблеми муніципального права, пропонують нові теоретичні концепції та моделі регулювання відповідних суспільних відносин;
    - експерти з інших галузей (економіки, технологій, соціології) – сприяють інтеграції міждисциплінарних підходів у процес формування інновацій у місцеве самоврядування.
  - місцеві громадські організації та ініціативні групи – створюють запит на інновації, беруть участь у розробці проектів і співпрацюють із органами самоврядування; формують запит на інновації, беруть участь у громадських обговореннях та впливають на прийняття рішень.
  - міжнародні організації та інституції – створюють міжнародно-правові стандарти, які впливають на формування інновацій на національному рівні.
  - бізнес-структури – розробляють технології або моделі, що потребують правового регулювання, та впливають на інновації через запити на створення нормативно-правових актів).

- медіа – інформують суспільство про необхідність правових змін і формують громадську думку щодо актуальних проблем.

Отже, суб'єкти мають способи впливу на правову систему, легітимність, компетентність і спеціалізовані знання, ініціативність та адаптивність до сучасних викликів.

Інновації в розвитку місцевого самоврядування досягаються шляхом комплексного використання наступних інструментів:

1. Зміни у процесах та політиці – розробка нових методів роботи, оптимізація бюрократії та створення інноваційної політики.

2. Впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (цифрова трансформація) – впровадження ІКТ для покращення надання послуг, аналізу даних та взаємодії з громадянами.

3. Співпраця – партнерство з академічними колами, приватним сектором та іншими публічними структурами для обміну знаннями та ресурсами.

4. Структурні реформи – консолідація послуг або створення нових посад, таких як директор з інновацій, для керівництва змінами.

5. Демократизація суспільного життя на муніципальному рівні, перехід від деліберативної (дорадчої) до партисипаторної (учасницької) моделі.

У межах місцевого самоврядування інновації у праві реалізуються завдяки кільком чинникам: 1) тісний зв'язок з громадою (місцеве самоврядування діє безпосередньо в інтересах мешканців громади, враховуючи їхні потреби та запити, бо місцеве самоврядування походить від мешканців села, селища, міста); 2) гнучкість і адаптивність (органи місцевого самоврядування можуть швидко реагувати на запити, які формує громада); 3) повноваження в правовому регулюванні (органи місцевого самоврядування та їх посадові особи мають право видавати локальні нормативно-правові акти в межах своєї компетенції); 4) партнерська орієнтованість (місцеве самоврядування може забезпечити зв'язок між публічним/державним сектором, бізнесом, громадськими організаціями та особами); 5) ініціативність (органи самоврядування можуть бути джерелом ініціатив, виявляючи прогалини в національному законодавстві);

б) міжнародні зв'язки (в межах місцевого самоврядування розвинута міжнародна взаємодія та впровадження кращих світових стандартів).

У межах інноваційної діяльності в місцевому самоврядуванні зазнає змін юридичний зміст відповідних правовідносин. Як відомо, юридичний зміст правовідносин – це права та обов'язки, якими наділені суб'єкти щодо об'єктів.

Як зазначає Х. Сандберг, «Інновації – це тривалий процес, а не одиничний випадок. Все починається з ідеї, але також вимагає часу, ресурсів і додаткових факторів для її реалізації» [351, с. 64]. Відповідно, суб'єкти інноваційної діяльності наділені певними правами, що забезпечують можливість ініціювати, розробляти, впроваджувати та контролювати інновації. Первинно це «право на ініціативу» – висунення пропозиції щодо впровадження інновацій у праві або вдосконалення правового регулювання.

У ч. 1 ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказується, що «члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування» [154]. З цього положення ми можемо визначити декілька важливих ознак: це право членів територіальної громади, тобто мешканців села, селища міста; воно стосується будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування; можливість ініціювання розгляду цього питання в раді. Демократія участі є фундаментальною основою сучасного європейського розуміння місцевого самоврядування, що полягає в участі у громадських слуханнях, робочих групах, експертних комісіях з розробки інноваційних нормативно-правових актів.

Р. Еджелл та Р. Фогль виділяють обов'язковою складовою інновацій наслідки (дискретні стани результатів – «*discrete outcome states*»), які вони за собою тягнуть: статус-кво (відсутність ефекту); користь; шкода. Відсутність ефекту означає відсутність корисності для суб'єкта, користь – збільшення вигоди (товару, послуги, капіталу, емоційна радість, фізичне благополуччя, когнітивні здібності та здатність діяти у власних інтересах) для суб'єкта, тоді ж як шкода – це зменшення корисності. Цікавий парадокс полягає в тому, що

головною метою інновацій в більшості випадків є отримання вигоди, але насправді суб'єкти можуть зазнати шкоди, що викликає цікаві етичні та правові питання [275]. Відтак виникає необхідність пошуку правового балансу між свободою інноваційних дій та обов'язком перед громадою, на благо якої такі дії здійснюються. Адже з позиції загальної теорії права, будь-яке право має супроводжуватися не лише можливістю його реалізації, але й правовими гарантіями протидії зловживання і недбалості.

При цьому можна скільки завгодно ініціювати розгляд питань, але не мати жодного результату. Тому важливим щодо інновацій є «право бути почутим».

Хартія основних прав Європейського Союзу вказує на це право у ч. 2 ст. 41 [260], але в документі немає визначення меж та особливостей зазначеного права. Право бути почутим базується не тільки на самій можливості звернення до органів публічної влади, але й на належному їх розгляді і подальшому вирішенні питання. А. Г. Ємельянова звертає увагу, щодо петицій, які адресовані Президенту України і доходить висновку, що «більшість відповідей, наданих за результатами розгляду петицій, стали лише формальними відповідями, які не забезпечують реальних результатів із порушених заявниками питань» [57]. Невтішна ситуація спостерігається і на місцевому рівні. Так, на сайті Харківської міської ради за 2024 рік було зареєстровано 43 електронні петиції, з них необхідну кількість голосів збило лише 2: щодо перейменування топонімів (із яких виконана тільки одна – перейменування в'їзду Трінклера – на в'їзд Глісада Джуса (на честь українського військового льотчика Андрія Пільщикова з позивним «Джус») [163].

Наступним важливим правом при інноваційній діяльності є «право на участь». Це може бути участь у громадських слуханнях, робочих групах, експертних комісіях з розробки інноваційних нормативно-правових актів. Учасники правовідносин мають право не просто порушити питання, але й активно брати участь розробці нормативно-правових актів, які стануть правовою інновацією. Такий відкритий діалог між зацікавленими сторонами означає, що громадськість, науковці, бізнес-середовище та органи влади повинні мати

можливість вільно висловлювати свої думки, надавати пропозиції та впливати на кінцевий результат. Такий підхід не лише підвищує якість нормативно-правових актів, але й забезпечує їхню відповідність реальним потребам суспільства. П. М. Любченко акцентує увагу на великій проблемі, що пов'язана з цим правом, – байдужість населення. Науковець пов'язує це з психологічною неготовністю як громадян, так і державних службовців реалізовувати самостійність та автономність у вирішенні питань місцевого значення. Для подолання цього необхідні не тільки законодавчі зміни, але й систематична просвітницька робота та ефективне інформаційне забезпечення [93, с. 125-126].

Відтак конституційне право на інформацію стає незамінним в інноваційній діяльності. Доступ до інформації є основою демократичного розвитку, забезпечує відкритість і підконтрольність влади, сприяє активності громадян, і забезпечує отримання повної та об'єктивної інформації [74, с. 71]. Усі учасники процесу мають бути обізнані про сучасний стан справ, бо без належного доступу до інформації інноваційна діяльність втрачає свою прозорість і ефективність. Це включає доступ до державних реєстрів, баз даних, статистичних звітів і матеріалів, пов'язаних із розробкою та впровадженням новітніх технологій.

Суб'єкти інноваційної діяльності мають право отримувати фінансування, гранти, інформаційну чи організаційну підтримку для реалізації інноваційних проєктів. Фінансова реформа є частиною децентралізації, і чим кращим є матеріальне забезпечення, тим вдалішим буде впровадження інноваційного рішення. Джерела фінансування, попередні спроби врегулювати питання та інші необхідні відомості мають бути відомі усім сторонам розробки рішення, тоді його вірогідність стати інновацією стає більшою.

Правам кореспондують обов'язки. Одним із найвагоміших серед них є обов'язок дотримання законності. Відповідно до ст. 19 Конституції України державні органи та органи місцевого самоврядування, а також їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на основі, у межах повноважень та відповідно до порядку, визначених Конституцією та законами України [81]. Суб'єкти інноваційної діяльності зобов'язані діяти відповідно до чинного законодавства, а

розробка місцевих програм інновацій повинна відповідати загальнодержавним стратегічним цілям і нормативно-правовим актам.

Суб'єкти повинні звітувати перед суспільством та уповноваженими органами про результати впровадження інновацій та нести відповідальність за неефективність чи зловживання. Також важливим є дотримання прав інтелектуальної власності при впровадженні інновацій. Усе це нашоє нас на низку принципів, що забезпечують інноваційний розвиток місцевого самоврядування.

Принцип децентралізації покликаний створити спроможну місцеву громаду, де громадяни та органи місцевого самоврядування мають повноваження та реалізують їх на благо громади. На сучасному етапі розвитку України питання децентралізації влади стало вкрай актуальним. Врахування інтересів регіонів та увага до їх економічного, соціального і культурного розвитку не завжди забезпечувались через жорстку вертикаль центральної влади. Хоча в Конституції, українському законодавстві та Європейській хартії зафіксоване право місцевих громад на самоврядування, місцеві державні адміністрації все ще володіють значними управлінськими повноваженнями в своїх регіонах [214].

Принцип субсидіарності передбачає, що питання мають вирішуватися на найближчому до громадянина рівні, де це можливо. Загальна мета принципу субсидіарності полягає в тому, щоб гарантувати певний ступінь незалежності для місцевої влади по відношенню до центрального уряду [363]. Впровадження інновацій починається з ініціативи громади, яка найкраще розуміє власні проблеми й можливості. Це також розвантажує державний апарат, оскільки немає необхідності кожного разу звертатися за рішенням до центрального уряду.

На рівні з попереднім принципом вже класичним для європейських підходів є *принцип сталого розвитку*. Завдяки стійкості громади відкриваються нові шанси для розвитку технологій, зростання бізнесу і підвищення рівня зайнятості. Відомо, що концепція сталого розвитку передбачає активне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [230]. Питання

сталого розвитку були порушені на початку 80-х років ХХ століття для того, щоб зрозуміти, який світ майбутнього ми хочемо побудувати вже сьогодні [334]. Вже у 2015 році в межах ООН було прийнято 17 Цілей сталого розвитку. Ціль № 11 стосується як раз сталого розвитку міст і громад – забезпечення відкритості, безпеки, життєздатності й екологічної стійкості міст і населених пунктів [365]. Це передбачає створення такого середовища для життя, яке забезпечить населення житлом, транспортом та іншими базовими послугами, при цьому намагаючись зменшити негативний вплив на екологію.

Принцип інклюзивності – пов’язаний із процесом збільшення ступеня участі всіх громадян у житті суспільства та держави, має декілька вагомих аспектів:

- усі жителі громади мають рівне право брати участь у прийнятті рішень, що стосуються впровадження інновацій;
- важливим є залучення груп, які мають менше можливостей брати участь у прийнятті рішень (особи з інвалідністю, малозабезпечені, літні та ін.);
- виявлення та усунення перешкод різного характеру (адміністративних, соціальних, економічних і технічних), які обмежують участь окремих громадян або груп;
- інноваційні проекти повинні враховувати різноманітність культур, мов, традицій, а також гендерні й демографічні особливості громади.

Інклюзивні інновації працюють над соціальними викликами і стосуються «низових» зусиль в галузі інновацій. Рушійними силами можуть виступати «позбавлені громадянських прав» люди, для яких інновації прагнуть створити можливості [286]. Відповідно створюється більш сприятливе середовище для соціальних груп з різними потребами і можливостями, відповідно формуються різні запити до громади, у якій вони проживають, та можуть надати рекомендації по вдосконаленню міського, селищного чи сільського простору.

Принцип ефективності та передбачуваності інноваційного впровадження забезпечує необхідний рівень «якості» як самих інновацій, так і їх нормативно-правового закріплення та реалізації. Навіть найгарніша ідея при недостатньому

забезпеченні, прогалинах при реалізації не принесе бажаного результату. Цей принцип орієнтований на досягнення максимальної результативності при мінімальних витратах ресурсів. Звісно, будь-яка реформа орієнтована на позитивні результати, але право має бути готово до різноманітних ефектів. Якщо все йде добре, то ми нормативно закріплюємо поширення інновацій, у випадку шкоди – використовуємо механізм правового захисту, компенсації, перегляду чи скасування рішення. При нейтральному ефекті орієнтуємося на систему зворотнього зв'язку та адаптаційного оновлення, що дозволить гнучко реагувати на зміни без юридичних колізій.

Л. Браун та С. Осборн наводять приклад концепції «Великого суспільства», який був підтриманий урядом Великої Британії. Ця ініціатива передбачає підвищення рівня волонтерства, активну участь громади та користувачів, а також більшу незалежність у регулюванні. Але вона фактично перекладає відповідальність із держави на окремих громадян, що збільшує ризики для непрофесійних, часто некваліфікованих членів громади [253]. У результаті з'являється загроза формалізації участі. Громада номінально залучена до процесів, але немає реальних інструментів впливу, або навпаки – змушена приймати рішення, не маючи належної експертизи чи ресурсів. Інновації не повинні реалізовуватися ціною правової нестабільності чи нерівності.

Передбачуваність інноваційного впровадження передбачає *нормативну сталість*. Громади мають діяти в межах прозорих та чітко визначених правил, а не під тиском політичної нагальності чи адміністративного експерименту. Ключовим завданням стає врівноваження між свободою інноваційної дії та правовою безпекою її реалізації. Умовами цього є чіткий розподіл відповідальності між державою і громадою; нормативно закріпленими стандартами публічної участі; наявності механізмів моніторингу та оцінки наслідків впровадження інновацій.

Але реалізація усіх цих принципів не можлива без *принципу участі громадян*. Він передбачає активне залучення мешканців громади до розробки та впровадження інновацій. Якщо жителі громади пасивні, незацікавлені у житті

громади, то відповідно ніякого інноваційного середовища не буде створено. Участь мешканців громад гарантує відповідність інноваційних рішень потребам громади та підвищує їхню легітимність.

Для успішного втілення інновацій важливе значення має також системне мислення: розгляд інновацій як системи, що включає культуру, регулювання та співпрацю, а не лише технології. Не можна забувати й про принцип підзвітності, адже використання інновацій є способом реалізації демократичних цінностей, таких як відкритість та інклюзивність.

У літературі виділяють декілька моделей побудови інноваційного суспільства. Серед них європейсько-американська базується на пріоритетності розвитку науково-технологічного потенціалу для створення інноваційного продукту. Вона охоплює увесь цикл інноваційного процесу – від зародження наукової ідеї до виробництва та реалізації. Японська модель інноваційної системи орієнтована на адаптацію та вдосконалення зарубіжних науково-технологічних досягнень, що сприяє впровадженню нововведень у національну економіку [83, с. 17].

Для моделі інноваційної системи нових індустріальних країн Південно-східної Азії (Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, Гонконгу) характерним є сприятливий інвестиційний клімат, високі темпи розвитку науки та інновацій, що забезпечують потреби галузей, які орієнтуються на експорт. Альтернативна модель інноваційної системи має особливості у скороченні обсягів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, низький рівень розвитку електронної промисловості та невелику частку експортної продукції. Водночас демонструє ефективний розвиток окремих секторів легкої промисловості [83, с. 32-33].

В українському контексті побудова інноваційного суспільства може ґрунтуватися на ідеї зародження інновацій «знизу». На відміну від централізованих моделей, де рушійною силою є держава чи великі корпорації, ми можемо будувати ініціативу, спираючись на громаду. Участь мешканців у розробці інноваційних рішень є вагомим аспектом розбудови довіри до держави,

а також поширення практик кооперації між громадою, бізнесом і наукою.

Отже, інновації у праві являють собою міждисциплінарний процес створення, впровадження та розвитку нових правових норм, інститутів, механізмів і підходів, що спрямовані на вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, що виникли внаслідок соціальних, економічних, технологічних чи культурних перетворень, які відбулися в суспільстві. Вони орієнтовані на забезпечення відповідності правової системи сучасним викликам, динаміці розвитку суспільства та майбутнім тенденціям. Інновації у праві є фундаментом для формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування, забезпечуючи адаптацію правового середовища до сучасних викликів і створення умов для сталого розвитку громад. У свою чергу, правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування – це система правових норм, принципів, процедур та механізмів, які забезпечують впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів у функціонування системи місцевого самоврядування з метою підвищення її ефективності, адаптивності до змін, прозорості та відповідності потребам громади.

Інноваційний розвиток місцевого самоврядування на сьогодні зосереджений на цифровій трансформації, спільній творчості з громадянами та гнучкому управлінні на основі даних для побудови адаптивних, ефективних та інклюзивних державних послуг, виходячи за межі традиційної ізольованості для створення стійких рішень для складних потреб громади з використанням таких технологій, як штучний інтелект, геоінформаційні системи (ГІС) та цифрові платформи, сприяючи співпраці між урядом, бізнесом та мешканцями.

Ключовими напрямками інновацій у місцевому самоврядуванні на сьогодні є такі:

- Цифрова трансформація та розумні міста: впровадження «розумної», цифрової інфраструктури, ГІС, ШІ та веб-платформ для інтегрованих послуг, краще управління даними та ефективна діяльність (наприклад, «розумні» відходи, зелена енергетика тощо).
- Послуги, орієнтовані на громадян, і персоналізована залученість

громадян до процесів муніципального управління: спільне з мешканцями розроблення рішень, підвищення доступності, персоналізації та проактивності послуг, зменшення адміністративних перешкод і розширення можливостей вразливих груп.

- Управління на основі даних: використання різноманітних традиційних та нетрадиційних джерел даних для прийняття обґрунтованих рішень, експериментів та вимірювання ефективності.

- Спільні екосистеми: створення інноваційних центрів (інкубаторів, технопарків) та сприяння синергії між місцевою владою, бізнесом, академічними колами та громадянським суспільством.

- Гнучкі та адаптивні процеси, системні підходи до інновацій: відхід від жорстких структур до експериментів, адаптивних стратегій та нових підходів до вирішення проблем.

Кожен із названих напрямів потребує створення відповідних правових засад.

Висновки до Розділу 1

Проведене дослідження історико-теоретичних аспектів формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Розвиток місцевого самоврядування в Україні протягом усіх років незалежності мав інноваційний характер як за змістом, так і за формами реалізації. Втім інноваційність такого розвитку традиційно обмежувалася рамками юриспруденції – через удосконалення системно-структурної та функціонально-компетенційної складових, однак на сьогодні потенціал екстенсивного розвитку місцевого самоврядування в Україні фактично вичерпано. Подальше підвищення ефективності муніципальної влади в Україні та вихід на рівень європейських стандартів можливі тільки шляхом його інноваційного розвитку, з виходом за межі суто юридичних інструментів та використанням новітніх здобутків у галузі політології, політичної економії,

публічного менеджменту тощо, з їх подальшим нормативним закріпленням у чинному законодавстві.

2. Еволюція місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в інноваційному аспекті пройшла п'ять етапів: перший (1991-1996 рр.) – запровадження інституту місцевого самоврядування як інноваційного підходу до територіальної організації публічної влади, пошук її оптимальної вітчизняної моделі; другий (1996-2004 рр.) – конституціоналізація вітчизняної моделі місцевого самоврядування та її приведення у відповідність до міжнародно-правових стандартів; третій (2004-2014 рр.) – функціонально-компетенційне зростання місцевого самоврядування, поєднане з накопиченням протиріч в його організації та діяльності; четвертий (2014-2022 рр.) – реформування місцевого самоврядування в аспекті децентралізації як інноваційного шляху розвитку територіальної організації публічної влади, розгортання процесу регіоналізації; п'ятий (від лютого 2022 р. – дотепер) – інноваційне зростання ролі місцевого самоврядування у сфері національної безпеки й оборони в умовах воєнного стану.

3. На сьогодні принципово важливим є комплексна юридизація інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні, сприйняття інноваційних зарубіжних практик розбудови муніципальної влади, а також реалізація на практиці вітчизняних теоретичних розробок інноваційного характеру, спроможних поліпшити надання публічних послуг на місцях та поліпшити добробут і безпеку територіальних громад.

4. Суб'єкти місцевого самоврядування де-факто є активними учасниками інноваційної діяльності, що має отримати адекватне нормативно-правове закріплення. Тож доцільним вбачається доповнити перелік суб'єктів інноваційної діяльності, закріплений у ст. 5 Закону України «Про інноваційну діяльність», органами державної влади та місцевого самоврядування. Під інноваціями у місцевому самоврядуванні слід розуміти новостворені (застосовані) або вдосконалені управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність роботи системи місцевого

самоврядування; такі інновації стосуються роботи органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, депутатів місцевих рад, комунальних підприємств, установ та організацій, а також надання публічних послуг на муніципальному рівні.

5. Ключовими причинами запровадження інновацій на муніципальному рівні є такі: а) зростання попиту на більш якісні послуги; б) потреба підвищення ефективності публічних послуг; в) ускладнення й багатоаспектність соціальних проблем, які треба розв'язувати; г) необхідність поліпшення прозорості та підзвітності в умовах інформаційного суспільства; д) потреба забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на локальному рівні; е) необхідність адаптації та забезпечення стійкості й готовності до різного роду екстремальних ситуацій.

6. Правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування – це система правових норм, принципів, процедур та механізмів, які забезпечують впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів у функціонування системи місцевого самоврядування з метою підвищення її ефективності, адаптивності до змін, прозорості та відповідності потребам громади.

7. Ключовими напрямками інновацій у місцевому самоврядуванні на сьогодні є такі: цифрова трансформація та «розумні» міста; послуги, орієнтовані на громадян; управління на основі даних; спільні екосистеми; гнучкі та адаптивні процеси. Кожен із названих напрямів потребує створення відповідних правових засад.

8. Формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування має ґрунтуватися на загальних принципах місцевого самоврядування, закріплених у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», та здійснюватися на принципах децентралізації, субсидіарності, інклюзивності, ефективності, передбачуваності, сталого розвитку.

9. Наукові положення та висновки, відображені в даному розділі, були оприлюднені у наступних публікаціях автора: [219; 221; 222].

РОЗДІЛ 2

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПРАВОВІ ЗАСАДИ

2.1. «Децентралізація 2.0»: раціоналізована реформа структурно-функціональної організації місцевого самоврядування

У спеціальній літературі можна знайти численні визначення поняття «децентралізація»; цей термін є широко вживаним і стосується різноманітних явищ і процесів. Тому, щоб уникнути плутанини, дослідники рекомендують використовувати поняття «децентралізація» для характеристики відносин між рівнями публічної влади, але не між публічною владою та економічною чи соціальною сферою в цілому [272, с. 311].

Щоб зробити наш аналіз більш зрозумілим, у даному підрозділі цей термін стосуватиметься змін, що відбуваються всередині політичних систем. За такого підходу децентралізація – це передача повноважень, відповідальності та ресурсів щодо державних функцій від центрального уряду до місцевих органів влади чи інших місцевих органів влади [245, с. 2].

Обраний нами підхід виключає три з шести видів явищ, які іноді розуміються під поняттям «децентралізація».

Перший тип змін, який ми виключаємо з поля зору, іноді називають «децентралізацією за замовчуванням»: це трапляється, коли державні інституції стають настільки неефективними, що майже повністю не в змозі поширити вплив центральної влади на нижчі рівні, а люди на низовому рівні стають щиро цинічними щодо уряду. Коли таке відбувається в країнах з активним громадянським суспільством, добровільні асоціації або неурядові організації на нижчих рівнях іноді втручаються для створення проектів розвитку. Ресурси для таких проектів, які або мобілізуються на місцевому рівні, або отримуються з неурядових джерел вищого рівня, надходять до цих груп, і відбувається своєрідна «децентралізація», незалежна від волі та бажання уряду.

Друге, що слід виключити, це приватизація – передача завдань, які раніше виконували публічні установи, приватному сектору. Нарешті, ми також

залишаємо осторонь ще один тип децентралізації, а саме «делегування» деяких функцій і повноважень за спеціальними програмами чи проектами розвитку напівдержавним агентствам, оскільки таке «делегування» має обмежений характер за змістом та строками реалізації, а відтак суттєво не позначається на загальному характері публічного врядування.

Врешті-решт у полі нашого зору залишаються тільки ті явища, які стосуються відцентрових змін у межах загальної системи публічної влади, що включає в себе державний апарат, систему місцевого самоврядування, а також систему публічної влади автономних утворень (за їх наявності).

З точки зору Ж.-П. Фаге, авторитетного французького фахівця в галузі публічного управління, децентралізація має такі характерні особливості: передача повноважень від центрального до місцевого рівня; адміністративна автономія місцевих органів; політична незалежність у прийнятті рішень; економічна самостійність, включаючи можливість управління фінансами; суверенітет місцевих органів у межах визначених компетенцій [280, с. 5].

У свою чергу, відомий український дослідник О.Ф. Андрійко акцентує увагу на дещо інших рисах децентралізації: а) наближення публічних органів до об'єктів управління; б) забезпеченість переважно власними ресурсами; в) виборність влади і доступність до неї участі громадськості і контроль її; г) гарантована самостійність рішень і дій; д) специфіка структури інститутів (виборність, сесії, з'їзди, референдуми і т. ін.) [3, с. 10].

Загалом концепція децентралізації базується на ідеї, що місцеві органи влади краще розуміють потреби своїх громад і здатні ефективніше виконувати певні функції управління.

У сучасній літературі найбільшої популярності отримала запропонована Д. Ронделлі [347] та адаптована Е. Паркером [336] трихотомічна типологія децентралізації. За такого підходу вирізняють три основні типи децентралізації: адміністративну, політичну та фінансову.

Адміністративна децентралізація стосується передачі повноважень, ресурсів та відповідальності від центрального уряду до польових офісів та

агентств; при цьому нижчі рівні влади залишаються повністю підзвітними делегуючому органу, хоча можуть бути певні можливості для участі місцевих громадян [342, с. 1].

Основною формою адміністративної децентралізації є деконцентрація, деякі автори навіть ототожнюють ці поняття [316, с. 5]. Деконцентрація стосується передачі влади посадовцям центрального уряду, які розосереджені та переміщені по всій країні, наприклад, губернаторам провінцій або районним чиновникам, а також місцевим офісам центральних міністерств. При цьому між місцевими одиницями та центральним урядом зберігається ієрархічна підзвітність. Деконцентрація часто розглядається як перший крок для країн, які бажають здійснити децентралізацію.

Ще однією формою адміністративної децентралізації є делегування; воно стосується передачі влади та відповідальності від центрального уряду спеціалізованим установам на місцевому рівні, таким як рада лікарень або місцевий підрозділ з реалізації проектів. Ці одиниці в основному все ще підзвітні делегуючому центральному міністерству.

Політична децентралізація – це передача влади нижчим рівням влади, які обираються місцевими громадянами (різними способами) та мають певний ступінь місцевої автономії. Таким чином, такі місцеві органи влади підзвітні громадянам, а не центральному уряду. Іноді це називають демократичною децентралізацією. Політична децентралізація вимагає конституційної, правової та регуляторної бази для забезпечення підзвітності та прозорості.

Основною формою політичної децентралізації є деволуція, що стосується передачі суттєвого обсягу відповідальності, можливостей щодо прийняття рішень, а також отримання ресурсів та доходів місцевими органами влади, які мають значний ступінь місцевої автономії. Ці суб'єкти делегованих повноважень зазвичай є незалежними юридичними особами та повністю виборними. Загалом, це вважається найповнішою формою децентралізації.

Фіскальна децентралізація насправді не є окремим типом децентралізації – натомість її точніше описують як особливі механізми фінансування, що лежать

в основі всіх типів і форм децентралізації. Вона стосується передачі фінансових коштів, а іноді й повноважень щодо збору доходів, від центрального уряду до нижчих рівнів влади. Розподіл ресурсів часто узгоджується між центральними та місцевими одиницями на основі різних факторів, наприклад, міжрегіональної рівності, наявності ресурсів та місцевих фінансових управлінських можливостей. Для виконання місцевими органами влади своїх функцій необхідні достатні фінансові ресурси, тому ефективна фіскальна децентралізація є життєво важливою для успіху будь-якого типу чи форми децентралізації [342, с. 1].

Проблематика децентралізації є відносно новою для світової теорії та практики політико-правових реформ. Починаючи з середини ХХ століття, реформи публічного сектору здебільшого зосереджувалися на створенні професійних інституцій. У 1970-х роках розпочалися зусилля щодо децентралізації, а в 1980-х роках реформи публічного управління були зосереджені на «скороченні» публічного сектору, головним чином шляхом скорочення робочих місць, скорочення штатів та інших спроб контролювати витрати на заробітну плату. З 1990-х років акцент робився на реформах «Нового публічного менеджменту», спочатку започаткованих у країнах з високим рівнем доходу, а пізніше перенесених на багато країн, що розвиваються. Вони охоплюють ширший набір реформ, спрямованих на «розбудову» публічної служби, включаючи оцінку ефективності, бенчмаркінг, регулювання, моніторинг та надійне фінансове управління. У 1990-х роках також розпочалися реформи щодо забезпечення доброчесності та боротьби з корупцією, а також реформи «знизу вгору», спрямовані на те, щоб зробити уряд більш чуйним до громадян.

На зламі ХХ і ХХІ століть проблематика децентралізації знову набула широкої популярності, що було зумовлено кількома чинниками: для держав-членів ЄС – посиленням ролі регіонів у процесах європейської інтеграції, для постсоціалістичних держав – необхідністю подолання негативних проявів тоталітарного минулого, для країн, що розвиваються, – прагненням поліпшити соціально-економічну ситуацію шляхом підвищення ефективності й

результативності публічного управління. На сьогодні децентралізація стала світовим трендом, охопивши не тільки держави Європейського Союзу [45; 98], але й Центральну і Південну Америку [357; 358], Азію [325; 369] та Африку [324]. У США та Канаді тематика щодо децентралізації охоплюється загальною проблематикою територіальної організації публічної влади і вирішується через федералізацію як вищу форму політичної децентралізації та демократизації суспільного життя.

Основні проблеми у розробці реформ децентралізації полягають у розподілі обов'язків між рівнями управління, визначенні територіальних юрисдикцій, встановленні виборчих процедур, розробці внутрішніх структур управління та створенні відповідних механізмів підзвітності.

Загальноновизнаною є думка про те, що сектор або функція є основним кандидатом на децентралізацію, якщо:

- місцеві потреби в послугах відрізняються в різних населених пунктах;
- немає суттєвої економії за рахунок масштабу, пов'язаної з послугою;
- немає суттєвого розподілу витрат або вигод від послуги;
- послуга підлягає принаймні частковому місцевому фінансуванню через податки або збори;
- місцеві органи влади мають можливість надавати послугу;
- послуга не призначена для забезпечення суттєвого перерозподілу доходів або багатства.

Неможливо стверджувати, що певні послуги завжди повинні або ніколи не повинні бути децентралізованими – щоразу це є питанням конкретного випадку і має враховувати місцеву специфіку. Іншими словами, для реформ щодо децентралізації важливим є конкретно-історичний контекст, а універсальний підхід не є доречним, та й темпи проведення цих реформ можуть суттєво різнитися.

Уряди країн, які здійснювали процеси децентралізації у 1970-х і 1980-х роках, не завжди розглядали ефективність та результативність як пріоритетні цілі реформ. У більшості випадків їхні рішення щодо децентралізації не були

зумовлені суто економічними чинниками, а економічні наслідки таких змін рідко піддавалися попередньому аналізу та кількісному моделюванню [348, с. 6]. Не можуть оцінюватися виключно за економічними критеріями і сучасні спроби децентралізації, оскільки їхній вплив виходить за межі суто фінансових показників і включає інституційні, політичні та соціальні аспекти.

Ж.-П. Фаге слушно зазначає з даного приводу: «За своєю метою багато децентралізацій спрямовані на перетворення уряду – від ієрархічного, бюрократичного механізму управління «зверху вниз» до системи взаємопов'язаних проявів самоврядування, що характеризуються участю та співпрацею, де прозорість є високою, а підзвітність перед керованими діє як обов'язкове обмеження поведінки державних службовців. Для досягнення цієї мети обсяг повноважень та ресурсів, які багато країн передали своїм субнаціональним органам влади, вражає» [279, с. 2]. Відтак кожна країна обирає свій шлях до досягнення мети.

Забезпечення добрих робочих відносин між центральним та місцевим рівнями влади, а також між рівнями в багаторівневій системі, є важливим для ефективної роботи. На жаль, відносини між центральним та місцевим рівнями часто характеризуються недовірою. Поширеним джерелом напруженості є рівень контролю, що здійснюється центральним урядом, та підзвітність, яка очікується від місцевого самоврядування [342, с. 6].

Існує багато видів реформ, які підпадають під гасло децентралізації. Тому корисно слідувати підходам У. Хікса [301] й Д. Рондінеллі [349] та розрізнити різні способи децентралізації за такими напрямками:

- деконцентрація – просторове переміщення процесу прийняття рішень, тобто передача деяких адміністративних функцій або повноважень на нижчі рівні в межах міністерств або агентств центрального уряду;
- делегування – призначення конкретних повноважень щодо прийняття рішень, тобто передача управлінської відповідальності за конкретно визначені функції публічним структурам місцевого рівня (наприклад, органам місцевого самоврядування або напівдержавним підприємствам) поза межами звичайної

бюрократичної структури центрального уряду;

- деволюція – передача відповідальності за управління в широкому сенсі слова, тобто створення або зміцнення, (юридично, фінансово, інституційно) органів публічної влади субнаціональних і локальних органів влади, діяльність яких значною мірою знаходиться поза прямим контролем центрального уряду.

У спеціальній літературі зустрічаються й інші підходи до класифікації форм децентралізації. Зокрема, Т. Ю. Кулішенко узагальнює форми децентралізації до двох – повне передання повноважень на місця з їх фінансовим забезпеченням або делегування повноважень із забезпеченням централізованого ресурсного супроводу, коли реалізація переданих владних функцій залежить від надходження ресурсів з центрального рівня управління [87, с. 19].

Україна – одна з багатьох країн світу, яка обрала шлях децентралізації. Причинами необхідності децентралізації в Україні стали: надмірна та довготривала централізація влади в нашій державі, що призвело до занепаду місцевого самоврядування, зростання корупції та неефективний розподіл ресурсів; фінансова слабкість місцевих громад, що негативно відображалось на їх розвитку; порушення принципу субсидіарності; неефективність адміністративно-територіального устрою; відсутність відповідальності за розвиток територій, низький рівень довіри між владою та суспільством; слабкий розвиток інфраструктури та низька якість послуг для громадян; погіршення доступності публічних послуг через нестачу ресурсів; розбіжності між планами місцевого самоврядування та реальними потребами громад; зниження професіоналізму місцевих посадовців через низьку конкурентоспроможність та престижність посад [31, с. 38-39].

Політика децентралізації, яка активно впроваджується в Україні, базується на міжнародних (універсальних) та європейських (регіональних) стандартах місцевого самоврядування [17, с. 45]. При цьому варто відзначити, що реформа щодо децентралізації публічної влади не є однією з умов набуття Україною членства в ЄС, втім вона стала способом європейської інтеграції нашої держави у процесі внутрішніх перетворень та проявом її європейської ідентичності [309,

с. 149].

Децентралізація в Україні проводиться переважно у спосіб делегування, тоді як варто зробити наступний крок і перейти до деволюції, зокрема в напрямку формування регіоналістської держави.

При цьому «делегування» здійснюється в нормативний спосіб, без згоди органів місцевого самоврядування, і стосується здебільшого повноважень у соціальній сфері (освіта, охорона здоров'я), виконання яких потребує значних бюджетних коштів, яких хронічно бракує. У підсумку таке «делегування» являє собою спробу держави перекласти на місцеве самоврядування тягар відповідальності за непопулярні серед населення заходи у вигляді чергової «оптимізації» тих закладів, які надають відповідні послуги (освітні, медичні тощо). При цьому органи місцевого самоврядування жодним чином не впливають на публічну політику у відповідних сферах, а стають заручниками здійснюваних державою реформ.

В Україні процес децентралізації було розпочато 2014 року із прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні (затвердженої Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333), законів України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р., «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. та змін до Бюджетного і Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації. Цей процес був спрямований на те, щоб сформувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – у межах об'єднаних територіальних громад. Відповідно до прийнятого Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» від 16 квітня 2020 р. № 562-IX Кабінетом Міністрів України визначено адміністративні центри та затверджено території 1470 спроможних територіальних громад, у котрих були проведені місцеві вибори в 2020 році на новій територіальній основі.

Варто наголосити, що реформа щодо децентралізації в Україні розпочалася з майже одночасного впровадження адміністративної та фінансової децентралізації. Наприкінці 2014 р. Верховна Рада України ухвалила низку законів та змін до Бюджетного кодексу та Податкового кодексу, а у лютому 2015 р. – ухвалила Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Зокрема, об'єднані територіальні громади (ОТГ) дістали право на прямі міжбюджетні відносини, було збільшено кількість податків і визначено ту їхню частку, що залишалася у місцевих бюджетах, а також було запроваджено нові види трансфертів, необхідні ОТГ для підвищення їхньої спроможності надавати публічні послуги та стимулювати місцевий розвиток [232]. У 2015 р. було створено перші 159 ОТГ, у наступному році їх кількість зросла до 366, у 2017 р. – до 665, у 2018 р. – до 874, а станом на липень 2019 р. в Україні налічувалося вже 924 ОТГ, де проживала майже третина населення держави (29,1%) (ще приблизно 42% проживали в містах обласного значення із розвиненим місцевим самоврядуванням) [105]. Унаслідок фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів зросли з 68,6 млрд грн у 2015 р. до 189,4 млрд грн у 2018 р.; частка місцевих бюджетів у загальному бюджеті України зросла з 45,6% у 2015 р. до 51,5% у 2018 р.; розмір фінансування регіонального розвитку з державного бюджету зріс з 0,5 млрд грн у 2014 р. до 19,3 млрд грн у 2018 р. [233].

Аналіз наявних на сьогодні результатів упровадження реформи децентралізації дає змогу погодитись із висновком В. Романової та А. Умланди про зосередженість вітчизняних суб'єктів вироблення політики «насамперед на повноваженнях та ресурсному забезпеченні субнаціональних акторів та інститутів, але не на інституціоналізації їхньої залученості до формування політики на державному рівні» [187, с. 49]. Дійсно, чинна реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні була зосереджена на адміністративній та фіскальній децентралізації, тоді як політична децентралізація фактично була відтермінована через відсутність політичної волі серед правлячої еліти.

Конституційна реформа щодо децентралізації, передбачена проектом

Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації» (2015 р.) та Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (2014 р.), в концептуальному плані є цілком прогресивною і заслуговує на усіляку підтримку. Тому наші пропозиції щодо інституційно-функціональних змін у системі місцевого самоврядування України не є повною альтернативою започаткованої реформи, а, скоріше, – її удосконаленим варіантом, – такою собі «версією 2.0», де акцент робиться на інноваційних змінах.

Основні положення нашого проекту можуть бути зведені у три групи: 1) зміни територіальної організації публічної влади; 2) зміни системно-структурної організації місцевого самоврядування; 3) зміни структурно-функціональної організації місцевого самоврядування.

Спочатку зупинимося на наших *пропозиціях щодо територіальної організації публічної влади.*

Як відомо, територія України у міжнародно визнаних кордонах становить 603 628 км². При цьому крім існуючих 27 регіонів (Автономна Республіка Крим, 24 області та 2 міста зі спеціальним статусом), які залишаються і зазначені в Конституції, відповідно до проведеного укрупнення районів і формування об'єднаних територіальних громад на сьогодні залишилося 136 районів замість 490 [177] і 1469 територіальних громад (у т. ч. 31 тергромада на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей) [208] замість 10 279. Такий підхід вбачається зайве радикальним і водночас недостатньо обґрунтованим.

Яскравий приклад: територія Республіки Польща є майже вдвічі меншою від української і становить 312 679 км². При цьому в Польщі за результатами реформи територіальної організації влади 1999 р. було створено 16 воєводств (замість 49), 373 повіти і 2478 гмін [5, с.122].

До найбільш вражаючих результатів призвело укрупнення районів. Найбільшою за площею територіальною громадою України (станом на 2021-2025 роки) є Новотроїцька селищна територіальна громада у Херсонській

області, площа якої становить понад 2172 км². У трійці лідерів за площею – Олевська міська громада (Житомирська область) з площею понад 2148 км² і Генічеська міська громада (Херсонська область) із площею 2021 км². За своїми розмірами названі райони близькі до таких держав світу, як Люксембург (2586 км²) і Коморські острови (2170 км²), є вдвічі більшими за Гонконг (1104 км²), і втричі більшими, ніж Сінгапур (693 км²).

З урахуванням того, що обсяг компетенції органів місцевого самоврядування в Україні в результаті реформи має бути дуже подібним до польської моделі, то й принципи побудови територіальної організації влади доцільно застосовувати близькі. Тому ми пропонуємо кількість територіальних одиниць кожного рівня встановити на рівні, приблизно вдвічі більшому за польські аналоги. Відповідно, наявна кількість регіонів на рівні 27 є цілком прийнятною, натомість кількість районів має становити близько 500, а кількість громад – не менше 5000. А це означає необхідність перегляду проведених реформ і розукрупнення відповідних територіальних одиниць. Інакше децентралізація перетвориться на свою протилежність – централізацію з віддаленням органів влади і соціальних служб від населення, що ми спостерігаємо протягом останнього десятиліття.

Крім того, у Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [140] слід закріпити правило, що рішення про таке об'єднання приймається виключно на місцевому (сільському) референдумі та може стосуватися тільки сільських громад з чисельністю населення до 1 тис. осіб. Для реалізації даного положення треба невідкладно прийняти Закон України «Про місцеві референдуми». До прийняття даного закону процес добровільного об'єднання територіальних громад має бути призупинений.

З одного боку, такий підхід нарешті покладе край необґрунтованому долученню до процесу об'єднання громад селищ і міст. Адже ст. 140 чинної Конституції України чітко закріплює, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного *об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл* (курсив наш – М.Т.), селища та міста – самостійно

вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. У своєму рішенні від 18 червня 2002 р. № 12-рп/2002 у справі про об'єднання територіальних громад Конституційний Суд України чітко й однозначно вказав, що ст. 140 Конституції України дає визначення територіальної громади як жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду [185]. Тож ніякого об'єднання в єдину громаду жителів селищ чи міст основний Закон України не передбачає. Власне, про це говорять й укладачі науково-практичного коментаря Конституції України [82, с. 699].

З іншого боку, запропонований підхід змусить законодавця інтенсифікувати роботу щодо підготовки та прийняття законодавства про референдуми. Адже той факт, що законодавча база для проведення місцевих референдумів відсутня ще з листопада 2012 року, свідчить про кричуще порушення народного суверенітету на місцевому рівні, оскільки практична реалізація цієї провідної форми безпосередньої демократії, передбаченої Конституцією України (ч. 3 ст. 140) та Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 7) виявляється неможливою.

Варто також наголосити, що об'єднання територіальних громад не повинно призводити до руйнації соціальної інфраструктури (школи, дитячі садки, заклади охорони здоров'я тощо) у селах, що вливаються в об'єднану громаду. Власне, скорочення існуючої мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я заборонене на конституційному рівні (ч. 3 ст. 49). Проте статистичні дані свідчать про зворотне. Так, за даними ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України» тільки за період з 2007 по 2016 роки в Україні кількість лікарських закладів суттєво скоротилася: дитячих обласних лікарень – з 29 до 27, спеціалізованих лікарень – зі 119 до 109, міських лікарень – з 547 до 308, дитячих міських лікарень – з 97 до 60, районних лікарень – зі 142 до 89, диспансерів – з 369 до 187 [190]. За даних умов, коли навіть пряма конституційна заборона виявляється неспроможною перешкодити скороченню, про збереження мережі інших об'єктів соціальної інфраструктури годі й мріяти, – необхідна політична воля й радикальна зміна муніципальної політики в бік її

гуманізації та соціалізації.

Так звані «зони доступності» потенційних адміністративних центрів спроможних територіальних громад, передбачені Методикою формування спроможних територіальних громад, затвердженою Урядом 8 квітня 2015 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 34) [146], мають бути зменшені вдвічі й визначатися на відстані до 10 км дорогами з твердим покриттям, і лише у виключних випадках – до 15 км. Саме такі межі є максимально допустимими для ефективного функціонування органів поліції, оперативного реагування підрозділів з надзвичайних ситуацій, своєчасного надання невідкладної медичної допомоги тощо з урахуванням якості доріг та специфіки діяльності відповідних служб.

Як відомо, добровільний етап формування ОТГ продовжувався до 2020 р. і таким шляхом було утворено 1070 ОТГ; потім їх створення відбувалося суто адміністративним шляхом, що мало негативні наслідки. Тож надалі необхідно суворо дотримуватись принципів добровільності й ініціативності при створенні спроможних територіальних громад. Для цього передусім має бути скасоване будь-яке планування процесів об'єднання територіальних громад, передбачене пунктом 6 частини першої статті 4 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Адже планування апріорі виключає добровільність об'єднання, а відтак входить у протиріччя із самою сутністю самоврядування. Можна розпланувати порядок здійснення волевиявлення територіальних громад щодо об'єднання, але не можна розпланувати саме волевиявлення, якщо воно ще не об'єктивоване. Водночас слід усунути будь-які важелі бюджетно-фінансового тиску на громади, котрі не бажають об'єднуватися; необхідно суворо дотримуватись принципу добровільності такого об'єднання. Надання фіскальних переваг об'єднаним територіальним громадам є проявом дискримінації з боку держави стосовно окремих первинних суб'єктів місцевого самоврядування, а відтак і дискримінації жителів відповідних сіл, селищ чи міст, котрі є членами таких громад. Варто нагадати, що територіальні громади – це колективні суб'єкти місцевого самоврядування, що являють собою спільноти людей,

об'єднаних спільним проживанням у межах одного населеного пункту. Відповідно, бюджетно-фінансовий тиск на територіальні громади є порушенням принципу рівноправності, передбаченого ч. 2 ст. 24 Конституції України, яка проголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками місця проживання [81].

Не менш важливими вбачаються й *зміни системно-структурної організації місцевого самоврядування.*

У даному контексті передусім варто запровадити трирівневу систему колективних суб'єктів місцевого самоврядування: 1) територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням на території населеного пункту або кількох населених пунктів у межах об'єднаної громади; 2) територіальна спільнота району – жителі, об'єднані постійним проживанням на території населених пунктів певного району; 3) територіальна спільнота області – об'єднані постійним проживанням на території населених пунктів певної області. За такого підходу існуюча система місцевого самоврядування в Україні отримає логічно завершене коло первинних суб'єктів.

Чинна Конституція України і Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» визнають муніципальну правосуб'єктність тільки тих територіальних спільнот, які проживають у межах так званих «природних» територіальних одиниць, тобто населених пунктів – сіл, селищ і міст. Натомість територіальні спільноти «штучних» територіальних одиниць, тобто населення районів і областей, муніципальної правосуб'єктності позбавлені, хоча ніхто, мабуть, не буде заперечувати, що і в них об'єктивно існують спільні потреби й інтереси. Йдеться про об'єкти інфраструктури, зерносховища, порти, спортивні комплекси тощо.

Ч.7 ст. 140 Основного Закону в редакції проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» мала закріплювати, що районна, обласна рада, їх виконавчі комітети є органами місцевого самоврядування, котрі відповідно представляють і реалізують спільні інтереси територіальних громад району, області [137]. При цьому легальне

визначення стосувалося тільки територіальних громад: «Територіальну громаду становлять мешканці поселення чи поселень відповідної громади» (ч. 2 ст. 140). На наш погляд, у Конституції мають бути чітко визначені всі види територіальних колективів як суб'єктів місцевого самоврядування. При цьому статус первинних суб'єктів має визнаватися за всіма територіальними колективами, оскільки права та обов'язки територіальної спільноти району чи області не є похідним від прав та обов'язків територіальних громад сіл, селищ і міст, адже мають власну політико-правову природу.

Скорочувати строк повноважень місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів до 4 років, як це було передбачено законопроектом про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації, не варто. Цей строк, на наш погляд, має бути збережений на рівні 5 років з метою забезпечення одночасної зміни правлячих еліт на всіх рівнях організації публічної влади – як на загальнодержавному, так і регіональному й місцевому рівнях. Крім того, це сприятиме громадсько-політичній стабільності на місцях, адже загальновідомо, що ніколи суспільний і державний лад не бувають настільки вразливими й крихкими, як під час виборчих кампаній.

Важливим інноваційним рішенням було б надання можливості територіальним громадам самостійно обирати модель місцевого самоврядування, відповідно до якої організовується діяльність цього виду публічної влади на території юрисдикції громади. Водночас варто передбачити право місцевих рад самостійно визначати системно-структурну організацію своїх виконавчих органів. Це питання гостро дискутувалося ще в межах робочих груп Конституційної Асамблеї (2011-2014 рр.) та Конституційної комісії (2015-2019 рр.), але однозначної відповіді у кінцевому варіанті законопроекту щодо децентралізації воно так і не отримало. Головна пересторога противників диференціації муніципальних систем на рівні територіальних громад полягала у тому, що надання їм права самостійно обирати модель місцевого самоврядування може призвести до посилення сепаратистських проявів на місцях, обрання неефективних моделей системно-структурної організації

муніципальної влади тощо. В основі таких пересторог лежить банальна недовіра з боку політичної еліти до самого інституту місцевого самоврядування, невіра у мудрість і політичну виваженість членів територіальних громад. На наш погляд, диференціації муніципальних систем остерігатися не варто: сепаратистські настрої породжує не можливість вибору, а, навпаки, заборона робити такий вибір, неспроможність у такий легальний спосіб виявити свою політичну культуру й власне бачення оптимального устрою місцевого самоврядування. З іншого боку чітка позиція пересічних громадян на всеукраїнському референдумі 1991 року, а також жваве й конструктивне обговорення численних проєктів нової Конституції України переконливо свідчать про високий рівень політичної свідомості нашого народу та його спроможність робити правильний вибір при вирішенні ключових питань загальнодержавного і місцевого значення.

Загалом, нам необхідно відновити у повному обсязі всі рівні місцевої демократії. Як слушно зауважує О. М. Чернеженко, існують два рівні місцевої демократії: 1) імперативний (вибори й референдуми); 2) консультативно-дорадчий (загальні збори громадян, місцеві ініціативи тощо), які доповнюють, але не підміняють один одного [237, с. 31]. На жаль, в Україні на муніципальному рівні ефективно використовується тільки одна форма безпосередньої демократії – місцеві вибори, тоді як закон про місцеві референдуми відсутній зовсім, а інші форми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення отримали системне закріплення тільки в травні 2024 року [134].

Нарешті, потрібні певні зміни й щодо структурно-функціональної організації місцевого самоврядування.

Насамперед необхідно провести повну «інвентаризацію» повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також повноважень органів місцевого самоврядування і здійснити їх розподіл на основі принципу субсидіарності, унеможлививши їх дублювання чи конкуренцію. Така робота протягом 2014-2015 років вже проводилася колективом НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, однак її результати

були передані до Кабінету Міністрів України та так і не були оприлюднені для широкого загалу. То ж на сьогодні навіть серед фахівців у галузі муніципального права України повний перелік публічно-владних повноважень, що можуть бути предметом перерозподілу між державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, залишається позбавленим належної конкретики. На наш погляд, питання про перелік цих повноважень має бути предметом широкої наукової та громадської дискусії, а відтак потребує додаткового вивчення і критичного аналізу.

Принцип субсидіарності має стосуватися не тільки системи місцевого самоврядування, як це передбачалося законопроектом № 2217а, але поширюватися й на відносини органів місцевого самоврядування з державними органами виконавчої влади. Тому в законах «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» треба закріпити норму, за якою в разі законодавчої конкуренції повноважень перевага має надаватися органам місцевого самоврядування. Такий підхід є ключовим для вирішення цілого комплексу питань, пов'язаних зі спорами щодо компетенції в системі публічної влади. При цьому варто усвідомлювати, що повного й однозначного розподілу повноважень між рівнями й підсистемами публічної влади досягти неможливо; то ж спори щодо компетенції є невідворотними, і органам адміністративної юстиції треба надати ефективний та універсальний інструмент для їх вирішення. На заваді реалізації даної пропозиції досі стоять знов-таки фактори переважно суб'єктивного характеру: державні чиновники і депутатський корпус досі ще не довіряють місцевому самоврядуванню, не вбачають у ньому повноцінного суб'єкта володарювання. Втім, якщо ми прагнемо справжньої децентралізації, то в разі конкуренції компетенцій перевага має надаватися органам місцевого самоврядування, якщо ж хочемо централізації, то про субсидіарність слід забути і перевагу надавати державним органам виконавчої влади.

У Конституції та законах «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про місцеві державні адміністрації» слід передбачити можливість делегування повноважень як знизу-вверх, так і зверху-вниз виключно на добровільній основі,

на підставі угод і з відповідним матеріально-фінансовим забезпеченням їх виконання. На сьогодні ті повноваження, які в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» поіменовано делегованими, насправді є переданими (закріпленими) державою органам місцевого самоврядування. Іншими словами, вони є результатом одностороннього волевиявлення держави, тоді як делегування за визначенням має бути результатом обопільного волевиявлення і згоди. Відповідно, в разі дійсного делегування унеможлиблюється проблема передачі достатнього обсягу матеріально-фінансових ресурсів, оскільки в іншому разі суб'єкт, якому делегуються повноваження, ніколи не погодиться на таке делегування. Натомість в Україні в теперішній час спостерігається ситуація, коли «недобровільне делегування» повноважень являє собою приховану спробу держави в особі парламенту й уряду перекласти відповідальність за ті сфери суспільного життя, в яких є найбільші проблеми, на плечі місцевого самоврядування і в такий спосіб дистанціюватися від їх вирішення.

Відповідно до компетенції та виконуваних функцій необхідно визначити на довготерміновій основі джерела доходів до місцевих бюджетів, забезпечивши правовий механізм незалежного формування останніх на базі затверджених Урядом соціальних стандартів. Справжня децентралізація передбачає стабільність і передбачуваність матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування, достатність коштів місцевих бюджетів для виконання функцій і повноважень органів муніципальної влади.

За офіційними даними, з початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів стрімко зростають. Так, з період 2014–2023 років номінальний обсяг доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) збільшився у 2,8 разів: від 231,6 млрд. грн. до 652,7 млрд. грн. [202, с. 459]. Однак насправді таке зростання фінансових надходжень до місцевих бюджетів не стільки підвищило фінансову спроможність місцевого самоврядування, скільки дало змогу знівелювати той удар, який був завданий місцевим бюджетам високими темпами інфляції та девальвацією гривні, що мали місце протягом останніх десяти довоєнних років і посилювалися в період

воєнного стану. Оскільки місцеве самоврядування в Україні ще до реформи забезпечувало близько 75% потреб населення, закономірно було б очікувати й відповідного розподілу бюджетних коштів.

Запроваджена у 2015 році бюджетна децентралізація мала на меті посилення фінансової автономії ОТГ через передачу значної частини повноважень та ресурсів на місцевий рівень. Проте аналіз емпіричних даних демонструє, що на практиці процес реалізації цієї реформи стикається з численними перешкодами. Найбільш суттєвими є невідповідність обсягів фінансових ресурсів до масштабів переданих обов'язків громад. Дослідження вказують на систематичні затримки надходжень з державного бюджету, а також недостатні обсяги субвенцій, спрямованих на реалізацію соціальних програм, модернізацію інфраструктури та підтримку освітньо-медичних послуг [124; 197].

Така ситуація обумовлює дефіцит фінансових ресурсів, а відтак обмежує можливості для розвитку об'єднаних територіальних громад та підвищення рівня життя їх населення. Незважаючи на процес децентралізації, переважна більшість територіальних громад і після об'єднання залишаються фінансово залежними від державних субвенцій.

За результатами оцінювання фінансової спроможності територіальних громад, проведеного у 1438 територіальних громадах за 11 показниками фінансової спроможності за результатами звітних показників 2023 р. встановлено, що 182 територіальних громади (або 12,7 % від загальної кількості) мають критичний рівень спроможності, 247 (17,2 %) – низький. Тобто, станом на 2024 рік 429 громад (29,8 %) належали до найнижчих категорій спроможності. Критичний рівень зафіксовано серед громад 16 областей. Об'єктивно, що значна кількість територіальних громад має зараз низьку фінансову спроможність з огляду на воєнні дії, що відбуваються на їхніх територіях а також тих, які є близькими до зони бойових дій. Водночас значна кількість громад, які за оцінюванням віднесено до критичного рівня спроможності, знаходяться на територіях, віддалених від зони активних бойових дій, зокрема у Закарпатській та Чернівецькій областях [71].

В умовах воєнного стану в країні відбувалася поляризація територіальних громад за рівнями фінансової спроможності: за період із 2021 по 2023 рік частка територіальних громад високого рівня спроможності зросла на 13,5 %, критичного – зросла на 36,8 %, але зменшилася частка спроможних громад із групи оптимального рівня на 6,3 %, задовільного – на 24,0 %, низького – на 8,9 % [238, с. 6]. За підсумками 9 місяців 2025 року із 1331 громад 269 (20,2%) мали низький рівень спроможності, а ще 102 (7,7%) – критичний [73].

Таким чином, фінансове забезпечення об'єднаних територіальних громад є вкрай складною задачею, зокрема в умовах обмеженості ресурсів, наявності серйозних економічних і військово-політичних викликів. Проблеми, пов'язані з недостатнім фінансуванням, низьким рівнем податкових надходжень, обмеженими можливостями залучення зовнішніх джерел фінансування та відсутністю технічної та професійної підтримки, ускладнюють фінансову стабільність об'єднаних територіальних громад [197, с. 177].

Необхідно виробити й забезпечити функціонування механізмів як фінансово-економічного вирівнювання територіальних громад, так і їх розвитку. Слід чітко усвідомлювати, що рівень соціально-економічного розвитку територіальних громад в Україні суттєво різниться не тільки за областями, але й у межах окремих областей. Відповідно, актуалізується питання щодо фінансово-економічного вирівнювання, вирішення якого має узгоджуватись із принципом рівноправності й заборони дискримінації за місцем проживання громадян.

Ця наша пропозиція закономірно впливає з абзацу третього ст. 95 Конституції України, де зазначено про прагнення держави до збалансованості бюджету. Дану тезу Конституційний Суд України розтлумачив як «обов'язок держави на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби» [186]. Варто відзначити, що така інтерпретація певним чином дисонує зі змістом принципу збалансованості, визначеному в ст. 7 Бюджетного кодексу України, згідно з яким повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету [20].

Підсумовуючи наші пропозиції щодо інноваційного перетворення інституційно-функціональної організації місцевого самоврядування в Україні, варто зазначити, що ключовим напрямом реформаційних змін повинні стати перехід від патерналістської парадигми ролі держави у формуванні фінансових ресурсів місцевої громади та публічному управлінні до гармонійного балансу загальнодержавних та регіональних інтересів, інтересів конкретних громад, раціонального використання власного потенціалу територій, ініціативного вирішення питань місцевого значення за активної участі членів територіальних громад та ефективного контролю з боку інститутів громадянського суспільства.

Ключову роль у процесах демократизації в Україні матиме перехід від адміністративної та фінансової до політичної децентралізації. Це означає визнання суб'єктів місцевого самоврядування рівноправними з державними суб'єктами учасниками політичного діалогу, розробку і впровадження різноманітних інструментів як деліберативної (дорадчої), так і партисипаторної (учасницької) демократії, принципову відмову від диктату і дріб'язкової опіки щодо місцевого самоврядування з боку держави.

Справді інноваційний характер мало б переведення більшої частини повноважень місцевого самоврядування з категорії делегованих у власні (самоврядні). Широко вживаний критерій розмежування власних і делегованих повноважень місцевого самоврядування виглядає зайве формальним і навіть штучним в умовах соціальної державності, де держава має піклуватися про соціальну справедливість і прагнути якомога повнішої реалізації соціальних потреб усіх своїх громадян, незалежно від їх приналежності до тих чи інших територіальних громад. Втім віднесення певних повноважень до категорії власних повноважень місцевого самоврядування матиме серйозні наслідки як з точки зору ефективності надання публічних послуг місцевим жителям, так і в плані відносин підзвітності й відповідальності місцевого самоврядування перед державою.

Важливим кроком у напрямку політичної децентралізації стало б посилення місцевого й регіонального впливу на всеукраїнські вибори та

структуру вітчизняного парламенту. Це можна збуло б зробити шляхом запровадження регіональних списків кандидатів на парламентських виборах або переходу до бікамералізму зі створенням верхньої палати – Палати регіонів. Потужний потенціал мав би і «перезапуск» Ради регіонів при Президентові України як дорадчого органа при главі держави з питань, що стосуються територіального устрою, забезпечення територіальної цілісності держави, а також збалансованого й сталого регіонального розвитку.

Як слушно зазначає Ю. Бальцій, «політична децентралізація дуже часто вимагає відповідних реформ, як конституційних, так і законодавчих, розвитку політичного плюралізму, зміцнення чинного законодавства, створення окремих місцевих політичних одиниць та підтримки місцевих ініціатив та інтересів різних громадських груп та верств населення» [248, с. 56].

Стійкість в умовах війни довела, що місцеве самоврядування здатне до адаптації, відповідальності та лідерства. Водночас ми бачимо і слабкості існуючої системи – нерівність у спроможності громад, формалізм у реалізації громадської участі, дефіцит кадрів. Ці проблеми мають бути враховані на новому етапі реформи.

У перспективі нова стадія реформ має передбачати завершення формування спроможного самоврядування не лише місцевого, але й регіонального рівня. Це неможливо без утвердження нової культури місцевого управління, що ґрунтується на прозорості, стратегічному плануванні, підзвітності та партнерстві з громадою. Такий підхід – це шлях до стійких демократичних інституцій, адаптації до стандартів ЄС та найголовніше – наближення влади до людини як до суб'єкта права і партнера в управлінні територією.

Нова фаза реформ, умовно «Децентралізація 2.0», має зосередитися на:

- перегляді й уточненні функціонального наповнення кожного рівня місцевого самоврядування (це потрібно для уникнення дублювання, колізій та/або дисбалансу між повноваженнями та ресурсами);
- врахуванні функціональних міських просторів, що відображають

реально існуючі чи потенційні економічні, демографічні та інфраструктурні зв'язки;

- стимулюванні муніципальної взаємодії та міжмуніципальних об'єднань, що сприяють регіональному розвитку;

- розбудові сталої координації як вертикального, так і горизонтального характеру, яка має забезпечити автономність громад, не жертвуючи єдністю політики;

- оптимізації чисельності та структури виконавчих органів місцевих рад, професійності їх посадових осіб, підвищення їх управлінської спроможності;

- реформуванні інституту місцевих державних адміністрацій, що має на початковому етапі включати чітке розмежування їх контрольних, координаційних та виконавчих функцій як представників центральної влади на місцях з подальшою їх заміною на інститут префектів французького зразка;

- інституалізації механізмів публічної участі, що покликана забезпечити підзвітність та прозорість місцевих органів влади;

- перебудові систем міжбюджетних відносин для збільшення питомої ваги власних доходів, формування прогнозованих трансферів та створення стимулів для економічного зростання громад;

- інтегрованій просторово-економічній політиці, впровадженні системи стратегічного планування на місцевому рівні (при цьому з врахуванням загальнодержавного довгострокового планування), орієнтованої на сталий розвиток, публічну участь та соціальну інтеграцію різних груп населення;

- залученні громадськості до ухвалення рішень на всіх рівнях публічного управління (партисипативні бюджети, громадські ради, цифрові платформи участі тощо).

Новий етап децентралізації має відзначитися переходом від структурно-адміністративного до функціонально-інституційного підходу. Це має забезпечити практичну реалізацію, таких стандартів управління як: просторово-економічна логіка розвитку, інституційна взаємодія між суб'єктами публічної влади, принципи доброго врядування та участі громадян.

Реформа має орієнтуватися на людину, громаду та майбутнє, де пріоритетом є якість життя, інклюзивність, сталий розвиток, правова визначеність, довгострокове планування та комплексна взаємодія різних рівнів управління. В умовах відновлення країни саме місцеве самоврядування має стати фундаментом соціальної згуртованості та рушієм розвитку держави.

Таким чином, децентралізація 2.0 – це не лише продовження адміністративної реформи, а глибинна якісна трансформація публічної влади, і її центральна частина це громада як відповідальний, автономний і спроможний суб'єкт розвитку.

Зауважимо, що пропоновані зміни не охоплюють всього комплексу заходів, необхідних для «включення» місцевого самоврядування в сучасний гуманітарний контекст інформаційного, глобалізованого суспільства. Про ці, новітні аспекти й напрямки муніципальної реформи йтиметься в наступних підрозділах нашого дослідження.

2.2. «Smart-city»: адаптація місцевого самоврядування до умов інформаційного суспільства

Соціальні зв'язки, економіка, культура та, звісно, право змінювалися з плином часу під дією багатьох різноманітних факторів – війн, епідемій, географічних відкриттів, але найбільш вагомим був і залишається вплив науки. У сучасному світі найбільш значущим поштовхом для змін стала науково-технічна революція. Спочатку відкриття електрики, а згодом винахід Інтернету та розвиток штучного інтелекту не тільки змінили спосіб життя людей, але й докорінно трансформували соціальні зв'язки, економіку та правову систему. Саме наука стала рушійною силою формування інформаційного суспільства, де цифрові технології визначають правила взаємодії між людьми, державою та бізнесом.

Ця еволюція несе як можливості, так і виклики: створення глобальної економіки та культури, з одного боку, і необхідність адаптації правових систем до нових умов, з іншого. Таким чином, наука не лише формує майбутнє, а й

вимагає від людства перегляду фундаментальних принципів соціального устрою, в тому числі й у таких сферах, як місцеве самоврядування, культура та право.

Сьогодні людина володіє колосальною кількістю інформації, споживає, передає та накопичує її. «Загугливши» те чи інше поняття, ми отримуємо тисячі посилань, які про нього нам розкажуть. З активним розвитком штучного інтелекту ми взагалі перейшли на новий рівень отримання й обробки інформації. Людство щодня одному тільки ChatGPT надсилає близько 200 млн. запитів [262]. Такий доступ до інформації змінив наше бачення світу, роль у ньому людини, суспільства та держави, сформувавши уявлення про сучасне суспільство як «інформаційне».

Попри суперечки щодо авторства терміна «інформаційне суспільство», більшість дослідників погоджується, що його витoki лежать у Японії. Це поняття сформувалося як ключовий елемент місцевого технологічного розвитку. Це підтверджується доповіддю професора Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші, а також науковими доповідями та звітами японського уряду, які описували основні риси інформаційного суспільства. Концепція «інформаційного суспільства» розкрила критично важливу характеристику постіндустріального суспільства, поглибила розуміння його природи та підкреслила зростаюче значення інформації в житті суспільства [27].

К. Робінс та Ф. Вебстер у своїй книзі «Часи Технокультури: Від інформаційного суспільства до віртуального життя» говорять, що з початку 1980-х ми досягли переломного моменту в історії людства, коли переживаємо другу промислову революцію. Цей процес полягає в тому, що завдяки новим технологіям (передовим комп'ютерам, робототехніці, супутниковому зв'язку тощо) здатність людського інтелекту та розуму може бути збільшена понад наші найсміливіші мрії. «Інформаційна революція» відображає симбіотичний зв'язок між еволюцією людини та науково-технічним прогресом [345].

Ще у 2000 році О. Бард та Я. Зодерквіст запровадили в науковий обіг поняття «нетократія», як форму організації суспільства на основі інформації: «Ті, хто може використовувати глобальні мережі інформації та освоїти нові

форми комунікації, успадкують владу (нетократи)» [250]. Пройшла чверть століття, і ми розуміємо наскільки це було далекосяжне бачення.

Однією з ознак інформаційного суспільства є мережева логіка його структури, визначну роль для такого суспільства відіграють сучасні комунікації (особливо Інтернет). Це зумовило появу терміна «мережеве суспільство», яке одним із перших використав іспанський соціолог М. Кастельс. Він вважає мережеве суспільство вужчим поняттям, аніж інформаційне; перше є невід'ємною частиною другого [258, с.43].

«Інформаційне суспільство» давно вийшло за межі наукової спільноти, і є вагомою складовою політики сучасних держав. Перехід до інформаційного суспільства спричинив появу цілої низки наукових концепцій, спрямованих на використання новітніх технологій, передусім ІКТ, з метою забезпечення якомога вищого рівня добробуту громадян і надання високоякісних публічних послуг. Однією з таких концепцій, що набули неабиякого поширення в сучасному світі, є концепція «розумного міста» (англ. *Smart city*).

Це й не дивно, адже більшість сучасного населення планети проживає у містах; за даними World Bank Group – це 4,4 млрд. мешканців (близько 56% населення світу). Оскільки понад 80% світового ВВП створюється в містах, то урбанізація може сприяти сталому зростанню за рахунок підвищення продуктивності та інновацій, якщо нею правильно керувати [335].

У спеціальній літературі поряд із «розумним містом» (*Smart city*) широко вживаються кілька близьких за змістом понять – «цифрове місто» (*Digital city*), «інтелектуальне місто» (*Intelligent city*), «когнітивне місто» (*Cognitive city*). Іноді вони вживаються навіть як синонімічні [315], але не всі автори погоджуються з таким підходом.

Так, китайські та французькі науковці розмежовують ці поняття. Зокрема, Д. Лі та інші говорять про «цифрову Землю» (*digital Earth*) як про безперервну глобальну просторово-інформаційну модель реальної Землі. Вона упорядковує як географічну, так і негеографічну інформацію, розподілену по всьому світу, зібрану за допомогою різних методів, таких як електронні карти, зображення

дистанційного зондування, назви місць, номери будинків, визначні місця, мальовничі місця та історичні місця з використанням універсальних глобальних координат [313]. Проводячи аналогію з містами, можемо дійти висновку, що цифрове місто – це місто, яке має просторово-інформаційну модель у комп'ютерному середовищі. Така модель може проявлятися в оцифруванні баз даних, наявності електронних карт міста, сайту громади тощо, тобто у створенні інформаційної інфраструктури.

Цифрове місто також можна розглядати як комунікаційне середовище спільноти, що впливає на особисті мережі мешканців цифрового району [298]. Інша точка зору – це цифрове місто як інструмент для покращення місцевої демократії та участі [246, с. 16]. Також ми можемо охарактеризувати цифрове місто як вільний простір для досвіду та експериментів із кіберпростором, що породжує віртуальні спільноти цілих міст [344, с. 11-13]. Нарешті, цифрове місто можна розглядати як практичні можливості для організації повсякденного життя, що виявляються у місцевій електронній комерції та наданні державних онлайн-послуг як підтримці місцевої економічної діяльності. Однак цифрове місто також може стати експериментом із новими формами вирішення проблем і координації соціального життя. Там, де зараз більшість заходів координується ринком або державою, цифрове місто може стати інструментом, який дає людям змогу робити речі, мобілізуючи наявні місцеві ресурси, використовуючи існуючі та нові соціальні мережі [322, с.166].

Цифрові міста можна розглядати як інформаційну інфраструктуру, як засіб зв'язку, як інструмент для місцевої демократії та участі, як простір для віртуального вираження та досвіду, і як ресурс для повсякденного життя та вирішення проблем. Це такий собі «первинний крок» у технологізацію міського середовища.

У свою чергу, інтелектуальне місто визначається як місто, оснащене інфраструктурою ІКТ. Його можна вважати чимось середнім між цифровим містом і суспільством знань. Інтелектуальне місто – це місце, де локальна система інновацій посилена цифровими просторами для співпраці,

інтерактивними інструментами та вбудованими системами, а його мета – змінити життя та роботу в своєму регіоні суттєво та фундаментально, а не поступово [241].

Інтелектуальні міста передбачають ефективне поєднання цифрових телекомунікаційних мереж, вбудований інтелект, датчики і теги, програмне забезпечення. За появи таких міст зростає мережа прямих зв'язків із механічними та електричними системами будівель, побутових приладів, виробничого обладнання, транспорту, електромережі та інших мереж постачання, переробки відходів, системами, що забезпечують безпеку та системи управління практично для будь-якої людської діяльності. Крім того, перехресні з'єднання серед цих систем – як горизонтальні, так і вертикальні – зростають [321].

За умов інтелектуального міста комп'ютеризація відбувається у всіх сферах життя міста та людей, які його населяють. ІКТ стають невід'ємною частиною інфраструктури міста та забезпечують новий рівень інтеграції всіх його складових. Це створює умови для оптимізації процесів, підвищення ефективності управління ресурсами, поліпшення якості послуг та створення більш комфортного середовища для мешканців.

Елементи міського штучного інтелекту не з'явилися всі одразу. Натомість відбувся складний і заплутаний процес технологічної появи та інтеграції у більші системи – так само, як у біологічній еволюції існуючі структури та несподівані мутації присвоюються для нових цілей у нових функціональних організаціях [321, с.5].

При цьому інтелектуальне місто все ще орієнтоване на технології та не включає інші суспільні прояви; цифрове місто більш орієнтоване на технологічну основу та має більш чіткі межі, тоді як розумне місто стосується як технологій, так і сталого розвитку, охоплює людські та державні аспекти технології. Отже, цифрове місто не обов'язково розумне, але розумне місто, насамперед, має бути цифровим [373, с. 4].

Термін «когнітивне місто» першим використав М. Новак [331]. Автори

описують когнітивне місто як спільноту, яке поєднує ефективність «розумних міст» зі стійкістю. Цей тип міста вимагає залучення людського фактору, пізнання та творчості, а також здатності вчитися та протистояти руйнівним змінам, що підтримуються когнітивними системами (КС) [281]. Генеральний директор TONOMUS Дж. Бредл говорить: «Когнітивне місто – це спільнота, орієнтована на дані, яка навчається, створює спогади та отримує досвід для постійного покращення міського життя. Виходячи далеко за рамки автоматизації, він централізує людський досвід, навіть якщо це означає зниження ефективності» [266]. За цієї теорії на перше місце стає людина, а не технології. Когнітивні міста не намагаються відмежуватися від людського фактору, а навпаки пізнати його та використати для творчого переосмислення існуючих викликів, навчитися та протистояти руйнівним змінам [281, с.3]. Такі рішення стали можливими завдяки функціонуванню Інтернету речей (IoT), спеціальних додатків, обробці природної мови, інтерфейсах людина-комп'ютер, глибокому навчанню та зворотному зв'язку, де технічна складова доповнюється психологічними та біологічними підходами розуміння облаштування життя людини [265, с.7]. Тож не дивно, що дедалі більше сучасних дослідників зосереджують увагу на розбудові саме «когнітивного міста» [320].

За словами Дж. Галегуа, «неоднозначність поняття «розумне місто» дає змогу організаціям, зацікавленим у різних аспектах міського життя, підлаштовувати його під власні потреби та започатковувати інновації й покращення в різних сферах» [29, с. 20].

А. Каралью, К. Дель Бо та П. Нійкамп розглядають місто як «розумне» за умови, що інвестиції в людський і соціальний капітал, а також традиційну (транспортну) і сучасну (ІКТ) комунікаційну інфраструктуру сприяють сталому економічному зростанню та високій якості життя, а також розумному управлінню природними ресурсами за допомогою спільного управління [257].

В останні роки концепція «розумних міст» привернула значну увагу у всьому світі, і уряди, містобудівники та ентузіасти з розвитку технологій визнають її потенціал у перетворенні міських територій на більш ефективні,

стійкі та придатні для життя простори. «Розумні міста» використовують цифрові технології та рішення, що базуються на даних, для покращення різних аспектів міського життя, включаючи інфраструктуру, транспорт, енергетику, громадські послуги та залучення громадян.

«Розумні міста» можна у широкому сенсі визначити як міські території, які використовують передові технології та аналіз даних для підвищення якості життя мешканців за ефективного управління ресурсами. Ці міста характеризуються інтеграцією цифрової інфраструктури, пристроїв Інтернету речей (IoT) та аналізу даних для оптимізації різних систем та покращення загального функціонування міста. Функція «розумного міста» певною мірою полягає у реструктуризації базових умов співтовариств та пов'язаних із ними соціальних організацій, і це, ймовірно, можливий спосіб досягнення ефективного соціального управління і врегулювання соціальних протиріч.

У концепції «розумних міст» пріоритет надається залученню та участі громадян, оскільки мешканці відіграють вирішальну роль у формуванні міського середовища. За допомогою інтерактивних платформ, мобільних додатків та ініціатив щодо залучення громадян мешканці можуть активно ділитися своїми ідеями, відгуками та проблемами. Це сприяє формуванню почуття причетності та співробітництва, що зрештою призводить до спільного створення міських рішень, які справді відповідають потребам спільноти.

«Розумними» стають не тільки міста з точки зору того, як ми можемо автоматизувати рутинні функції, що обслуговують окремих людей, будівлі, транспортні системи, але й сам процес публічного управління, адже ми можемо контролювати, розуміти, аналізувати і планувати місто для підвищення ефективності, справедливості та якості життя його громадян в реальному часі. Це дозволяє змінювати підходи до планування в різних часових масштабах (один рік, п'ять років, десятиліття) і підвищувати ймовірність того, що міста вдасться зробити розумнішими в довгостроковій перспективі шляхом міркувань у короткостроковій перспективі [251, с. 482].

Метою створення «розумного міста» є поліпшення якості життя за

допомогою технологій муніципальної інформатики, котрі дозволяють підвищити ефективність надання публічних послуг і більш повно задовольняти потреби членів територіальних громад (місцевих жителів). ІКТ дозволяють муніципальній владі безпосередньо взаємодіяти з місцевим співтовариством, інститутами громадянського суспільства і муніципальною інфраструктурою та слідкувати за тим, що відбувається в місті, як місто розвивається, які способи дозволяють поліпшити якість життя. За рахунок використання датчиків, інтегрованих в режимі реального часу, накопичені дані від місцевих жителів і пристроїв обробляються й аналізуються. Зібрана інформація є ключем до вирішення проблем неефективності [292].

Варто зауважити, що ІКТ самі по собі не є достатньою умовою «розумного міста». Щоб місто стало «розумним», воно потребує повного залучення сил органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства і всіх членів територіальної громади. Як зазначається у спеціальній літературі, є вісім критичних чинників для інтелектуальних міських ініціатив: 1) управління та організація, 2) технологія, 3) управління, 4) політичний контекст, 5) люди та громади, 6) економіка, 7) розвинена інфраструктура, 8) природне середовище [263, с.92].

ІКТ використовуються для підвищення якості, продуктивності й «інтерактивності» комунальних служб, зниження витрат і споживання ресурсів, поліпшення зв'язку між місцевими жителями і державою [318]. Застосування технології «розумне місто» розвивається з метою поліпшення управління транспортними потоками, потоками даних і швидкого реагування на складні завдання [326]. Тому «розумне місто» виявляється більш підготовленим до вирішення проблем, ніж за умов звичайних «операційних» відносин зі своїми громадянами [267].

Тим не менш, сам термін залишається дискусійним [337] з огляду на свою специфіку, і, відповідно, передбачає множинність тлумачень і підходів до розуміння. Поряд із терміном «smart city» використовують також терміни «кібервіль», «цифрове місто», «електронне співтовариство», «flexicity»,

«інформаційне місто», «наукомістке місто», «мережеве місто», «всезнаюче місто» тощо.

До сфер, які поліпшуються за допомогою технології «Smart city», належать публічні послуги [308], управління міською транспортною мережею, раціональне використання енергії [308, с. 77], охорона здоров'я [356], раціональне споживання води, інноваційне сільське господарство, утилізація відходів [352] тощо.

Іспанські вчені Т. Бакічі, Е. Альміралл і Дж. Верем, аналізуючи Барселону з підходів розумного міста, звертають увагу на об'єднання зусиль людей, інформації та складових частин міста (органи, інфраструктура, тощо) за допомогою нових технологій для створення сталого, більш екологічного міста, конкурентоспроможної та інноваційної торгівлі та підвищення якості життя [247].

Т. Нам і Т. Пардо зазначають, що «розумне місто» ніби «вливає» інформацію у свою фізичну інфраструктуру для покращення зручностей, сприяння мобільності, підвищення ефективності, економії енергії, покращення якості повітря та води, виявлення проблем і швидкого їх вирішення, швидкого відновлення після катастроф, збирати дані для прийняття кращих рішень, ефективного використання ресурсів і обміну даними для забезпечення співпраці між окремими частинами міста та ІКТ [327, с. 186]. Але цей підхід з перерахуванням складових покращення видається нам занадто складним, бо з розвитком технологій, цілей міста, і ситуації у всьому світі цілі будуть змінювати, а отже і можливі вигоди так само. До того ж кожне окреме місто може ставити свої власні цілі.

Інший підхід визначає «розумне місто» як міську інноваційну екосистему, що має чотири виміри (управління; міське середовище; техніко-економічне; соціально-інституційне). Розвиток міської інноваційної екосистеми залежить від визначення способу інтеграції рушійних елементів між вимірами. Будь-яке місто, яке хоче стати розумнішим, має розробляти проекти відповідно до комплексного стратегічного плану [256, с.164]. Нам видається логічним поява у

цьому визначенні більш системного бачення розумного міста зі складовими середовища.

М. Дікін та Х. Аль Ваер аналізують перехід від концепції «інтелектуальних» до «розумних» міст, виділяючи такі ключові ознаки розумного міста: використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у життєвому та робочому середовищі, в державних системах; територіалізація (організація життєдіяльності людей шляхом їх фіксації у певному просторі (території) практик, яка об'єднує ІКТ та людей для підвищення інновацій та знань [271]. Тобто те, що добре для одного міста, не завжди буде таким для іншого, і навпаки. Ми маємо врахувати різні вихідні фактори: спільноти, які проживають у місті, релігійні, культурні, територіальні, кліматичні та інші особливості, що можуть змінити бачення розвитку міста.

В. Альбіно, У. Берарді та Р. М. Дангеліко, розглянувши різні визначення розумного міста, дійшли висновку, що можливою причиною відсутності згоди щодо визначень «розумного міста» полягає в тому, що цей термін застосовувався до двох різних сфер життя міста. З одного боку, це «жорстких» складові поняття, такі як будівлі, енергетичні мережі, природні ресурси, управління водними ресурсами, управління відходами, мобільність та логістика, де ІКТ можуть відігравати вирішальну роль у функціях систем. З іншого боку, цей термін також застосовувався до «м'яких сфер», таких як освіта, культура, політичні інновації, соціальна інтеграція та уряд, де застосування ІКТ зазвичай не є вирішальним [243]. Орієнтуючись тільки на технічну складову не можливо побудувати дійсно «розумне місто», оскільки тоді ми відкидаємо найголовніше: місто – це в першу чергу люди, які там живуть, а не технології. А коли звертаємо увагу на мешканців, кількість відносин одразу зростає, виходячи за межі ІКТ.

Тому видається необхідним окреслити *складові поняття «розумне місто»*.

По-перше, це *використання цифрових технологій*, що є основою усієї теорії. Концепція розумних міст заохочує впровадження датчиків та «big data» (великих даних) через Інтернет речей (IoT), що відкриває нові можливості для проектування й управління міськими системами, а також для економічного

розвитку. Хоча обробка великих даних за допомогою штучного інтелекту (ШІ) може значно вплинути на міську інфраструктуру, важливо враховувати питання стійкості та життєздатності, а не зосереджуватися виключно на технологіях [244].

О. О. Тихомиров наголошує, що для юриспруденції, особливо в контексті прав людини, першочергове значення мають наслідки впливу інформаційних технологій на особу та міжособистісні відносини, тобто інформатизація суспільства [210, с. 37]. Тому самі по собі цифрові технології не утворюють концепцію розумного міста, важливим є залучення громадян. *Активна участь громади* може забезпечити не тільки використання вже існуючих технологій на благо міста, але і стати місцем, де нові технології будуть створюватися, вдосконалюватися та інтегруватися. Така міська інноваційна екосистема, де знання легко перетікають у результаті продуманої взаємодії та співпраці між різними зацікавленими сторонами для створення блага, що підтримується гнучкою інституційною структурою, інтегрованою моделлю управління, цифрово-зеленою інфраструктурою та функціональним міським дизайном з різноманітними зручностями та перевагами [256]. Безпечне, інклюзивне та стале життя громади стає можливим тільки за умови, що вона активно бере участь у розбудові систем міста, інформує про проблеми, долучається до їх вирішення, аналізує та контролює роботу органів самоврядування.

Наступне, *інтеграція міських систем* – різні елементи міської інфраструктури працюють у взаємозв'язку, включаючи транспорт, енергетику, водопостачання, безпеку, комунікації та громадські послуги. Наприклад, інтеграція розумного транспорту з енергетичною інфраструктурою дозволяє оптимізувати використання ресурсів, зменшувати затори та викиди; поліпшення використання існуючої потужності інфраструктури має наслідком покращення якості життя та зменшення потреби у традиційних будівельних проектах; надання нових послуг для громадян і пасажирів, таких як інструкції в режимі реального часу щодо того, як найкраще використовувати різні види транспорту [299, с.3]. Сучасне місто потребує комплексного підходу до розвитку, який

передбачає не лише технологічну модернізацію, а й усебічне вдосконалення інституційної, правової, соціальної та екологічної складових міського простору. Місто – це сукупність підсистем, що утворюють систему високого порядку. Впровадження цифрових рішень без належного врахування існуючих проблем, правового регулювання та реальних потреб громади може призвести до виникнення нових дисбалансів, загострення соціальної нерівності, поглиблення цифрового розриву та зростання недовіри до органів місцевого самоврядування. Тому у центрі розвитку сучасного міста має стояти не технологія як самоціль, а людина, її права, свободи та потреби. Сучасне місто потребує комплексного підходу до розвитку, який передбачає не лише технологічну модернізацію, а й усебічне вдосконалення інституційної, правової, соціальної та екологічної складових міського простору.

По-четверте, *цифрова інклюзія, кібербезпека та приватність* – це «три стовпи», на яких тримається безпечне середовище розумного міста. Успіх розумного міста залежить від того, чи всі верстви населення мають рівний доступ до його переваг. Це включає забезпечення цифрової грамотності, доступності високошвидкісного інтернету, а також створення платформ для участі громадян у прийнятті рішень через електронні сервіси. Доступність і впровадження першого «базового» мідного та коаксіального кабелю, а тепер і «високошвидкісного» (або нового) ширококутового Інтернету розглядається як фундаментальний наріжний камінь для підвищення довгострокової продуктивності та економічного зростання в усьому світі [252].

Розумні міста є привабливою мішенню для злочинців і учасників кіберзагроз, щоб використовувати вразливі системи для викрадення даних критичної інфраструктури та конфіденційної інформації, проведення операцій з програмами-вимагачами або запуску деструктивних кібератак. Успішні кібератаки на розумні міста можуть призвести до порушення роботи інфраструктурних послуг, значних фінансових втрат, розголошення особистих даних громадян, підриву довіри громадян до самих розумних систем і фізичного впливу на інфраструктуру, що може завдати фізичної шкоди або втрати життя.

Громади, які впроваджують технології розумного міста, повинні враховувати ці ризики як частину свого загального підходу до управління ризиками. За співробітництва американських, канадських, австралійських та новозеландських органів, які займаються кібербезпекою, було окреслено низку найбільших проблем: крадіжка даних та інтелектуальної власності, втрата впевненості в цілісності системи розумного міста, або збій системи або мережі через порушення доступності в роботі технології. При цьому дослідники вказують, що постачальники ІКТ, які надають технології для «розумного міста», повинні використовувати цілісний підхід до безпеки, дотримуючись практик розробки безпечних проєктних та загальних підходів. Програмні продукти, розроблені відповідно до цих практик, зменшують навантаження на місцеві юрисдикції з обмеженими ресурсами та підвищують рівень кібербезпеки в мережах розумних міст [270].

Належний рівень кібербезпеки зокрема забезпечує і захист нашого прайвесі. За нами «стежать» кожного дня камери в магазині, телефони, соціальні мережі, банки та багато іншого. Слід замислитися скільки про Вас знає, приклад, бонусна система Вашого магазину: як часто Ви ходите за покупками, скільки в Вас членів родини, Ваша улюблена продукція та багато іншого. Місцеві камери знімають Вас кожного дня на шляху на роботу, відстежуючи ваші переміщення, розпізнаючи обличчя, і, можливо, навіть аналізуючи ваші емоції. У розумних містах кількість даних, що збираються і обробляються, збільшується в рази, що створює додаткові ризики для конфіденційності. Датчики, інтегровані в міську інфраструктуру, камери відеоспостереження, системи розумного транспорту та інші технології формують масштабний потік інформації, яку необхідно надійно захищати. Громадяни повинні знати, які дані про них збираються, з якою метою, хто має до них доступ, і як вони використовуються. Наприклад, Загальний регламент ЄС щодо захисту даних (GDPR) 2016 року обмежує використання розпізнавання облич у розумних містах [151]. Аналогічні підходи запроваджуються і в США, зокрема, у штаті Каліфорнія з 1 січня 2020 року запроваджено Закон про прайвесі споживачів (California Consumer Privacy Act (CCPA)), який забороняє

прихований обмін та збір даних про споживачів [255].

Л. ван Зоонен та її колеги з різних університетів Нідерландів принагідно зазначають, що для муніципалітетів, освітніх організацій, ІТ-компаній і компаній, що займаються обробкою даних дотримання конфіденційності та адміністративного законодавства, є важливим для розуміння та адаптації поведінки та проблем громадян щодо приватності, якщо вони хочуть створити розумне місто, яке буде вигідним для всіх і поважають суспільну цінність приватного життя [374]. Тому у межах реалізації концепції розумного міста безпека даних має стояти на визначному місці.

Ще однією складовою поняття «розумне місто» можна вважати *сталий розвиток*. Зокрема, вітчизняний науковець Р.В. Севастьянов вважає концепцію розумних міст заснованою на принципі сталого розвитку [191, с. 170]. Ще у 2007 році Лейпцизька хартія сталого розвитку європейських міст рекомендувала європейським містам розглянути питання про розробку комплексних програм міського розвитку для міста в цілому. Ці орієнтовані на реалізацію інструменти планування повинні: описувати сильні та слабкі сторони міст і мікрорайонів на основі аналізу поточної ситуації, визначати послідовні цілі розвитку для міської території та розробляти бачення міста, координувати різні мікрорайони, галузеві та технічні плани та політику, а також забезпечити, щоб заплановані інвестиції сприяли збалансованому розвитку міської території, координували та просторово зосереджували використання коштів державним та приватним секторами і кооперувалися на місцевому та регіональному рівнях і залучали громадян та інших партнерів, які можуть внести значний внесок у формування майбутньої економічної, соціальної, культурної та екологічної якості кожної території [89].

Реалізуючи концепцію «розумного міста», ми маємо розробляти планування міста на десятиліття, а також вирішувати ті виклики, які існують вже сьогодні. Міста не повинні перетворюватися на «бетонні джунглі», де людині важко існувати. І слідує усьому новому, ми не маємо нехтувати історичними будівлями та нашим спадком. Розумне місто має інтегрувати історичні

особливості розвитку нашої культури, економіки, соціуму, сучасних технологій і подарувати безпечне майбутнє нам і нашим нащадкам.

Звісно, ми не можемо передбачити всі виклики та можливості, які виникатимуть перед спільнотою в довгостроковій перспективі. Але ми можемо робити певні прогнози про можливі загрози, спираючись на актуальні дані, і змінювати міську політику. Враховуючи зміни клімату та ризик затоплення деяких районів міста, у Копенгагені (Данія) створили перший кліматично стійкий район Нюгавн (Nyhavn), відомий як «Кліматичний квартал» (Climate Quarter). Було вдосконалено каналізаційні та дренажні системи, створено системи водовідведення, встановлено спеціальні дерев'яні бар'єри, які можуть підніматися для захисту від підвищення рівня води. Місто Копенгаген тісно співпрацювало з комунальною компанією HOFOR та Екологічним центром Østerbro під час розробки, реалізації та обслуговування проєктів адаптації до клімату. Крім того, на базі Копенгагенського університету створено освітню програму міської ландшафтної інженерії для підготовки фахівців, які займатимуться розрахунками, проєктуванням, реалізацією та підтримкою таких адаптованих до клімату районів у майбутньому [333].

І останнє – *надання інноваційності різним сферам життя суспільства*, зокрема, і міському самоврядуванні. Скільки б технологій ми не використали у місті, як би не покращували інформаційне забезпечення, але без належного правового регулювання як на загальнодержавному, так і локальному рівні довгострокових та всеосяжних результатів не буде.

Для розвитку інновацій у міському середовищі необхідні чіткі правила щодо прав інтелектуальної власності, спрощених процедур для стартапів та інноваційних проєктів. «Розумні міста» потребують сучасної моделі місцевого самоврядування, яка дозволяє швидко реагувати на виклики. Це включає децентралізацію, впровадження електронного урядування та залучення громадян до прийняття рішень.

Для подальшого об'єднання різних «кластерів» і використання сильних сторін мереж Європейська платформа кластерної співпраці (ESCP) рекомендує

використовувати «модель потрібної спіралі» інновацій. Ця модель стверджує, що інновації можуть бути посилені, якщо посередники (університети, промисловість та уряди (органи влади різних рівнів) об'єднуються та організуються для досягнення спільної мети.

Полегшення зв'язків між цими трьома зацікавленими сторонами може покращити інновації в Європі. Прикладом є TasLab у Тренто, Італія, де місцеві та регіональні органи влади розробили кластерну стратегію співпраці з метою створення передової інноваційної інфраструктури. Вони також створили чотири масштабні проекти відкритих даних, відкрили портали електронного урядування та інвестували в інфраструктуру для бізнесу та громадян (насамперед, інформаційно-комунікаційні технології). Кластер TasLab залучив понад 800 дослідників світового рівня та провідних компаній, таких як IBM, Nokia та Siemens [306].

Розумне місто – це не лише про технології чи урбаністику, а про системний підхід до розвитку, що враховує історичні, культурні, соціальні, екологічні та правові аспекти. Як зазначає О.В. Тур, вітчизняний досвід переконливо свідчить, що основною ідеєю створення розумних міст повинна стати трансформація управління містом через модернізацію міської інфраструктури, реалізацію проектів та співпрацю населення, бізнесу й громадських організацій. Це забезпечить успішне функціонування всіх сфер міста. Комплексне управління дозволить міській владі краще розуміти основні аспекти міського життя [215, с. 132]. Успіх у цій сфері залежить від гармонійної взаємодії між технічним прогресом і правовими інструментами.

Критеріями розумних міст мають стати:

- інноваційна правова база та регулювання (наявність спеціального законодавства для регулювання функціонування розумних міст, зокрема в сфері цифровізації, захисту даних, кібербезпеки, штучного інтелекту та блокчейн-технологій);
- соціальна справедливість та інклюзивність (механізми подолання цифрового розриву (цифрової нерівності), що гарантують рівний доступ до

технологій незалежно від будь-яких ознак);

- муніципальне врядування (інноваційні моделі управління, які використовують цифрові платформи для забезпечення ефективного прийняття рішень, прозорості та подолання корупційних проявів);

- кризовий менеджмент (механізми для швидкого реагування на надзвичайні ситуації через інтегровані системи моніторингу та координації);

- юридичний супровід безпеки – правове забезпечення захисту містян від технологічних ризиків (наприклад, витоків даних або збоїв у роботі критичних систем).

Юридична складова розумних міст полягає у розробці кількох аспектів.

По-перше, це інституційні зміни, що полягають у необхідності цифрової трансформації органів місцевого самоврядування, зокрема, впровадження електронного врядування (*e-Governance*) на місцевому рівні, використання відкритих даних (*open data*) для підвищення прозорості й ефективності.

Нормативні зміни розглядаються як запровадження єдиних вихідних стандартів для «розумних міст» у національному законодавстві, розробка стратегій Smart-city для міст різного масштабу, а також поступова розробка критеріїв до розбудови «розумних сіл». Бо відсутність далекосяжного планування та намагання одразу ж ввести всі світові стандарти робить їх невиконуваними, і, загалом, розчаровує у будь-якій реформі.

Соціальні зміни пов'язані з демократією участі й передбачають широке залучення громадськості до процесів цифровізації (від цифрової освіти у школах до розробки новітніх рішень у сфері ІКТ). Правового вирішення потребує проблема подолання ризиків цифрової нерівності (*digital divide*), забезпечення рівного доступу до технологій у різних місцевостях та для різних вразливих груп осіб (людей старшого віку, осіб з інвалідністю, етнічних та релігійних меншин, та ін.).

Необхідно враховувати й інтеграційні зміни – інтеграцію цифрових технологій у системи транспортної, енергетичної, екологічної та соціальної інфраструктури, захист персональних даних громадян, забезпечення

кібербезпеки та стійкості критичної інфраструктури, витрати на впровадження цифрових рішень та пошук фінансування, партнерства з приватним сектором у рамках концепції публічно-приватного партнерства (Public-Private Partnership), підвищення цифрової грамотності посадовців.

Про потужний потенціал концепції «розумного міста» свідчать статистичні дані. Так, міжнародна консалтингова компанія, що спеціалізується на вирішенні завдань стратегічного управління – McKinsey Global Institute в 2018 році вивчила низку міст з рівнем розвитку інфраструктури, що відрізняється, в контексті застосування ними інструментарію «розумного міста». Метою дослідження був вплив технологій на якість життя в межах територій, що аналізуються. З результатів вивчення стало зрозуміло, що їх вплив досить значний: так, наприклад, смертність після впровадження smart-технологій знизилася на 10%, реєстрована захворюваність впала на 8-15%. Виріс рівень реагування на надзвичайні події (до 35%), а скорочення шкідливих викидів у містах склало від 10 до 15% [353].

Країни Азії, які стояли у витоків теорії «розумних міст», активно провадять політику щодо впровадження цієї концепції у політико-правову практику. Так, рух за «розумні міста» в Китаї розпочався з пілотної програми, запущеної в 2012 році через Міністерство житлового будівництва та розвитку міських і сільських районів. У Китаї Національний план урбанізації нового типу на 2014-2020 роки вже включав і «розумні міста». Він визначив шість важливих аспектів розвитку таких міст: інформаційна мережа та ширококутний доступ; оцифрування управління плануванням; розумна інфраструктура; зручність комунальних послуг; модернізація промислового розвитку; складне соціальне управління [303].

Сінгапур у цьому плані пішов ще далі. «Розумне місто» стало частиною ще більшої концепції розумної нації (*smart nation*). Обмежені території Сінгапуру вимагають від жителів постійного пошуку інноваційних рішень для поліпшення міського середовища. Одним із цікавих рішень у даному контексті стала розробка додатку OneService – зручної універсальної платформи для

громадськості, щоб місцеві жителі мали змогу повідомляти про проблеми, з якими вони стикаються у своєму районі. Також сінгапурці створили Integrated Environmental Modeller (IEM) – це перший у своєму роді інтегрований і масштабований інструмент для моделювання впливу факторів навколишнього середовища на дизайн відкритих просторів і планування будівель за допомогою новітньої високопродуктивної обчислювальної технології [355].

Концепція «Розумне місто» включає в себе й раціональне, дбайливе ставлення до довкілля. Уряд Японії задовго до появи «розумних міст» відстоював концепцію «екологічних міст». Пропагуючи інтелектуальні та стійкі способи життя у своїх громадах, Японія була в авангарді сприяння екологічно свідомому розвитку міст. До 2010 року поняття «розумного міста» та «розумного співтовариства» стали невід'ємною частиною стратегії міського розвитку Японії [307].

Кабінет міністрів Японії визначає розумне місто як «стійке місто або регіон, який постійно вирішує різноманітні міські та регіональні проблеми та створює нову цінність за допомогою нових технологій, таких як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), а також вдосконалює методи управління (планування, розробка, адміністрування та експлуатація). Це розглядається як провідний приклад у реалізації суспільства 5.0» [354]. «Суспільство 5.0» або «Суперрозумне суспільство» – це концепція, орієнтована на майбутнє, представлена урядом Японії в 2016 році. Вона спрямована на інтеграцію передових технологій, таких як штучний інтелект, у повсякденне життя [287].

Намагаються не відставати від азійських держав у розгортанні концепції «розумного міста» і в Європейському Союзі, чий досвід заслуговує на особливу увагу з точки зору євроінтеграційних перспектив України. У даному контексті варто зауважити, що частиною правової політики ЄС є розвиток європейської цифрової ідентичності [350]. Спільноти ЄС розробляють розумні платформи даних, які об'єднують дані з різних секторів і міст, що покращує якість повсякденного життя їхніх громадян. Сьогодні більшість цифрових послуг, які пропонують ці платформи, обмежуються основними послугами, такими як

розумне паркування, розумне освітлення або телематика громадського транспорту. Цифровізація також відіграє ключову роль у розвитку «розумних сіл», тобто громад у сільській місцевості, які використовують інноваційні рішення для підвищення своєї стійкості, спираючись на місцеві сили та можливості [239].

Платформи в сільських і міських громадах працюватимуть на основі цифрових технологій і пропонуватимуть такі послуги, як мультимодальні інтелектуальні транспортні системи, швидка екстрена допомога в разі аварій, більш цілеспрямовані рішення щодо управління відходами, управління дорожнім рухом, міське планування, інтелектуальна енергетика та освітлення рішення, оптимізація ресурсів тощо. «Цифровий компас 2030: європейський шлях до цифрового десятиліття» вказує, що використання критеріїв «зелених» публічних закупівель може підвищити попит на «зелену» цифрову трансформацію [239].

Регламент ЄС 2021/694 від 29 квітня 2021 року про створення Програми цифрової Європи передбачає розгортання децентралізованих рішень та інфраструктур, необхідних для великомасштабних цифрових програм, таких як підключене автоматизоване водіння, безпілотні літальні апарати, розумні концепції мобільності, розумні міста, розумні сільські райони чи віддалені регіони, на підтримку транспортної, енергетичної та екологічної політики та в координації з дії з цифровізації транспортного та енергетичного секторів у рамках Connecting Europe Facility [343].

Світовий тренд щодо інформатизації не оминув і нашу державу. У 2007 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Зазначений закон визначає цілі розвитку інформаційного суспільства в нашій державі, серед яких: розробка та впровадження ІКТ в усі сфери суспільного життя (у т. ч. й у місцеве самоврядування); розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою; створення загальнодержавних інформаційних систем; впровадження ІКТ для покращення державного

управління, зміцнення відносин між державою та громадянами, а також запровадження електронних форм взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив; захист інформаційних прав громадян (доступ до інформації, захист інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»); вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин; покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ тощо [162]. І хоча з моменту прийняття цього закону минуло майже 15 років, а з моменту хронологічного закінчення його дії – 10 років, він все ще є чинним. Крім того, за увесь час до документу не вносили жодних змін, що викликає здивування та занепокоєння з приводу того, що законодавець «забув» про цей акт українського законодавства.

Глава 14 «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» теж безпосередньо стосується інформаційного суспільства. Співробітництво у цій сфері охоплює декілька напрямків (ст. 391 Угоди), у т. ч. заохочення широкого доступу до високошвидкісного інтернету, покращення безпеки мереж та активного використання ІКТ урядовими структурами шляхом розвитку локальних інтернет-ресурсів та впровадження онлайн-сервісів, таких як електронне врядування [225].

У липні 2014 року за результатами парламентських слухань на тему «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» було прийнято відповідні Рекомендації, втім цей документ майже не стосується діяльності місцевого самоврядування, згадуючи про нього тільки в контексті розвитку сучасної системи оперативного зв'язку між органами публічної влади різних рівнів та комплексної системи захисту інформації на муніципальному рівні [169].

За останні двадцять п'ять років було прийнято цілу низку законів України, спрямованих на розбудову інформаційного суспільства, зокрема: «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003 р.) [141], «Про адміністративні послуги» (2012 р.) [128], «Про електронні комунікації» (2020 р.) [142], «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (2021 р.) [173], «Про публічні електронні реєстри» (2021 р.) [168], «Про медіа» (2022 р.) [153], «Про Національну програму інформатизації» (2022 р.) [158] та інші. Але жоден із них не стосується місцевого самоврядування безпосередньо, більше того – не містить імперативних приписів, які б зобов'язували впроваджувати новітні технології в процесі надання публічних послуг на рівні територіальних громад.

Поряд із цим Україна має певні здобутки у реалізації положень зазначених законів. Так, за даними Network Readiness Index, що здійснює порівняльний аналіз майбутнього мережевої економіки, Україна зайняла у 2024 році 43-тє місце [268]. У юридичній площині найнижчі оцінки нашій державі були поставлені за критеріями «регулювання нових технологій» (39.06 балів) і «нормативна якість» (40.24 бали), а найвищі – за критерієм «законодавство щодо електронної комерції» (100 балів). У свою чергу, Global Cybersecurity Index 2024, який оцінює кібербезпеку за різними критеріями, у тому числі за юридичним, відносить Україну до третьої групи рівня (встановлення) ефективності заходів з 83,93 балами, де найбільший показник припадає на юридичну сферу (19.42 з 20 балів) [289]. Global Innovation Index 2024 розмістив нашу державу на 60 місце (за рік опустилася на п'ять позицій і тепер посідає 4 місце в групі з доходом нижче середнього) [291]. На позицію України в основному вплинуло падіння показників, пов'язаних з її інституціями (107-е місце) та людським капіталом і дослідженнями (54-те місце), включаючи охоплення вищими навчальними закладами (44-те місце), очікувану тривалість навчання в школі (76-те місце), ефективність уряду (99-те місце) і верховенство права (115-те місце).

Як бачимо, ці рейтинги вкотре підкреслюють необхідність покращення законодавчої техніки, забезпечення сталості публічних інституцій та

вдосконалення правового регулювання в умовах цифрової трансформації. Результати таких індексів свідчать про те, що хоча Україна демонструє прогрес у певних сферах, наприклад, у регулюванні електронної комерції та кібербезпеці, проте існують суттєві прогалини в ефективності нормативної бази, правозастосуванні та інституційному забезпеченні.

Водночас слід мати на увазі, що Україна має достатню науково-технологічну та громадсько-політичну основу для подальшого розвитку ІКТ у всіх сферах суспільного життя, у т.ч. у сфері місцевого самоврядування. За даними опублікованого Всесвітнім економічним форумом (*World Economic Forum*) Глобального звіту про розвиток інформаційних технологій (*The Global Information Technology Report*) Україна за рівнем розвитку ІКТ у 2024 році посіла 56-ту рейтингову позицію серед 139 країн світу [291, с. 239].

У новому звіті Oxford Insights щодо впровадження ШІ у світі Україна набрала рекордні 99,63% за рівнем цифровізації держсервісів. При цьому наша країна випередила США і Велику Британію, які очолюють загальний рейтинг. У рейтингу Government AI Readiness Index 2025 Україна за останній рік піднялася одразу на 14 сходинок і посіла 40 місце серед 195 країн. У Східній Європі наша країна увійшла в першу десятку. Також експерти високо оцінили українське законодавство – воно на 92,25% відповідає міжнародним стандартам [1]. Це дозволяє використати інноваційні можливості держави для підтримки територіальних громад у їх прагненні до розбудови «розумних міст».

Принагідно слід відзначити швидке зміцнення доктринальної бази щодо правових засад «розумного міста». Питання щодо впровадження даної концепції у правовій площині досліджували в своїх наукових працях такі фахівці, як С. О. Дейкало [43], І. В. Діордіця та Я. В. Журавель [51], С. В. Калюжна [73], В. Г. Олюха [117], Я. В. Смольська і Д. Д. Задихайло [199] та інші. Їх наукові дослідження були присвячені як загальним питанням названої концепції і питанням кіберзахисту, так і розгляду законодавчих актів, котрі були б доцільними для правового врегулювання розвитку «розумного міста» як на загальнодержавному, так і на муніципальному рівні. При цьому дослідники

спільні в думці про відсутність окремого закону, яким було б регламентовано правове підґрунтя втілення концепції «Розумне місто», фрагментарність та декларативність існуючих нормативно-правових актів та ін.

Чинний Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» був прийнятий ще в 1997 році, а відтак не був розрахований на функціонування в умовах інформаційного суспільства та електронного врядування, не містить норм, які б визначали безпосередньо повноваження органів місцевого само-врядування щодо запровадження концепції розумного міста у практичну площину [117, с. 341; 199, с. 227]. Втім, як слушно зазначає С.О. Дейкало, цей Закон і в нинішньому вигляді дозволяє органам місцевого самоврядування активно розбудовувати «розумні міста» через:

- підтримку розвитку місцевої інформаційно-комунікаційної інфраструктури (у т.ч. широкопasmового Інтернету);

- створення умов для впровадження сучасних технологій у міському господарстві (розумного освітлення, розумного транспорту, енергоменеджменту тощо);

- сприяння розвитку електронних адміністративних послуг через веб-портали (наприклад, «Дія») та муніципальні сервіси, впровадження систем електронного документообігу;

- реалізацію проєктів з автоматизації комунальних послуг (як-от, розумні лічильники, системи управління відходами, адаптивне дорожнє покриття тощо) та використання даних для аналізу й оптимізації міських процесів (наприклад, транспортних потоків, енергоефективності);

- забезпечення захисту персональних даних у місцевих інформаційних системах та впровадження заходів кібербезпеки для запобігання кібератакам та іншим загрозам для інформаційного прайвесі [43, с. 114].

Ми також цілком поділяємо позицію С.О. Дейкало в тому, що удосконалення нормативно-правового поля щодо «розумних» міст потребує реалізації таких заходів:

- внесення змін до чинного Закону України «Про місцеве самоврядування

в Україні» в частині закріплення повноважень територіальних громад у сфері цифрового врядування, захисту інформаційної інфраструктури та реалізації Smart City-політики;

– адаптації Закону України «Про державно-приватне партнерство» до цифрових ініціатив, зокрема через додання окремого розділу про публічно-приватну співпрацю у сфері цифрової інфраструктури, відкритих платформ, інтелектуального управління містом;

– створення державної або напівдержавної агенції (наприклад, центру компетенцій) з питань Smart City при Міністерстві цифрової трансформації України, що здійснюватиме нормативну та методичну підтримку громад, сертифікацію стандартів, модерацію цифрових експериментів [43, с. 123].

Водночас вважаємо за доцільне доповнити частину першу статті 26 «Виключна компетенція сільських, селищних, міських рад» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» пунктом 60 такого змісту: «60) розробка та затвердження місцевих програм інформатизації та цифрової трансформації».

Крім того, вважаємо за доцільне доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 31¹ «Повноваження в галузі інформатизації та впровадження новітніх технологій» такого змісту:

«1. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать:

а) власні (самоврядні) повноваження:

1) реалізація місцевих програм інформатизації та цифрової трансформації,
2) створення місцевих електронних інформаційних систем, розбудова цифрової інфраструктури, у тому числі сприяння розбудові ширококуткового доступу до мережі Інтернет,

3) забезпечення функціонування офіційних вебсайтів органів місцевого самоврядування, оприлюднення інформації про місцевий бюджет, рішень органів місцевого самоврядування та іншої публічної інформації у формі відкритих даних,

- 4) впровадження інструментів «цифрової громади», зокрема систем електронного документообігу та інструментів електронної участі;
  - 5) впровадження електронного урядування, надання адміністративних послуг онлайн,
  - 6) створення та розвиток місцевих інформаційних мереж і систем зв'язку,
  - 7) закупівля технічного обладнання і програмного забезпечення, необхідного для реалізації програм інформатизації та цифрової трансформації.
- б) делеговані повноваження:
- 1) виконання функцій замовника завдань та проектів інформатизації;
  - 2) звітування перед Генеральним замовником (Міністерством цифрової трансформації) про результати реалізації місцевих програм інформатизації,
  - 3) забезпечення захисту інформації в інформаційно-комунікаційних системах органів місцевого самоврядування відповідно до державних стандартів.»

На наш погляд, запропоновані зміни дозволять певним чином перевести механізм правового регулювання у даній сфері в режим імперативних вимог до органів місцевого самоврядування, спонукаючи їх до активної ролі в процесах формування «розумних міст».

На думку В. Г. Олюхи, розпочати практичне втілення концепції «розумне місто» на локальному рівні доцільно з прийняття відповідного міського концептуального проекту. Для складання такого проекту треба розуміти нагальні проблеми розвитку міста, тому він має складатись з урахуванням вже існуючих документів щодо розвитку населеного пункту, таких як комплексний план просторового розвитку території територіальної громади та програма комплексного відновлення території територіальної громади, генеральний план населеного пункту, план зонування території, детальний план території, землевпорядна документація [117, с. 342]. На наш погляд, з метою надання даному проекту необхідної нормативності, його основні положення мають бути перенесені до Статуту територіальної громади – основного документу локальної демократії, де відображаються загальні характеристики та особливості

територіальної громади, засади здійснення місцевого самоврядування на її території, засади розвитку територіальної громади та інші питання місцевого значення, що стосуються життєдіяльності територіальної громади.

На сьогодні запровадження ІКТ в організацію роботи органів публічної влади в Україні більшою мірою є сферою регулювання Міністерства цифрової трансформації України. Одним із пріоритетних завдань даного міністерства у досліджуваній нами сфері є робота над розробкою та тестуванням функціоналу онлайн-платформи для взаємодії органів виконавчої влади з громадянами, інститутами громадянського суспільства «Взаємодія», однак станом на 1 січня 2026 р. ця платформа дотепер працює в режимі дослідної експлуатації [22].

Одним із основних напрямків роботи Мінцифри була визначена цифрова трансформація регіонів. Оскільки місцева влада є найбільш наближеною до громадян, міністерству було важливо, щоб по всій країні були сильні команди цифровізаторів. Тому для пришвидшення реалізації національних проєктів було запроваджено посаду CDTO (*Chief Digital transformation Officer*) в обласних державних адміністраціях [69]. Тепер нагальним питанням, що потребує вирішення, є формування структур, відповідальних за цифровізацію, в системі виконавчих органів місцевого самоврядування. На сьогодні такі підрозділи функціонують тільки на рівні міських рад міст, що є обласними центрами.

Вперше відповідні інституційні перетворення відбулися в Харківській міській раді, де Департамент цифрової трансформації був офіційно презентований ще 13 грудня 2019 року. Його було створено шляхом перейменування та розширення структури Департаменту розвитку телекомунікаційних технологій та зв'язку, з метою впровадження нових інноваційних проєктів. Головна мета даного департаменту – «зробити Харків сучасним, зручним і технологічно розвиненим містом, де кожен зможе отримати доступ до міських послуг у кілька кліків, без зайвої бюрократії та черг... щоб кожна послуга, яку надає місто, була максимально зручною та доступною в цифровому форматі. Це означає не тільки впровадження нових технологій, але й комплексний реінжиніринг міських процесів, їх оптимізацію для підвищення

ефективності та прозорості» [139].

Реінжиніринг міських послуг, над яким працює Департамент цифрової трансформації, включає не лише впровадження цифрових рішень, але й кардинальну перебудову процесів управління містом. Аналізу піддається кожен аспект надання послуг, щоб зробити його максимально зручним для користувачів, скоротити час очікування та знизити витрати як для міста, так і для його жителів. При цьому йдеться не просто про впровадження нових технологій, а про створення системи, яка дозволить Харкову залишатися конкурентоспроможним на глобальній арені та бути взірцем для інших міст України. Проєкти, що розробляються і впроваджуються Департаментом, включають розвиток інфраструктури, модернізацію систем управління міським господарством, впровадження систем електронної взаємодії, а також створення нових можливостей для підприємців і стартапів.

До основних завдань Департаменту віднесено:

- впровадження інноваційних технологій – використання новітніх рішень для оптимізації міських процесів;
- автоматизація публічних послуг – спрощення доступу містян до послуг за допомогою цифрових платформ;
- розвиток міської інфраструктури – створення «розумних» систем управління комунальними ресурсами;
- підвищення безпеки – впровадження систем моніторингу та реагування на основі цифрових технологій;
- забезпечення прозорості й відкритості управління – забезпечення доступу громадян до інформації через цифрові інструменти;
- зміцнення екологічної стійкості – використання цифрових рішень для зменшення впливу на довкілля.

Серед найбільш успішних проєктів, реалізованих Департаментом, – Автоматизована система Диспетчерська служба «1562», Програмне забезпечення для реалізації міських цифрових сервісів, у тому числі цифрової «Картки харків'янина» через мобільний застосунок, а також чат-бот «Харків –

твій дім», портал електронних сервісів міста Харкова, чат-бот «Прозорий Харків», автоматизована система електронної взаємодії виконавчих органів Харківської міської ради з жителями міста Харкова [112].

На наш погляд, досвід функціонування Департаменту цифрової трансформації Харківської міської ради заслуговує на те, аби бути поширеним на всі рівні місцевого самоврядування в Україні. Інша річ, що для цього потрібні відповідні матеріально-фінансові ресурси, які є далеко не у всіх територіальних громад. Тому формування інституційної основи для розбудови «розумних міст» в Україні потребує державної підтримки за спрямовуючої та координуючої ролі Міністерства цифрової трансформації.

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо стверджувати, що під «розумним містом» ми розуміємо комплексну міждисциплінарну концепцію, яка поєднує технологічні інновації з правовими, соціальними, економічними та іншими складовими життя суспільства для створення комфортного, безпечного та стійкого середовища для місцевої громади. Успішна реалізація концепції «розумного міста» ґрунтується на гармонійному балансі між технічним прогресом, належним правовим регулюванням, стійкими інституціями, соціальними пріоритетами, екологічною стійкістю. Такий підхід дозволяє створити комфортні умови для життя, зберігаючи цінності культури, історії та довкілля для майбутніх поколінь.

Водночас маємо констатувати, що перед вітчизняним законодавцем постає декілька правових викликів щодо впровадження концепції «розумного міста» з подальшою потенційною трансформацією до «когнітивного міста». Передусім, переведення концепції «розумне місто» в площину муніципально-правового регулювання вимагає оновлення чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», внесення змін і доповнень до статутів територіальних громад, а також змін у структурі виконавчих органів місцевих рад. Крім того, йдеться про відсутність правового регулювання штучного інтелекту, Інтернету речей та суміжних технологій, зокрема у питаннях правосуб'єктності, відповідальності за прийняття рішень, а також процедур обробки і збереження даних, що в свою

чергу призводить до питання дотримання права на приватність, особливо у сфері захисту персональних даних. Актуальними також залишаються безпекові питання як критичний аспект функціонування ІКТ – хакерські атаки, витоки даних та інші загрози можуть паралізувати функціонування муніципальних інституцій.

Із впровадженням новітніх технологій ми маємо не забувати й про необхідність подолання цифрового розриву (між тими, хто може дозволити собі інновації, і тими, хто цього собі дозволити не може). Причини такого розриву можуть бути різними – матеріальні, соціальні, медичні, культурні тощо. Ми маємо гарантувати доступ усіх соціальних груп до муніципальних процесів незалежно від віку, стану здоров'я, релігійних переконань чи матеріального становища. Когнітивні системи безпосередньо пов'язані з етичним питанням їх використання: наскільки допустимим є аналізування поведінки людей, оцінка ризиків та профілювання мешканців у громаді? Вирішення означених проблем має бути виваженим, поміркованим і враховувати специфіку кожної окремої громади, її економічні, соціальні, демографічні та інші особливості.

2.3. «Місто прав людини»: перетворення місцевого самоврядування на царину правозахисту

Сучасна європейська наукова традиція ґрунтується на надбаннях античної полісної культури, де зародилася демократія та ідея самоврядування. Кожне давньогрецьке місто було самостійним у вирішенні публічних справ, а агора виступала центром міського життя. Тодішні уявлення про права людини були далекі від сучасних: згадаймо про рабовласництво, відсутність багатьох прав у жінок і т.д., але зародження ідеї міського простору та його правового регулювання зародилася саме тоді.

Коли Середньовічна Європа була стиснута релігійними канонами, міста стали центром розвитку торгівлі, культури та науки, використавши для цього магдебурзьке право. Вже в одному з перших документів, який закріплював права людини – Великій Хартії Вольностей (1215 р.), йшлося про те, що «всі інші

міста, бурги, містечка і порти мали всі свої свободи і вільні звичаї» [236, с. 22].

У Новий час саме міста стали осередком боротьби за громадянські права. Так, Париж був центром Великої Французької революції та символом прагнення до свободи, рівності й братерства. Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) закріпила ідею громадянських прав, і вони почали набувати універсального значення для багатьох країн Європи. Міста стали епіцентрами політичних і соціальних змін, де люди гуртувалися навколо ідей реформ та змін суспільного ладу.

У ХХ столітті концепція прав людини набула нового виразу і почала активно розвиватися завдяки створенню міжнародних організацій, таких як ООН, і прийняттю таких документів, як Загальна декларація прав людини (1948 р.). Констатуючи наявність великої кількості як прибічників, так і скептиків універсальності прав людини, не можна ігнорувати той факт, що їх реалізація часто залежить від локального контексту, де ключову роль відіграють саме міста.

Сучасні міста стають «лабораторіями демократії», де випробовуються нові форми участі громадян у житті громади, прозорості управління та захисту вразливих груп населення. Наприклад, концепція «Міст прав людини» виникла як відповідь на необхідність закріплення прав людини не тільки на рівні національної політики, а й у повсякденному житті громадян. Такі міста, як Барселона, Утрехт чи Грац, впроваджують конкретні ініціативи для захисту прав людини, забезпечення рівності, інтеграції мігрантів та розвитку соціальної справедливості [293]. Як зазначають Н. В. Бочарова та В. М. Шкабаро, «в Європейському Союзі сформувався новий підхід до правозахисної діяльності, який акцентує перенесення захисту прав людини на місцевий рівень. Це стає частиною муніципальної політики, адже більшість населення ЄС мешкає у містах. Визнання ролі міст у розвитку прав людини, демократії та верховенства права призвело до появи руху «міст прав людини». Міста прагнуть дотримуватися міжнародних стандартів, інтегруючи права людини у повсякденне життя та використовуючи партисипаторну демократію» [19, с. 45].

Україні варто використати цей досвід для розвитку сучасного муніципального управління.

Історичний розвиток ідей самоврядування, демократичних принципів і прав людини тісно пов'язаний із містами як ключовими осередками суспільного життя. Сьогодні українські міста мають унікальну можливість інтегрувати європейські традиції, адаптувавши їх до сучасних умов, і стати надійними платформами для реалізації концепції «Міст прав людини».

Питання прав людини є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Н. В. Федіна зазначає, що інтерпретації цього поняття можна звести до таких положень: 1) права людини – це певним чином унормована її свобода; 2) права людини – це певні її потреби чи інтереси; 3) права людини – це її вимоги про надання певних благ, адресовані суспільству, державі, законодавству; 4) права людини – це умови та блага (матеріальні, духовні), необхідні для нормального функціонування індивіда; 5) права людини – це певний вид, частина (форма існування, спосіб вияву) моралі [229, с. 68].

Право можна реалізувати за наявності кількох факторів. По-перше, визнання людиною потреби в чомусь. Колись перша людина вирішила назватися певним ім'ям і використовувати лише його. Первинно це стосувалося тільки її, і не визнавалося ніким іншим, і не було цікаве іншим. Один з апологетів лібералізму, Дж. Ст. Міл писав: «...Існує сфера дій, де суспільство, на відміну від індивіда, має лише непрямий інтерес, якщо має його взагалі... Коли я кажу, що ця сфера стосується лише самої людини, то маю на увазі лише безпосереднє відношення і лише перший із зазначених випадків, бо все, що якимось чином впливає на людину, може вплинути через неї і на інших» [100, с. 8]. Ім'я належало тільки людині, але коли її почали так називати інші, з'явився вплив на суспільство і визнання ним цього імені привело до появи «права на ім'я». Реалізація права неможлива поза межами соціуму – це наступна умова для реалізації права.

Людське суспільство багатоманітне і створило велику кількість інституцій для впорядкування своєї діяльності (група, держава та її органи) і впорядкувало зміст права у законах та інших нормативно-правових актах, щоб

«первинне бажання» не порушило добробут інших, а також забезпечити безпеку цього права від інших. Це втілилося у відомому афоризмі Ф. Ларошфуко: «Моя свобода розмахувати руками закінчується там, де починається ніс сусіда», що зараз ми трактуємо як «моє право закінчується там, де починається право іншого». Закони – окреслили певне право, так щоб воно стало зрозуміло і відоме усім, а органи влади створили механізм захисту цих законів.

Термін «місто прав людини» вперше був використаний наприкінці 1990-х років нью-йоркською неурядовою організацією «Народний рух за навчання правам людини» (PDHRE). Організація вбачала інтеграцію прав людини в місцевих громадах як інструмент для покращення життя безправних і вразливих груп. PDHRE запропонувала методологію створення «міст прав людини»: місцеві освітні спільноти, до яких залучені громадяни, громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування та фахівці, спільно працюють над побудовою справедливих міст, заснованих на принципах прав людини. Основними складовими цього підходу стали освіта з прав людини, співпраця між учасниками в рамках керівної групи, розробка та впровадження планів дій, а також моніторинг діяльності у сфері прав людини. Першим містом, яке застосувало цю методику на практиці, було Росаріо (Аргентина), у Європі – Грац (Австрія) [366, с. 13].

У преамбулі Загальної декларації прав людини йдеться, що створена вона для того, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення [59]. Тому логічним видається, що реалізовувати свої права ми маємо на різних рівнях суспільної взаємодії. І локальний рівень відіграє неабияку роль у цьому. М. Фрімен у книзі «Права людини» пише: «Визначення значення прав людини є безперервним соціальним процесом, який залучає не лише професіоналів у галузі права (таких як судді, експерти ООН та академічні юристи), а й різноманітні зацікавлені сторони (такі як уряди, міжнародні організації, державні організації, неурядові організації (НУО), науковці, які не займаються правом, і громадяни). Щоб концепція прав

людини була корисною, ми повинні відрізнити права людини від юридичних прав окремих суспільств та від інших бажаних соціальних цілей [282, с. 19]. Відповідно, коло цих суб'єктів можна розширити і говорити про органи місцевого самоврядування, громади, меншини тощо.

Віденська декларація та програма дій 1993 року проголошує, що усі права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними. Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини в усьому світі справедливим і рівним чином, на однаковій основі та з однаковою увагою. Хоча слід пам'ятати про важливість національних і регіональних особливостей та різноманітних історичних, культурних і релігійних традицій, обов'язком держав, незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем, є заохочення та захист усіх прав людини та основних свобод [370]. Тобто питання місцевих та регіональних особливостей є також важливою складовою у забезпеченні прав людини, і вони мають стати не тим, що заважає утверджувати права і свободи, а тим що спонукає знайти найкращі рішення у їх реалізації.

Велика кількість актів міжнародного характеру у сфері місцевого самоврядування зосереджує увагу на реалізації різних прав людини. Назвемо деякі з них. Декларація ООН про право і обов'язок окремих осіб, груп та органів суспільства сприяти та захищати загально визнані права людини і основоположні свободи (1998) стаття 8 передбачає: «1. Кожна людина має право, індивідуально та спільно з іншими, мати реальний доступ на недискримінаційній основі до участі в управлінні своєю країною та веденні державних справ. 2. Це включає, зокрема, право, індивідуально та спільно з іншими, подавати в урядові органи та установи, а також в організації, що займаються веденням державних справ, критичні зауваження та пропозиції щодо покращення їх діяльності та привертати увагу до будь-якого аспекту їх роботи, який може ускладнювати або стримувати заохочення, захист та здійснення прав людини та основних свобод» [273].

Окремим особам, групам, установам та неурядовим організаціям належить

відігравати важливу роль і нести відповідальність у справі забезпечення демократії, заохочення прав людини та основних свобод та сприяння заохоченню та розвитку демократичних суспільств, інститутів та процесів (ч. 2 ст.18 цієї Декларації). Документ напряду не називає органи місцевого самоврядування відповідальними за реалізацію та забезпечення прав та свобод людини, але його положення безпосередньо стосуються діяльності місцевих органів влади. Саме вони є найближчими до громадян інституціями, що можуть ефективно забезпечувати реалізацію прав людини на практиці, оскільки відіграють ключову роль у створенні умов для участі громадян у прийнятті рішень, забезпеченні доступу до публічної інформації, захисті прав вразливих груп населення та розвитку інклюзивного суспільства.

Зокрема, Декларацію коректно розглядати у кореляції із принципами, закладеними в Європейській хартії місцевого самоврядування (1985 р.), яка гарантує право громад на участь у вирішенні місцевих питань. Відповідно до цієї Хартії, місцеві органи влади повинні діяти в інтересах громадян, сприяти їх активній участі у процесах ухвалення рішень і забезпечувати прозорість своєї діяльності.

Ольборзька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» наголошує на неможливості сталого людського життя на планеті без сталого розвитку місцевих громад, а також підкреслює, що міста є ключовими учасниками процесу змін способу життя, виробництва, споживання та просторових моделей [242].

Переглянута Європейська хартія участі молоді у житті на місцевому та регіональному рівнях орієнтована на залучення молоді у місцеве самоврядування [123]. Цей міжнародний документ присвячений не тільки правам, а й окремому суб'єкту – молоді. Молодь є рушієм змін у державі, і просвітницька робота, активізація їхньої участі та популяризація ідеалів демократії закладає фундамент для майбутньої розбудови держави.

Міський порядок денний для ЄС зосереджується на проблемах, з якими стикаються міста: економічний розвиток, житло, стале використання землі та

природокористувальні рішення, клімат, якість повітря, захист культурної спадщини, міська мобільність, бідність, цифровий перехід, безпека в громадських містах тощо.

Розвиваючи принципи, які були закладені у Загальній декларації прав людини, сотні міських голів і політичних представників взяли участь у заходах, що відбулися Барселоні в 1998 році в рамках конференції «Міста за права людини» та заклали підвалини до більшого політичного визнання міст як ключових гравців у захисті прав людини у високоурбанізованому світі. Результатом роботи стало прийняття у 2001 році Європейської хартії про захист прав людини в місті (Сен-Дені) [277].

Перша стаття Сен-Денської Хартії говорить про «право на місто». І визначає, що мешканці мають право на умови, які надають їм політичного, соціального та екологічного розвитку, але в той же час Хартія покладає на осіб зобов'язання щодо солідарності. Документ також орієнтований на недискримінацію, релігійну свободу, шанування спадщини, соціальний захист вразливих груп населення, утвердження принципу субсидіарності, право на політичну участь, право на об'єднання, збори та демонстрації, захист приватного та сімейного життя, право на інформацію, міжнародну співпрацю, право на працю, освіту, медичне забезпечення, культуру, житло, здоров'я, довкілля, на гармонійний розвиток міста, право на пересування і спокій в місті, дозвілля, права споживачів, ефективність державних послуг, принцип прозорості.

Хартія називає механізми імплементації прав людини у міський простір. Покращення доступу громадян до закону та правосуддя шляхом створення громадських механізмів примирення, врегулювання, посередництва та арбітражу. Створення висококваліфікованого підрозділу громадської поліції, що є відповідальним за місцеву безпеку та виховання почуття спільності, та має вживати превентивних заходів проти злочинності та може розглядатися як просвітницька сила у підвищенні громадянської свідомості. Окрім того, міста можуть запроваджувати соціальних чи місцевих посередників, особливо в районах з високою соціальною напругою. Пропонується створення посади

муніципального омбудсмена або «народного адвоката», як незалежних та неупереджених установ. І на нашу думку не менш важливо, що стаття 28 Хартії зобов'язує міста враховувати у своєму бюджеті гроші на ці механізми, і створення системи «участі громадян» у бюджеті.

Місто виступає як правовий суб'єкт, який не лише забезпечує базові послуги, а й активно формує простір для гідного, справедливого та вільного життя. Її положення відображають ідею права на місто, яке включає не тільки фізичний доступ до інфраструктури, але й можливість впливати на розвиток міського простору, бути співтворцем міської політики.

У 2010 році Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи прийняв резолюцію 296, яка проголошує: «Захист і сприяння правам людини є відповідальністю, яку поділяють усі різні рівні влади в кожній державі-члені Ради Європи. Через тісний зв'язок між громадянами та їх обраними представниками на цьому рівні місцеві та регіональні органи мають найкраще місце для аналізу ситуації з правами людини, визначення відповідних проблем, які виникають, і вжиття заходів для їх вирішення» [346]. Цей документ вкотре підтвердив концепцію розбудови сучасного міста: реалізація прав людини не є виключною прерогативою національної держави, вона глибоко вкорінена в локальному контексті, де права можуть набути нового сенсу, або лишаються абстракцією.

Саме поняття «право на місто» – це ідея та гасло, які вперше було запропоновано А. Лефевром у його книзі «*Le Droit à la ville*» 1968 року. З того моменту право на місто набуло нового змісту.

У спеціальній літературі можна знайти велику кількість визначень «міста прав людини» або «правозахисного міста». Зокрема, досить поширеним є твердження, що «місто прав людини» – це муніципалітет, який прямо посилається на Загальну декларацію прав людини та інші міжнародні стандарти та/або норми у галузі прав людини у своїй політиці, заявах та програмах [366].

На думку британського соціолога М. Григоло, місто прав людини – це «місто, яке організоване навколо норм та принципів про права людини» [294,

с. 11]. У свою чергу, голландські дослідники Б. Оомен і М. Баумгартель визначають місто прав людини як «міська освіта або місцева держава, яка явно засновує свою політику, або деякі з них, на правах людини, викладених у міжнародних договорах, і таким чином відрізняється від інших місцевих органів влади» [332].

Правозахисники описують місто прав людини як «місто, жителі та місцева влада якого, дізнавшись про актуальність прав людини для свого повсякденного життя... беруть участь у постійному навчанні, дискусіях, систематичному аналізі та критичному осмисленні на рівні спільноти, для творчого обміну ідеями та спільного планування дій щодо реалізації своїх економічних, соціальних, політичних, громадян [304]. Близьку до цього позицію висловлює й Д. Гарві, коли розглядає право на місто не як індивідуальне право особи, а як колективне право спільноти, яка проживає в місті [300, с. 1]. Тобто це право громадян, яке пов'язане з впливом на процеси урбанізації, що відбуваються в місті. Громада створює колективне бачення розвитку міста, враховуючи інтереси різних соціальних груп та їх потреби.

Проілюструємо цю концепцію таким прикладом: українське законодавство передбачає створення умов для пересування містом людей із інвалідністю. І на реалізацію цих законодавчих положень ми можемо побачити пандуси у містах. Незважаючи на це, особи не можуть самостійно потрапити до лікарні, аптеки чи магазину, оскільки установи встановлюють високі бордюри, на які неможливо потрапити без сторонньої допомоги. У підсумку формальне виконання нормативних вимог щодо доступності й інклюзивності призводить до того, що ціла група осіб обмежена у здійсненні своїх прав. Це є проявом необхідності комплексного вирішення проблем. Відповідно, органи публічного управління, у тому числі й органи місцевого самоврядування, реалізуючи законодавчі норми, повинні враховувати не тільки самі вимоги законодавства, але й аналізувати причини та наслідки їх застосування, відповідно коригуючи свою діяльність.

На Всесвітньому форумі міст-прав людини 2011 року в Гванджу (Південна Корея) «міста прав людини» були визначені як «місцеві спільноти та суспільно-

політичний процес у місцевому контексті, де права людини відіграють ключову роль як фундаментальні цінності та керівні принципи» [296].

Необхідно зазначити, що як у процесі розробки законодавчих актів, так і при здійсненні правозастосовчої діяльності, органи державної влади і місцевого самоврядування повинні брати до уваги:

- 1) реальну можливість громад реалізувати законодавче положення;
- 2) доцільність впровадження певних змін, щоб не проводити «реформи заради реформ»;
- 3) враховувати регіональні особливості (клімат, склад населення тощо);
- 4) залучати місцеві активні спільноти (бізнес, волонтерів, громадські організації, заклади вищої освіти тощо), які є компетентними щодо вирішення певного питання чи проблеми;
- 5) планувати далекосяжну політику, яка націлена на комплексний підхід до проблем, які турбують громаду;
- 6) враховувати європейський та світовий досвід у реалізації програм та ініціатив, при цьому підлаштовуючи їх під український досвід, можливості та умови.

У 2014 році World Human Rights Cities Forum, що пройшов у м. Гванджу (Республіка Корея), став платформою обміну досвідом у реалізації концепції прав людини у містах. Результатом роботи стали Керівні принципи Гванджу для міста прав людини (Принципи Гванджу):

- повага до всіх прав людини, у тому числі і «права на місто»;
- недискримінація та позитивні дії;
- соціальна інтеграція та культурне розмаїття;
- демократія участі та відповідальне врядування;
- соціальна справедливість, солідарність і сталість;
- політичне лідерство та інституціоналізація;
- інтеграція прав людини;
- ефективні інституції та координація політики;
- освіта та навчання з прав людини;

- право на відшкодування.

Згідно з Принципами Гванджу місто прав людини застосовує правозахисний підхід до муніципального управління, включаючи планування, формулювання політики, впровадження, моніторинг та оцінку ситуації. Тобто місто прав людини орієнтоване на цілісний підхід у розбудові цієї політики. Це вимагає реалізації декількох аспектів. По-перше, розробки цілісного проєкту розвитку міста – бачення міського простору, безпеки, громадських ініціатив, тощо. У тому числі такі буденні речі як місця для прогулянок, зелені насадження та зручність вивозу сміття.

Концепція «Міста прав людини» відрізняється від усіх інших правозахисних практик тим, що вона будується навколо поняття міста як арени правореалізаційної діяльності, усвідомленням того, що у визнанні та просуванні прав людини в рамках міста беруть участь різні соціальні суб'єкти і, відповідно, формування нового значення прав людини обумовлюється консолідованим розумом між цими суб'єктами. Саме ці суб'єкти (індивіди та спільноти) відіграють провідну роль у поширенні норм та принципів про права людини у міському середовищі. У даному контексті концепція «міста прав людини» органічно узгоджується і навіть переплітається з концепціями демократії участі (participatory democracy) та багаторівневого управління (multi-level governance), що відіграють ключову роль в реалізації європейської демократії та європейського управління. Відповідно, розбудова «міст прав людини» в Україні має розглядатись як важлива складова євроінтеграційної політики України.

Сучасне містопланування вимагає колективної роботи правників, урбаністів, інженерів, інших спеціалістів та містян. П. Геддес – батько сучасної урбаністики – не дарма зазначав: «Міркуй глобально, дій локально». Х. Міллер, досліджуючи роботи Геддеса, зауважує, що для нього була важлива історична еволюція міста, при збереженні найкращих історичних традицій минулого, залучення людей до власного вдосконалення та відновлення минулих традицій будівництва міста, які свідомо виражали естетичні ідеали громади [319, с. 134].

У своїй роботі «Еволюція міст» П. Геддес вказує на проблему, яка не

оминула і наш час – не завжди чиновники володіють багатогранною підготовкою: географічною, економічною, художньою тощо, яка необхідна для найскладнішої архітектурної проблеми, яка, крім того, передбачає незліченну кількість соціальних [285, с. 348].

Першим великим проектом, запущеним у рамках «Місто з прав людини», стало місто Росаріо (Аргентина), де було реалізовано ініціативу з інформування місцевої поліції про чинні міжнародні норми в галузі прав людини для їх використання у повсякденній правоохоронній діяльності, пов'язаній із взаємодією із спільнотами лесбіянок, геїв та трансгендерів.

Приклад Росаріо наслідували багато інших міст по всьому світу, які також оголосили себе містами прав людини. Іноді це була ініціатива громадянського суспільства, як, наприклад, у Росаріо, але частіше місцева влада виступала з ініціативою тіснішої взаємодії з правозахисною системою у своєму місті, як це було, наприклад, у Барселоні та Граці.

У підсумку це привело до того, що в даний час у світі налічується понад 100 міст, що позиціонують себе як «міста прав людини». Ця статистика добре ілюструє одну з новітніх тенденцій у галузі прав людини: дедалі більшу безпосередню участь органів місцевого самоврядування у здійсненні загально визнаних прав людини. Зокрема, міста дедалі більше розглядаються як відповідний соціальний простір для реалізації прав [332, с. 19]. Першим європейським містом, яке офіційно прийняло статус міста прав людини, став австрійський Грац, де муніципальна рада ухвалила Декларацію про права людини в лютому 2001 року [332, с. 10]. Першим містом прав людини в Північній Америці став канадський Монреаль, де було прийнято місцеву Монреальську хартію прав та обов'язків (2006 рік) [323]. В Азії піонером у цій сфері стало південнокорейське місто Гванджу, яке створило муніципальну систему з прав людини (2009) [295].

В Україні проблематика забезпечення і захисту прав людини зберігає свою актуальність протягом усіх років незалежності, набуваючи на певних етапах дедалі нових акцентів перед обличчям внутрішніх і зовнішніх викликів. На

сьогодні ця проблематика отримала особливого звучання в умовах воєнного стану. У травні 2024 року під час засідання уряду тодішній Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль зазначав, що за час повномасштабної війни ворог зруйнував або пошкодив понад 250 тисяч житлових будівель, до 4 тисяч шкіл, більше тисячі лікарень та багато інших об'єктів [28]. Відповідно, повоєнне відновлення потребуватиме сучасних підходів до розбудови та модернізації наших міст з урахуванням зміни пріоритетів у забезпеченні прав людини. Тому нам необхідні будуть проєкти на кшталт «Human Cities / Challenging the City Scale», в межах якого було досліджено те, як мешканці (пере)винаходять сучасне місто, що постійно розвивається, особливо через експерименти в міському просторі. Цей проєкт працював з людьми та місцями, як-от магазини, громадські простори, парки чи вулиці в містах; серед партнерів були університети та дослідницькі центри, дизайнерські агентства, організатори фестивалів та інші інституції громадянського суспільства. Вони намагалися досягти спільної мети: виявити практику, яка кидає виклик способам спільного проектування міст [259].

Принагідно зауважимо, що у червні 2021 року Указом Президента України було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини, де напрямками, що поліпшення становища прав людини у діяльності органів публічної влади, у тому числі й органів місцевого самоврядування, визначено:

1. Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації. Показником у даному випадку визначено частку вебсайтів органів місцевого самоврядування, що відповідають положенням ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності вебконтенту W3C (WCAG) 2.0» не нижче рівня AA. Вимірювання свободи думки та слова наявністю веб-сайтів видається недостатньо обґрунтованим; більш прийнятною, на наш погляд, могла б стати відвідуваність даних сайтів, обговорення на місцевому рівні проблем наявних у громаді, бо громадяни мають знати про наявність таких сайтів і користуватися ними.

2. Забезпечення права на приватність. У цьому розділі визначено проблему

– існування надмірних баз персональних даних, володільцями або розпорядниками яких є органи місцевого самоврядування, хоча останніми роками спостерігається тенденція до збільшення таких баз і їх консолідації.

3. Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднань, права на участь в управлінні державними справами. Місцеве самоврядування фігурує в даному випадку у завданнях в межах цієї категорії прав щодо удосконалення механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади.

4. Запобігання та протидія дискримінації. Констатовано, що неузгодженість органів державної влади й органів місцевого самоврядування у цій сфері має проблемний характер. У завданнях визначено запровадити відповідні та своєчасні позитивні дії щодо недискримінації на місцевому рівні та забезпечити дотримання і впровадження органами місцевого самоврядування принципу недискримінації в усіх сферах життя суспільства та культури поваги до різноманітності.

5. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Жінки та чоловіки мають отримати рівний доступ до участі в політиці та в процесах прийняття рішень на державному та місцевому рівнях.

6. Запобігання та протидія домашньому насильству. Визначається завдання – забезпечити інформування населення про форми, прояви і наслідки домашнього насильства та права, заходи й послуги, якими можуть скористатися постраждалі особи на місцевому рівні.

7. Забезпечення екологічних прав. Показником є кількість звернень громадян до органів місцевого самоврядування щодо порушення екологічних прав.

8. Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності. Завданням є посилення спроможності органів місцевого самоврядування щодо впровадження в Україні Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, Рекомендації Rec (2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи.

9. Забезпечення прав дитини. Необхідно посилити спроможність органів

місцевого самоврядування щодо забезпечення та захисту прав дитини, підтримки сімей з дітьми.

10. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Необхідно забезпечити можливість повноцінної участі внутрішньо переміщених осіб у вирішенні питань місцевого значення приймаючих територіальних громад.

11. Підвищення рівня обізнаності у сфері прав людини з боку посадових осіб органів публічної влади щодо прав людини. Показниками в даному випадку є навчання працівників органів публічної влади щодо прав людини, а також рівень обізнаності посадових осіб щодо міжнародних, у тому числі європейських, стандартів прав людини.

Як ми бачимо, Стратегія містить узагальнюючі напрями роботи у сфері прав людини, але вона передбачає затвердження плану дій на кожні три роки. У червні 2021 року Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядження № 756-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки» [147]. Органи прозвітували про його виконання [23], але нового плану дій не було затверджено, оскільки розпочалося повномасштабне вторгнення на територію України з боку РФ. Це позбавило системності реалізацію політики у сфері прав людини на рівні держави. Крім того, досі відсутня стала система координації та моніторингу дій органів місцевого самоврядування щодо дотримання прав людини. Незважаючи на визначені у Стратегії пріоритети, їхня реалізація вимагає не лише ухвалення формальних документів, але й налагодження механізмів постійного зворотного зв'язку з громадами, моніторингу реального стану справ та реагування на виклики у сфері прав людини на місцях.

Брак оновленого плану дій після 2023 року створює ризик втрати динаміки реформ, зокрема на рівні територіальних громад, які у процесі децентралізації отримали ширші повноваження, але не завжди – достатню методичну підтримку чи ресурсне забезпечення для виконання зобов'язань у сфері прав людини.

Органи місцевого самоврядування мають стати підґрунтям для реалізації політики у сфері прав людини і відтак дієвими суб'єктами правозахисної

діяльності. Відсутність чітких орієнтирів і стратегічного планування на національному рівні потенційно створює занепад захисту прав людини на місцевому рівні, але саме муніципалітети можуть стати як джерелом прогресу у цій складній ситуації. Особливо актуальною стає необхідність розробки локальних стратегій з прав людини – з урахуванням специфіки громад, потреб різних груп населення та найкращих європейських практик. В Україні вже є приклади реалізації програм у сфері прав людини. У липні 2024 року у Івано-Франківську перший центр захисту прав людини, який працює як громадська приймальня, консультаційний центр, дитячий простір, хаб громадських ініціатив [38]. У січні 2025 року подібний проєкт запрацював у Житомирі, а у березні у Рівному відкрили Центр захисту прав дитини [184]. Поки що оцінити результативність діяльності цих центрів складно, але початок роботи таких установ видається позитивною динамікою у забезпеченні прав людини на місцевому рівні.

Концепція «Міста прав людини» у цьому контексті має стати не лише ідеологічним орієнтиром, але й інструментом інституційного розвитку місцевого самоврядування, побудови взаємодовіри між владою та громадянами, формування культури участі, поваги до різноманітності та інклюзивності у прийнятті рішень.

Таким чином, реалізація Національної стратегії у сфері прав людини на місцевому рівні має перейти від декларативності до системної, вимірюваної та сталого впроваджуваної політики, яка забезпечує не тільки права «на папері», а й справжню трансформацію повсякденного життя мешканців громад у дусі поваги до людської гідності, свободи і рівності.

У світі міста йдуть різним шляхом утвердження своєї прихильності правам людини:

- мають офіційну декларацію про свою відданість правам людини;
- підписують на міжнародні інструменти, такі як Європейська хартія захисту прав людини в місті;
- інституціоналізують свою підтримку (Рада з прав людини у Граці);

- моніторинг прав людини або явна увага до прав людини в муніципальному бюджеті (у Гетеборзі, Швеція);
- керуються громадянським суспільством, яке може підкреслити посилення на права за допомогою різноманітних заходів: днів прав людини, тренінгів, організації правозахисних заходів або фестивалів;
- базують свою політику на загальній ідеї прав людини та прагнуть включити всі інструменти прав людини у свою місцеву політику (Утрехт у Нідерландах), інші концентрують свої зусилля щодо однієї конкретної площини прав людини (багато європейських міст, які зосереджені на боротьбі з расизмом, об'єдналися в Європейська коаліція міст проти расизму (ECCAR));
- сприймають права людини як основу для створення політики або об'єднуючий елемент для різних політичних інтересів та організацій;
- використовують їх як засіб виділити своє місто, перетворюючи права на інструмент міського маркетингу [366, с. 14].

Цей різноманітний підхід до реалізації концепції «Міста прав людини» демонструє її гнучкість, адаптивність до локального контексту та водночас глибоку універсальність. Вона дозволяє містам не лише заявити про себе у глобальному світі, але й реально впливати на якість життя своїх мешканців, формуючи простір, де права людини не лише проголошуються, а повсякденно втілюються. Особливо цінним є і визнання ролі громадянського суспільства. Коли активні мешканці, неурядові організації, ініціативні групи не лише контролюють, але й беруть участь у творенні міської політики, формується справжня культура участі, яка є основою демократичного суспільства.

«Місто прав людини» – це не просто адміністративно-територіальна одиниця, це громада, що функціонує на принципі «створено людиною для людини». У багатьох містах соціальні зв'язки слабшають, і взаємини між сусідами та мешканцями стають ключовими для сталого міського життя. Ініціативи, такі як День сусідів, Вечірка після роботи, Rain Publik та інші, сприяють соціальній взаємодії, збираючи людей для спілкування та створення згуртованої громади. Громадський простір використовується креативно,

пропонуючи нові способи спільного використання. До прикладів міського садівництва та сільського господарства належать «Усинови дерево», «Сад для всіх», «Ефемерні садові поля», «Лабораторія садових ангелів» і Mellowroof [328, с. 17].

Деякі міста використовують риторику прав людини як бренд, що створює позитивний імідж, приваблює інвестиції, туристів, активних мешканців. Такий підхід не варто сприймати як поверхневий – він може створити додаткові стимули для розвитку інклюзивної політики, якщо підкріплений реальними змінами.

Ця концепція стає орієнтиром для трансформаційних змін, де права людини – не лише юридичні норми, а цінності, які пронизують усі сфери міського управління: від планування бюджету до організації дозвілля, від забезпечення безпеки до екологічної політики.

Без умовно для громади є важливим розбудова місць для реалізації різних прав. У цьому контексті, місто як простір реалізації прав людини має бути не лише інфраструктурно зручним, але й соціально відкритим – таким, що заохочує діалог, участь і взаємодію. Архітектура, урбаністика, організація публічних просторів мають не лише слугувати зручності, а й створювати передумови для включеності, безпеки, взаємоповаги. Це саме ті якості, що формують міське середовище як площину реалізації прав людини, що втілюється у повсякденному досвіді мешканців.

Соціолог Р. Сеннет стоїть на позиції, що «простори є вторинними — набагато важливіше, що у них відбувається». Він розглядає цю ідею у своїй книзі «Будувати і жити: етика міст», де аналізує взаємозв'язок між архітектурою міста та життям його мешканців. Сеннетт підкреслює, що важливішим за самі простори є події та взаємодії, які в них відбуваються [192, с. 189]. На нашу думку, ця позиція не закликає нехтувати «фізичною» складовою міського простору, але перенаправляє фокус на «людську» активність у місті, де мешканці можуть відкрито обговорити проблеми та перспективи своєї спільноти.

Наприклад, відкриті майданчики для громадських обговорень, місцеві

центри правової допомоги, медіатори при органах місцевого самоврядування, інклюзивні школи й культурні заклади – це не просто об’єкти, а інструменти формування демократичної культури. Усе це дозволяє говорити про «права у дії», а не тільки в нормативних актах.

Сьогодні все частіше підіймається питання конституційної ідентичності як у доктрині, так і судових рішеннях. «Для доктрини конституційної ідентичності основоположне значення має національний аспект або національна самоідентифікація певної політичної нації й держави», – зазначають Т. М. Слінько та Є. В. Ткаченко [198, с. 82]. Ідентичність базується передусім на ключових принципах конституції, положеннях про права людини і цінностях, які безпосередньо пов’язані з цими аспектами. У цьому контексті вона окреслює «ядро» будь-якої конституції [42].

Місьцеве самоврядування безперечно є конституційною цінністю для українського народу. На нашу думку, ми можемо говорити і про місцеву (локальну) ідентичність, а в її межах і міську. Вона ніяким чином не протирічить загальноукраїнській ідентифікації, а є її невід’ємною частиною. Згідно з соціологічними дослідженнями чим сильніше проявляється локальна ідентифікація особистості, тим більшою мірою формується її громадянська ідентичність. Це дозволяє трактувати місцеву ідентичність як фактор об’єднання суспільства [211, с. 51]. Кожне місто, селище чи село має свої особливості – культурні (місцевий діалект, страви, вбрання тощо), економічні (наявність корисних копалин, розвиток тих чи інших копалин, близькість до торгівельних шляхів тощо), кліматичні (природні зони, температурні режими тощо) і відповідно має правові та управлінські. Працюючи «під копірку» ми втрачаємо місцеві можливості та гальмуємо державу в цілому. Для розбудови успішної громади ми повинні врахувати ті особливості, які притаманні громаді, «підлаштувати» під неї нашу місцеву політику та розробити відповідні нормативно-правові акти її на реалізацію.

О. О. Мусієздов називає це «територіальністю суспільства», при цьому те, що «відбувається з містом і у місті, не можна розглядати поза більш широкими

контекстами: участі у світовому виробництві та споживанні, ролі у світових фінансових, міграційних, інформаційних та ін. потоках, конкуренції з іншими містами тощо» [109, с. 98]. Реалізуючи реформу децентралізації, ми розпочали врахування особливостей місцевої ідентичності. Водночас локальна ідентичність потребує більш чіткого відображення в законодавстві, зокрема в актах, що регулюють питання адміністративно-територіального устрою, містобудівного розвитку та державної регіональної політики. При цьому особливого значення набуває стратегічне планування розвитку громад, що має базуватися не лише на загальнодержавних пріоритетах, а й на унікальних місцевих особливостях.

Показовим прикладом значення локальної ідентичності та її впливу на розвиток територіальних громад є ситуація навколо Шарівського палацу на Харківщині. Замок побудований у XIX столітті і є єдиною пам'яткою такого масштабу, збудованою у стилі неоготики в регіоні. Він є елементом історичної та туристичної ідентичності громади. Водночас занепад комплексу та тривалий період бездіяльності у питанні реставрації демонструють проблеми нормативного регулювання збереження місцевої ідентичності та її інтеграції у стратегічні плани розвитку [200]. Шарівський замок міг би стати потужним туристичним і культурним центром, сприяти економічному розвитку громади через залучення інвестицій та розвиток малого бізнесу, пов'язаного з туризмом, ремеслами та гастрономією. Втім, недостатня увага до стратегічного планування та відсутність чіткої місцевої політики щодо збереження й використання історико-культурних ресурсів призвели до його багаторічного занепаду.

Цей випадок ілюструє, що успішний розвиток громади неможливий без усвідомлення її унікальності та належного врахування місцевої ідентичності в управлінських рішеннях. Для збереження та ефективного використання таких об'єктів необхідне комплексне нормативне врегулювання, яке передбачало б механізми державно-приватного партнерства, залучення грантових програм та інтеграцію історико-культурних пам'яток у місцеві та регіональні стратегії розвитку.

Велика кількість прав напряду пов'язана з місцевістю, в якій людина

проживає, або успішно може реалізовуватися за участю місцевого самоврядування. До них належать: право на житло; право на соціальний захист; право на охорону здоров'я; право на освіту; право на безпечне довкілля; право на працю; право на культурне життя; право на участь в управлінні справами держави.

Л. Фарха звертає нашу увагу на роль місцевого самоврядування права на житло. Місцеві органи влади дедалі більше відповідають не лише за запобігання виселенням, але й за впровадження заходів для поступового забезпечення права на гідне житло. Це включає розвиток інфраструктури, планування землекористування, модернізацію неформальних поселень, впровадження та управління житловими й соціальними програмами, а також регулювання ринку і розподіл ресурсів [364]. Відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» саме органами місцевого самоврядування надається соціальне житло [143]. Окрім того, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [154] визначає низку виключних повноважень місцевих рад, пов'язаних із житлом:

- прийняття рішення про відновлення пошкодженого або знищеного об'єкта нерухомого майна в межах реалізації програми комплексного відновлення» (п. 22¹ ч.1 ст.26);

- прийняття рішення про передачу у власність особі відновленого об'єкта нерухомого майна, який належав цій особі та був зруйнований/пошкоджений (п. 22² ч.1 ст.26);

- прийняття рішень щодо відчуження відповідно до закону комунального майна (п. 30 ч.1 ст.26);

- затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці (п. 23 ч.1 ст.26);

- ухвалення рішень про надання пільг щодо місцевих податків і зборів, фінансування відповідних програм (п. 27 ч.1 ст.26).

Питання соціального житла в умовах війни стоїть дуже гостро, оскільки велика кількість людей втратила свої домівки і потребує допомоги від громад, в

які особи перемістилися чи вже проживали. У місті Харкові у 2020 році затверджено Програми розвитку соціального та доступного житла у м. Харкові на 2020-2025 роки, яка орієнтована на поліпшення житлових умов для громадян, які мають право на державну підтримку, будівництво соціального житла та житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб [150].

Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні права на житло вже давно вийшла за межі класичного управління житловим фондом. В умовах воєнного часу вона стає ще більш комплексною і критично важливою: місцеві ради перетворюються на першу лінію реагування на житлову кризу, спричинену масовими переміщеннями, знищенням житлової інфраструктури та соціальною вразливістю значної частини населення. Йдеться не лише про забезпечення квадратними метрами, а й про створення інклюзивного життєвого середовища, що враховує потреби різних груп – від внутрішньо переміщених осіб до людей з інвалідністю, літніх людей, молоді тощо. Це передбачає: просторове планування, яке запобігає сегрегації новоприбулих мешканців; гарантії доступу до інфраструктури – освіти, медицини, транспорту; забезпечення участі громадян у прийнятті рішень, які стосуються формування житлової політики.

ОМС здійснюють соціальні функції щодо незахищених категорій:

- утримання установ соціального захисту (дитбудинки, геріатричні заклади тощо)(ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- створення комунальних установ соціального захисту (ст. 25 цього ж Закону);
- реалізація програм соціального захисту, підтримка внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених, осіб з інвалідністю (ст. 32 цього ж Закону).

Як зазначає Б. Барбер, саме муніципалітети визнають і просувають права меншин, які перебувають під примусом. Місто визнає економічну логіку та громадянську реальність, представлену присутністю нелегальних іммігрантів, що для європейської та американської спільноти є вагомим питанням [249]. Для нас же не буде марним застосування їх досвіду інтеграції переміщених осіб і створення комфортного для них середовища на новому місці. Питання права на

працю становить не тільки правовий пріоритет, а й економічний. Чим якісніше мешканці реалізують це право тим більшим є дохід громади в цілому, а отже і фінанси на реалізацію різноманітних проєктів. Цей ланцюжок змін тягнеться від питання зручності міського транспорту до створення вигідних умов для розбудови бізнесу і привернення інвестицій. Містам необхідна співпраця з різноманітними суб'єктами: бізнесом, міжнародними організаціями, іноземними урядами, іншими громадами. Шляхами покращення становища можуть стати: створення центрів підтримки працевлаштування, включно з перекваліфікацією, мовними курсами, кар'єрним консультуванням; доступ до адміністративних і цифрових послуг, з урахуванням мобільності населення; розвиток інклюзивного простору: створення можливостей для якісного та швидкого пересування містом різних груп населення, створення закладів дошкільної (дитсадків) та позашкільної освіти; сприяння мікропідприємництву та самозайнятості, особливо серед жінок і молоді; підтримку громадських ініціатив, які працюють із локальними спільнотами на засадах довіри та партнерства.

Продовжуючи ідею муніципального виміру прав люди слід згадати про освіту, адже вона забезпечує поширення знань про права людини і відіграє центральну роль у забезпеченні рівності, інтеграції та сталого розвитку. Місцеве самоврядування дедалі активніше долучається до реалізації освітньої політики, адже саме громади відповідають за безпосередню організацію доступу до навчання, особливо в умовах децентралізації.

Органи місцевого самоврядування, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», здійснюють управління закладами освіти, які є комунальною власністю, зокрема забезпечують їх фінансування, розвиток мережі, матеріально-технічну базу, а також ухвалюють місцеві освітні програми. У їхній компетенції — створення умов для доступу до освіти осіб з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей ВПО та інших вразливих категорій населення. Крім того, громади можуть реалізовувати неформальні освітні ініціативи, що розширюють можливості для молоді, сприяють громадянській активності, навичкам XXI століття та критичному

мисленню. Освіта є фундаментальним правом, що розширює можливості та допомагає економічно й соціально маргіналізованим дітям і дорослим долати бідність та брати активну участь у житті суспільства. Для розкриття її трансформаційного потенціалу та відповідності міжнародним стандартам, зокрема Порядку денного сталого розвитку, необхідно забезпечити доступ до освіти для кожного [372].

Міста стають ключовими осередками для переосмислення підходів до запобігання хворобам і травмам, одночасно інвестуючи в умови для формування здоров'я. Вони демонструють лідерство, об'єднуючись у питаннях зміни клімату, стійкості та сталого розвитку. Наприклад, ініціативі ВООЗ «Здорові міста» понад 30 років, і вона охоплює понад 1000 міст світу. Ця програма акцентує на «локальному» підході до здоров'я та використанні міського планування для його покращення. Крім того, ВООЗ підтримує роботу з такими проєктами, як «Посібник міст, сприятливих для людей похилого віку» та «Міське серце», що сприяють справедливості у сфері здоров'я [264, с. 5]. Міста стикаються з низкою ризиків для здоров'я мешканців:

- забруднення повітря (забруднення від транспорту та промисловості, від будівництва, управління та використання джерел енергії та утворених відходів до знесення та реконструкції, що можуть суттєво забруднювати середовище);
- міські теплові острови (МТО) – це забудовані райони, які значно тепліші, ніж сільські райони або інші частини їхнього оточення, через переважання бетонних поверхонь, фасадів будівель, автомобільного руху та інших елементів, що поглинають більше тепла. МТО мають численні шкідливі наслідки для здоров'я людини, включаючи теплове виснаження, судоми та теплові удари, а також підвищують потребу у збільшенні споживання енергії для охолодження;
- тривога та інші ризики для психічного здоров'я: Люди, які живуть у містах, мають на 20% вищий ризик розвитку тривожних розладів та на 40% вищий ризик розвитку розладів настрою через такі фактори, як скупченість, невпевненість, шум, нестабільна економічна ситуація та відсутність доступу до

зелених насаджень та відкритих просторів на свіжому повітрі;

- проживання в неякісному житлі з недостатньою температурою та вентиляцією в приміщенні спричиняє вологість та плісняву, що сприяє алергічним та респіраторним захворюванням;
- токсичні будівельні матеріали або процеси із забруднювальним вмістом можуть мати шкідливий вплив на здоров'я працівників та мешканців, спричиняючи низку дисфункцій та розладів організму;
- нерівність у ризиках для здоров'я: громади з низьким рівнем доходу, расові меншини та люди похилого віку часто піддаються більшим ризикам для здоров'я в своєму забудованому середовищі та/або мають більшу вразливість, яка часто не враховується в міському плануванні та інше [283, с. 741-742].

Відтак постає нагальна потреба в реформуванні міського середовища з урахуванням принципів здоров'я та справедливості. Органи місцевого самоврядування мають змогу формувати політику, яка знижує ризики для здоров'я, інтегрує питання охорони здоров'я в просторове планування та забезпечує рівний доступ до сприятливих умов для всіх мешканців. Такими заходами можуть стати: розвиток зелених зон, інвестиції у сталий транспорт (велосипедна інфраструктура, пішохідні зони), створення комфортного та безпечного житла, модернізацію систем теплопостачання та зменшення впливу МТО завдяки впровадженню "зелених дахів", зниженню щільності забудови й розумному зонуванню, створення та підтримку громадських просторів.

Для сучасного міста характерним забезпечення співмірності його економічного зростання та питань екології. Декларація Кіто про екологічно стали міста і населенні пункти для всіх у пункті у пункті 37 проголосила сприяння створенню безпечних, доступних, екологічно чистих і якісних громадських просторів, таких як вулиці, тротуари, велосипедні доріжки, площі, набережні, сади та парки, що виконують функції зон для соціальної взаємодії, інтеграції, зміцнення здоров'я та добробуту, економічного обміну, культурного самовираження та діалогу між різними культурами. Ці простори мають бути спроектовані та організовані так, щоб підтримувати розвиток людини, сприяти

спільній участі, гармонійному співіснуванню, взаємодії та соціальній згуртованості [330]. Міста продемонстрували величезний потенціал для екологічної співпраці. Цікавою є ініціатива впровадження відновлюваної енергії у багатьох муніципалітетах по всій Європі за сприяння Energy Cities [240]. Чим більш екологічно стійкішою є громада, тим краще влаштовані її публічні простори.

Місто не повинно перетворюватися на «кам'яні джунглі», з яких хочеться втекти. Сучасні проблеми, пов'язані з виживанням людини в її середовищі, зобов'язують нас переосмислити містобудівні проекти та ландшафтний дизайн, повертаючи зелені зони в місто, якомога ближче до його мешканців. При цьому підхід до розбудови таких зон може не потребувати складних зусиль, відповідно до концепції Ж. Клемана – «Сад у русі» (франц. *«Jardin en Mouvement»*) до громадських просторів, прикладом чого є парк А. Сітроена, відкритий у 1999 році. Для Ж. Клемана «Сад у русі» – це спосіб управління садом і, отже, його проектування: види рослин можуть вільно рости та розвиватися. Цей підхід полягає у сприянні співпраці з природою, надаючи спостереженню важливу роль [317, с. 147].

Такі ініціативи є корисними ще й у культурному плані. Різні спільноти, що проживають у місті, можуть здійснювати обмін досвідом. Публічне мистецтво може привертати увагу до існуючих соціальних проблем та вирішувати їх творчим та інноваційним чином. Яскравим прикладом у даному контексті може слугувати *Intermediae* – експериментальний простір для мистецьких практик, пов'язаних із соціальною сферою, Департаменту культури та спорту Мадридської міської ради. Згодом він став культурним центром Мадрида та прикладом для розвитку громад як на місцевому, так і на міжнародному рівні, інтегруючи мистецькі й культурні цінності. *Intermediae-Matadero* розробив програму *Imagina Madrid* для підтримки Департаменту культури міської ради, спрямовану на впровадження мистецьких форм у громадському просторі та стимулювання спільної творчості в громаді. Ключовим принципом програми стало партнерство між мешканцями та митцями для покращення міської

інфраструктури й простору. Основними напрямками стали відродження міст через мистецтво, ефективна взаємодія між усіма залученими сторонами та реформування політики формування місць через спільну творчість. Прикладом реалізованих проєктів є Cooper та Ensintonia у районах Вальєкас та Аргенсуелья [375]. Такі проєкти мають потенціал трансформувати простір – як фізичний, так і соціальний – на основі спільної участі, діалогу та творчості. Вони не лише оживляють закинуті чи маргіналізовані райони, а й створюють нові символи єдності, розкривають і підтримують культурну різноманітність, дають голос тим, кого зазвичай не чуять.

Міста, які визнають культуру як четвертий вимір сталого розвитку, поруч з економікою, соціальними аспектами та екологією, значно успішніше справляються з викликами сучасності – від урбанізації до інтеграції переміщених осіб. У цьому контексті роль органів місцевого самоврядування є надзвичайно важливою, адже саме вони створюють рамки для культурних ініціатив, підтримують локальних митців, забезпечують відкритість публічного простору для творчості.

Крім того, доступ до культурного життя – це невід’ємне право кожної людини, закріплене в міжнародних документах з прав людини, і воно прямо пов’язане з правом на самовираження, розвиток особистості, збереження ідентичності та зміцнення соціального капіталу. Міське самоврядування може реалізовувати це право через розвиток мережі культурних інституцій, підтримку неформальних ініціатив, збереження культурної спадщини та забезпечення рівного доступу до культурних благ.

Право на місто надає громадянам право брати участь у використанні та створенні міського простору. Згідно з концепцією А. Лефевра, воно охоплює всіх міських жителів, надаючи два основних права: право на участь і право на присвоєння. Участь дозволяє міським жителям отримувати доступ до рішень в управлінні містом, а присвоєння включає право на доступ, зайняття та використання простору та право створювати нові простори, які відповідають потребам людей. «Право на місто» реструктурувало відносини влади, які

формують основу міського простору, передавши контроль над міським простором від капіталу та держави тим, хто живе в місті [312].

Місцеве самоврядування відіграє ключову роль у становленні громадянського суспільства, оскільки всі права, свободи та колективні форми соціально-політичної, економічної й культурної діяльності, а також недержавні прояви суспільного життя «зароджуються та у кінцевому рахунку реалізуються у територіальних громадах, які утворюють соціальну базу громадянського суспільства» [125, с. 9]. Участь громадян у міському житті – це запорука активного розвитку громади та її успіху у різних сферах.

Отже, для сучасних міст муніципальний вимір прав людини стає основою для побудови їх політики. Необхідність довгострокового планування у царині забезпечення прав людини є пріоритетом для розбудови як локальної нормотворчості, так і загальнодержавної. Це вимагає системного бачення, в якому права людини перестають бути лише декларативними принципами й набувають конкретного виміру в міському просторі – через доступне житло, якісну освіту, ефективну соціальну політику, безпечне середовище, сталий розвиток і культурну інтеграцію.

Міста забезпечують впровадження інновацій у сфері прав людини, створюючи умови де громада не об'єкт політики, а її співавтор. Саме на місцевому рівні ми найяскравіше можемо простежити взаємозв'язок впливу політичних рішень на повсякденне життям людей. Передбачати потреби, враховувати вразливість, будувати стійкість – це все прояви політики, заснованої на правах людини і дозволяє перейти від реактивного до проактивного управління.

Не менш важливим видається партнерство між місцевою владою, громадськими організаціями, міжнародними інституціями, бізнесом та самими мешканцями. Таке партнерство дозволяє не лише краще реагувати на виклики (війна, міграція, кліматичні зміни), а й творити простір, у якому кожен має шанс на гідне життя, самореалізацію та безпеку.

Так місто стає не просто адміністративною одиницею, а динамічною

спільнотою, яка вибудовує нову якість взаємин між владою та людиною, між правами і простором, між викликами і можливостями. Саме у такому підході закладається майбутнє справді інклюзивного, стійкого та справедливого суспільства.

Враховуючи сутнісну характеристику концепції «Місто прав людини» та досвід її реалізації у зарубіжних країнах, вважаємо за доцільне запровадити цю концепцію в Україні. При цьому базами для подібного муніципально-правового експерименту могли б стати міста, які мають необхідний інтелектуальний, організаційно-правовий та матеріально-технічний потенціал. У першу чергу, йдеться про міста, що є обласними центрами.

У рамках реалізації проєкту «Місто прав людини в Україні» кожне з міст, яке погодиться взяти участь у ньому, зобов'язане буде в ініціативному порядку здійснити наступний комплекс заходів:

1. Схвалити Міжнародну декларацію міст прав людини, прийняту у м. Гванджу 16 травня 2011 року, та здійснити заходи щодо її доведення до відома всіх мешканців міста.

2. Розробити та прийняти міську хартію прав людини, що буде ґрунтуватися на Конституції України та міжнародно-правових актах у галузі прав людини, а також враховуватиме специфіку відповідного міста.

3. Із метою правового всеобучу та популяризації гуманістичних ідей розробити та прийняти міську Програму просування прав людини.

4. З урахуванням специфіки демографічного, економічного та соціально-культурного розвитку відповідного міста та результатів соціологічних досліджень визначити перелік із 5-7 основних напрямків міської правозахисної діяльності. До таких пропонується віднести освіту, охорону здоров'я, комунальну інфраструктуру (дороги, газо-, тепло-і водопроводи), благоустрій територій та охорону громадського порядку.

5. Створити комунальну правозахисну мережу у складі органів місцевого самоврядування та громадських формувань, координаційним центром якої має стати створений із цією метою департамент міської ради з прав людини.

6. Ініціювати внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо створення у системі органів міського самоврядування посади Уповноваженого міської ради з прав людини.

7. Забезпечити взаємодію міських органів місцевого самоврядування з національними та міжнародними правозахисними організаціями.

8. Впровадити практику експертизи актів міського голови, міської ради та її виконавчих органів щодо відповідності правам і свободам людини і громадянина, правам територіальної громади. У звітах органів міського самоврядування та їх посадових осіб запровадити «людський вимір» виконаної роботи та отриманих результатів.

9. Провести просвітницькі заходи для депутатів міської ради та працівників виконавчих органів міської ради з метою підвищення знань у галузі прав людини, зокрема щодо повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав та свобод членів територіальних громад.

У разі отримання позитивних результатів цей досвід треба після закінчення експерименту розповсюдити на всі міста України.

У сучасній правовій доктрині жваво обговорюється питання про створення ефективного організаційно-правового механізму забезпечення і захисту прав людини, у тому числі й щодо правових засобів такого захисту [50]. При цьому основний акцент робиться на судових засобах такого захисту [188; 189; 204]. На наш погляд, реалізація концепції «Місто прав людини» дозволить підвищити роль місцевого самоврядування як позасудового способу правового захисту прав людини. З іншого боку, заходи, що пропонуються в межах названої концепції, спроможні інноваційно доповнити положення реформи щодо децентралізації публічної влади, надавши їй гуманістичної спрямованості.

2.4. «Ініціативна громада» як новий рівень взаємодії муніципальної влади з громадянським суспільством та публічно-приватного партнерства

Тривалий час громада не була активним суб'єктом місцевого самоврядування, і дотепер спостерігається проблема залучення колективного

суб'єкта до управління публічними справами. Дійсно, з формальної точки зору легше зрозуміти повноваження, обсяг відповідальності, гарантії діяльності органів місцевого самоврядування, ніж аналогічні елементи правового статусу територіальних громад, незважаючи на їх законодавче визнання первинними суб'єктами місцевого самоврядування.

«Громада» як соціально-правовий феномен досі залишається концептуально «розмитим» суб'єктом: законодавство не містить вичерпного опису механізму її організаційної участі, так само як не встановлює чітких процедур для реалізації ініціативи «знизу». Як результат – реальна включеність жителів у процес прийняття управлінських рішень часто обмежується консультативною або репрезентативною роллю, тоді як потенціал безпосередньої участі залишається нерозкритим і залежним від «доброї волі» органів муніципальної влади.

Зазначена ситуація зумовлює необхідність нового підходу до осмислення ролі громади як рівноправного суб'єкта, здатного ініціювати, планувати, реалізовувати та контролювати політику місцевого розвитку. Звідси виникає ідея «ініціативної громади» як інституційної форми організації активних мешканців, що мають знання, механізми та ресурси для поліпшення життя в громаді.

Конституція України визначає територіальну громаду як суб'єкта реалізації місцевого самоврядування безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, надаючи такі повноваження: управління майном, що є в комунальній власності; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку і контролювання їх виконання; затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювання їх виконання; встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворення, реорганізацію та ліквідацію комунальних підприємств, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішення інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції (ч.1 ст. 143). На нашу думку, конституцієдавець у такий спосіб заклав основи для

побудови повноцінного суб'єкта локальної політики у вигляді місцевої громади.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» у ч. 1 ст. 1 надає визначення територіальної громади, що включає такі аспекти:

а) це є жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста (просторовий аспект);

б) відповідні населенні пункти мають бути самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільним об'єднанням жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр (адміністративний аспект).

У наведеному законодавчому визначенні територіальна громада розглядається переважно з формально-територіальної та адміністративної позиції без належного акценту на її правовій, інституційній та соціальній природі як суб'єкта активної участі. У межах чинного законодавства «громада» залишається «фоновим» поняттям, одночасно виступаючи і джерелом влади на місцях, і об'єктом управління. Позитивним кроком законодавця було визначення форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення (ст. 6¹ за Законом від 09.05.2024 р. № 3703-IX), серед яких: місцевий референдум, загальні збори (конференція) жителів, місцева ініціатива, громадські слухання, участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету, публічні консультації, консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування, громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування та інші форми участі, що не суперечать закону [134]. Втім для більшості перелічених форм відсутні процедурні моменти їх реалізації, насамперед через неврегульованість статусу громади. Громада позбавлена стабільної інституційної ваги, що ускладнює сталу співпрацю з органами місцевого самоврядування, бізнес-структурами, інституціями громадянського суспільства.

У вітчизняній муніципально-правовій доктрині чимало уваги приділено визначенню сутнісних ознак територіальної громади. Зокрема, О. В. Батанов при визначенні поняття територіальної громади зосереджує увагу на її ознаках як

первинного суб'єкта місцевого самоврядування, таких як: наявність права вирішувати питання місцевого значення, наявність спільної комунальної власності, володіння на певній території нерухомим майном, сплата комунальних податків, а також наявність індивідуальних територіальних зв'язків системного характеру. При цьому, на думку даного автора, склад мешканців громади не обмежується тільки громадянами України [10, с. 52]. Натомість Т. Тарасенко розглядає територіальну громаду з точки зору юридичної особи публічного права, вказуючи на дискусійність такого підходу з огляду на політичні (ризик для територіальної цілісності держави, загроза сепаратизму) та правові (відсутність цілісного доктринального бачення правового статусу територіальної громади та консенсусу поглядів щодо цього) фактори [207, с. 36]. Нарешті, О. Ю. Мороз дійшов висновку, що ознаками територіальної громади є: спільна територія існування; спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності; соціальна взаємодія в процесі реалізації цих інтересів; психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою; спільна комунальна власність; сплачування комунальних податків [107].

У фаховій літературі акцентується увага на необхідності закріплення в конституційному законодавстві статусу територіальних громад в частині природи територіальних спільнот (місце у громадянському суспільстві та політичній системі, соціальне призначення), основних видів територіальних громад, ключових функцій територіальних громад, основних форм діяльності та їх гарантій, механізмів відповідальності [9, с. 22].

Як бачимо, науковці формулюють поняття «територіальна громада» значно ширше, аніж сукупність мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці – це соціально-правова спільнота, яка має власну ідентичність, здатність до самоуправління, механізми соціальної взаємодії та колективного прийняття рішень. Вказані підходи дозволяють розширити концепцію громади, включивши такі додаткові ознаки: наявність системної територіальної взаємодії між членами громади, соціальна солідарність (спільна відповідальність за добробут на певній території), самоідентифікація членів

громади як співавторів локальної політики, інституційна здатність до організації власних інтересів та їх представлення, функціональна автономність (окреслений набір повноважень з інструментарієм для їх реалізації).

У свою чергу, спектр функцій територіальної громади досить широкий: інтегративна (спрямована на зміцнення міжособистісних зв'язків та об'єднання зусиль людей задля спільного й індивідуального добробуту), соціального контролю (полягає у регулюванні діяльності та поведінки членів колективу, водночас не передбачаючи жорстокої регламентації індивідуальної поведінки), виробнича (орієнтована на задоволення щоденних потреб та інтересів членів територіальної громади), виховна (пов'язана з формуванням політичної свідомості та громадянської активності учасників колективу), політична (представлення інтересів мешканців за місцем проживання та забезпечення реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними та суспільними справами) [14, с. 87].

І. Є. Турчинов розглядає такі функції територіальної громади: соціальну – досягнення спільних інтересів; економічну – спільне господарювання, запровадження податків, накопичення фінансових запасів, фінансова взаємодопомога; культурну, духовну – виховання громадян, збереження та розвиток традицій; політичну – участь громади у вирішенні питань місцевого значення, формування управлінських навичок, ухвалення рішень щодо стратегічних питань розвитку; судову – вирішення конфліктів між членами громади); оборонну – захист території [224, с. 245].

М. В. Примуш і Ю. В. Окуньовська розрізняють функцію нормотворчості, планування та програмування розвитку, управління ресурсами, розвиток місцевої інфраструктури, розпорядження комунальним майном, бюджетно-фінансова діяльність, управління соціальною сферою, інвестиційну та інформаційну [126, с. 35].

Загалом можемо констатувати, що територіальна громада є багатофункціональною спільнотою, яка має потенціал до комплексного управління розвитком локального середовища. Її функції є проявом живої

соціальної енергії громади, що реалізуються через різні напрями: нормативні, економічні, культурні, комунікаційні тощо. Проте на практиці реалізація цього потенціалу часто ускладнюється правовою невизначеністю, формальною участю мешканців у справах управління, відсутністю сталих механізмів залучення громади до прийняття рішень. Саме ці обставини спонукають до формування концепції «ініціативної громади» як моделі модернізації місцевого самоврядування.

Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, розроблений Радою Європи, визначає рівні участі громадськості на різних етапах прийняття політичних рішень (від низького до високого): інформація, консультація, діалог та партнерство. Інформування є підґрунтям усіх інших рівнів, оскільки забезпечує доступ до відомостей про прийняття рішень. За консультування громадськість включається у роботу шляхом висловлювання їхньої думки стосовно конкретного політичного питання чи політичного процесу. Ініціаторами все ще виступають органи влади, діалог же можуть розпочати обидві сторони, який може бути необмежений або конкретний. Необмежений діалог є регулярним двостороннім спілкуванням на основі спільних інтересів, його тематика необмежена і не прив'язана до конкретного політичного процесу. Формати можуть бути різноманітними від відкритих слухань до тематичних зустрічей із владою. Натомість, конкретний діалог направлений на окремий політичний процес і передбачає розробку стратегій, рекомендацій чи законопроектів. Вищим рівнем участі є партнерство. Воно передбачає спільну відповідальність на різних проміжках процесу прийняття рішень – від встановлення порядку денного до реалізації ініціатив [78].

Задля розвитку ініціативи на місцях необхідними видаються декілька факторів, які створюють сприятливе середовище для прояву активності громадян та формуванню ініціативної громади:

- Забезпечення базового рівня потреб. Людина, яка не має доступу до базових послуг (води, житла, медицини), не зможе повноцінно реалізовувати себе як активний громадянин. Тому фундаментом громадянської активності є

базова інфраструктура, соціальний захист, безпека.

- Освітньо-інформаційна підтримка. Для того, щоб брати участь у різноманітних проявах місцевого самоврядування, особи мають бути обізнані про механізми місцевого самоврядування, належні їм права, тому необхідно підвищувати обізнаність про діяльність місцевого самоврядування, провадити просвітницькі заходи серед молоді, зменшувати відчуженість у середині спільноти.

- Довіра до влади і горизонтальні зв'язки. Довіра важлива як в контексті інституцій, так і між людьми. Саме горизонтальні зв'язки сприяють самоорганізації та колективним діям, а відкритість та прозорість влади зміцнює легітимність прийнятих рішень та стимулює діалог.

- Матеріально-ресурсне забезпечення. Для будь-яких громадських ініціатив необхідне ресурсне забезпечення. Малі гранти, підтримка місцевих проєктів, бюджети участі, технічна допомога, логістика – усе, це формує реальну підтримку громадської активності.

- Стійкі механізми залучення. Поодинокі варіанти участі не формують сталої закономірності у діяльності громад. Натомість постійні інструменти (громадські ради, відкриті слухання, платформи електронної демократії) створюють сталу та інституціалізовану систему участі.

Згідно із Тлумачним словником української мови «ініціатива» – це: 1. перший крок у якій-небудь справі; почин; 2. здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість [68]. Виходячи з лінгвістичного тлумачення, для ініціативи важливими є нові ідеї, самостійність у діяльності та бажання щось робити (завзяття та мотивація).

Правова природа «ініціативної громади» прямо витікає із конституційного розуміння територіальної громади і є її змістовно-функціональним моделлю. Ініціативна громада втілює демократію участі, формуючи баланс між інституційною владою та громадянською свідомістю. Її роль втілюється в активізації громадян, зміцненні зв'язку між владою та громадськістю, практикою горизонтального врядування, контролем за діяльністю

представницьких органів.

Принциповим для побудови ініціативи у громаді є аналіз соціальних проблем, він має підкреслювати їхнє природне походження, складність та взаємозв'язок. Наступним елементом є визнання значущості географічно обмежених територій (сільські населені пункти, селища, міські райони, міста) як бази формування соціальних зв'язків, простору для впровадження реформ тощо. Питання освіти як засадничої основи планування задля суспільного поступу. Також утвердилося переконання, що ізоляція бідних спільнот є чинником збереження бідності й подальшої соціальної нерівності. Співпраця у межах громадських ініціатив є можливістю подолання політичної маргіналізації знедолених груп населення [329, с. 26].

Ініціативна громада має своїм підґрунтям громадській потенціал. За позицією Р. Дж. Часкіна: «Потенціал громади – це взаємодія людського, організаційного та соціального капіталу, що існує в межах певної громади, який можна використовувати для вирішення колективних проблем та покращення або підтримки добробуту певної громади. Він може діяти через неформальні соціальні процеси та/або організовані зусилля окремих осіб, організацій та мереж об'єднань між ними, а також між ними та ширшими системами, частиною яких є громада» [261, с. 295]. Тобто це спроможність громади на різних рівнях взаємодії своїми зусиллями надати нові можливості для розвитку своєї спільноти. Сюди входять такі складові, як: людський капітал, соціальний капітал, організаційний капітал, інституційна спроможність.

Концепція людського капіталу сягає корінням до економіста А. Сміта, а найдавніше формальне використання терміна «людський капітал» в економіці, ймовірно, належить І. Фішеру (1897 р.) [292, с. 358] і охоплює різні трудові та інтелектуальні навички людини, які мають можливість бути використаними у економіці.

А. Ван Хіл та інші вбачають кореляцію між людським капіталом та рівнем освіти, і, як наслідок, інноваціями та економічним зростанням, лібералізації у формі автономії та особистої свободи [368]. У свою чергу, Д. Дж. Демінг у своїх

дослідженнях розкриває через людський потенціал: варіації у заробітках у межах країн та між ними; наявність високої економічної віддачі протягом дитинства та молодого дорослого віку у разі інвестицій у людський капітал; якісне базове навчання формує підґрунтя для людського розвитку; навички вищого порядку, такі як вирішення проблем та командна робота, стають дедалі ціннішими з економічної точки зору, а технологія їх формування недостатньо вивчена [274, с. 79-87].

Людський капітал безпосередньо пов'язаний із соціальним капіталом, що включає горизонтальні зв'язки між спільнотами всередині громади, органами влади, волонтерами, інвесторами, бізнесом. Саме високий рівень довіри та солідарності дозволяє реалізовувати складні проєкти, залучати ресурси, об'єднувати зусилля навколо спільних цілей. На відміну від економічного капіталу, соціальний капітал при використанні не вичерпується, а навпаки збільшується, що надає можливостей для подальшого зростання [362].

Ф. Фукуяма стверджує, що саме соціальний капітал створює громадянське суспільство, і має вирішальне значення для розвитку та його важко генерувати за допомогою державної політики [284, с. 14]. Громадянське суспільство є вихідною основою для розвитку ініціативи. Воно формує середовище, в якому громадяни не лише усвідомлюють свої інтереси, але й мають організаційні та моральні передумови для їх вираження і захисту. У цьому випадку ініціатива стає не реакцією на вимогу держави, а як виразник внутрішньої готовності громади до самоврядування.

Для громадянського суспільства важливими є самоорганізаційний, демократичний і соціальний аспекти його функціонування, які в певні періоди можуть посилюватися або послаблюватися. Спільнота йде від вирішення буденних справ і громадських ініціатив (озеленення дворів, облаштування дитячих майданчиків), через політичну складу (формуванні органів державної влади й органів місцевого самоврядування та/або контроль за їх діяльністю) і досягає необхідності реалізації функцій соціального добробуту [93, с. 59]. Наявність активних осередків громадської активності (ініціативних груп,

громадських організацій, волонтерських об'єднань) є доказом того, що громада здатна не лише споживати публічні послуги, але й бути співтворцем локальної політики.

Спроможність громади до самоорганізації, інституційного оформлення та сталій взаємодії на основі чітких цілей та процедур становить організаційний капітал. Саме через організаційний капітал у процеси діяльності втілюється людський капітал і передбачає формування нової цілісної функціональної структури прав, обов'язків і ролей, які визначають взаємозв'язки та взаємодоповнення учасників у процесі спільної діяльності [32, с. 3].

Це діяльність як формальних структур – органів самоорганізації населення, органів місцевого самоврядування, виконавчих органів, наглядових рад, так і більш неформальних гравців – ініціативних груп, молодіжних рад, бізнес-структур, наукової спільноти, які в своїй роботі втілюють власне бачення розвитку громади, мобілізують ресурси, генерують інноваційні рішення та створюють сталі партнерства. Саме завдяки їх взаємодії формується система громадської активності, де кожен учасник має свою функціональну роль, при цьому забезпечуючи досягнення спільних інтересів. Організаційний капітал є своєрідним «посередником» між ідеєю та результатом. Це процес втілення суспільного запиту або місцевої ініціативи у впорядковану роботу із завданнями, плануванням, залученням, відповідальністю та наглядом. У громаді з розвинутим організаційним капіталом, кожен знає що і як він/вона/вони мають робити, що підвищує ефективність реалізації проєктів, зменшує залежність від адміністративного ресурсу, підвищує рівень довіри громадськості до владних рішень, стійкість у кризових ситуаціях.

Таке публічно-приватне партнерство є неможливим і без «публічної складової». Органи місцевого самоврядування мають бути готові як з правової точки зору, так і кваліфікаційної до роботи з громадськістю. З 2010 року Закон України «Про державно-приватне партнерство» використовував відповідно частинку «державне», а не «публічне», що вже на рівні термінології акцентувало увагу на участі саме державних органів, а не органів місцевого самоврядування

як частини публічного сектору. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних із післявоєнною перебудовою економіки України № 7508 від 01.07.2022 запропонував зміну термінології на «публічно-приватне партнерство» і чітко визначив територіальну громаду села, селища, міста в особі сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради або її виконавчого органу (на підставі рішення представницького органу місцевого самоврядування), а також районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст як суб'єктів цього партнерства. Верховна Рада України підтримала цей законопроект у квітні 2025 року [136].

О. М. Носков підкреслює негативну тенденцію не сприйняття публічно-приватному партнерству ані органами місцевого самоврядування, ані бізнесом як ключовому або ефективному механізму розвитку інфраструктури чи покращення якості послуг. Серед основних причин цього він називає обмежену поінформованість і недостатній рівень фахової підготовки на місцевому рівні, що поглиблюється недовірою між сторонами, що пов'язані з корупцією, надмірною бюрократизацією та фінансовою нестабільністю [115, с. 3]. Логічним кроком є посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Не тільки у частині нормативного забезпечення, але й в управлінській готовності до ініціативи та реалізації такого партнерства. Співпраця не можлива без розуміння ключових принципів проєктного управління, оцінки ризиків, залучення громадськості до планування та контролю. Шляхами реалізації зазначених положень можуть стати:

- Нормативно-правове регулювання (затвердження локальних стратегій розвитку, де публічно-приватне партнерство є одним із напрямків роботи; прийняття типових положень про порядок взаємодії з приватними партнерами; оновлення статутів громад, де публічно-приватне партнерство є частиною

взаємодії з громадськістю).

- Фінансові інструменти та гарантії (доступність програм співфінансування з різних джерел надходження, інструменти ризик-менеджменту (гарантії повернення інвестицій, прозорі механізми розподілу прибутку), прогнозованість та сталість умов договору з боку органів місцевого самоврядування (приватні суб'єкти мають розуміти, що навіть після зміни влади, договори продовжать дію).

- Кадрова підготовка (проведення навчальних програм для посадовців органів місцевого самоврядування задля здатності на професійному рівні вести перемовини щодо партнерства з приватним сектором, співпраця з вищими навчальними закладами, які готують фахівців з публічно-приватного партнерства, створення консультативних платформ за участі громадськості, бізнесу та експертів).

- Відкритість і громадській нагляд (прозорі тендерні процедури, громадські слухання до укладення договорів, створення наглядових рад з представників громади та незалежних експертів, звітування про хід реалізації партнерських проєктів).

Схвального відгуку від європейської спільноти здобули зміни, внесені у зв'язку з прийняттям Верховною Радою у травні 2024 року Закону «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування». Зокрема, Генеральний секретар Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи М. Морі зазначив про готовність співпрацювати задля допомоги у реалізації цих положень [62]. Відповідно до них локальні акти потребують значного перегляду та удосконалення. Безпосередньо, це стосується Статутів територіальних громад, які мають бути обов'язково затверджені до 1 січня 2017 року, і стосуватися таких питань: 1) загальні характеристики та особливості територіальної громади, засади здійснення місцевого самоврядування на її території, символіка територіальної громади; 2) форми та порядок участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення;

3) особливості організації роботи органів місцевого самоврядування; 4) засади відносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами самоорганізації населення, об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами; 5) форми та порядок здійснення громадського контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування; 6) засади відкритості та прозорості діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, порядок їх реалізації; 7) порядок інформування, звітування перед територіальною громадою сільського, селищного, міського голови, депутатів ради та старост; 8) вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів; 9) засади розвитку територіальної громади; 10) інші питання місцевого значення, що стосуються життєдіяльності територіальної громади та не суперечать закону [154].

Звернемо увагу, що відповідного доопрацювання потребують і вже існуючі Статути територіальних громад. Розглянемо Статут територіальної громади м. Харкова. У цьому локальному акті відсутні згадки про такі форми участі територіальної громади як: участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету; публічні консультації; консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування; громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

У 2020 році Міністерство фінансів України розробило Наказ № 94 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні», чим надало орієнтир для розбудови бюджетів участі. При цьому питання партисипативного бюджетування залишається украй обмеженим явищем. У зв'язку з повномасштабним вторгненням більшість громад припинили реалізацію ініціатив, пов'язаних із бюджетом участі. У половині обласних центрів ці програми перебувають на паузі й дотепер: у Дніпрі, Житомирі, Запоріжжі, Миколаєві, Одесі, Сумах, Ужгороді, Харкові, Херсоні, Черкасах і Чернігові [12].

І хоча для України цей інструмент є доволі новим явищем, у світовій

практиці він застосовується досить давно. Такий підхід виник у Бразилії та був теоретично обґрунтований Р. Аберсом, Ж. Байокі, Б. Вамплером та іншими дослідниками. У 1980-х роках у місті Порту-Алегрі, що є невеликим муніципалететом, було започатковано міські асамблеї для вирішення місцевих проблем, зокрема у галузі освіти та охорони здоров'я. Місцева адміністрація впровадила механізм, за якого мешканці отримали право визначати, як саме розподілятиметься частина міського бюджету. Сьогодні жителі розподіляють 20% міських фінансів [13, с. 6].

Ще однією цікавою практикою у застосуванні технологій є електронне партисипативне бюджетування. Нью-Йорк, який продовжує бути найбільшим місцем впровадження громадського голосування у Сполучених Штатах, зміг додаванням цифрової системи для особистого голосування стандартизувати реєстрацію виборців, надрукувати менше невикористаних бюлетенів і дозволити виборцям знаходити свій «домашній» бюлетень на будь-якій виборчій дільниці по всьому місту. За умови правильного підходу цифрові інструменти можуть допомогти зробити бюджет участі зручнішим, інклюзивнішим та доступнішим для міст будь-якого розміру [288, с. 109].

За даними Опитування щодо відкритого бюджету 2023 року, яке проводив International Budget Partnership, Україна має 24 бали за участь громадськості (зі 100). Законодавча влада та вищий орган фінансового контролю в Україні разом забезпечують належний нагляд під час бюджетного процесу, із сукупним балом нагляду 76 (зі 100). Доступ громадськості до інформації про те, як центральний уряд залучає та витрачає державні ресурси, цей показник оцінює онлайн-доступність, своєчасність та повноту ми маємо 38 балів (зі 100). Але слід зауважити, що більшість країн за показником участі громадськості має низькі бали (США – 22, Японія – 26, Австралія – 37, ПАР – 35, Німеччина – 17 і т.д.), середні результати мають Велика Британія (54 бали), Нова Зеландія (55 балів), Грузія (44 бали), Домініканська Республіка (48 балів), і високий рівень – Південна Корея із 65 балами [264].

Глобальна ініціатива з фіскальної прозорості (Global Initiative for Fiscal

Transparency) розробила принципи участі громадськості у фінансовій політиці. Перший з них полягає у доступності – поширення бюджетної інформації, до якої легко отримати доступ, зрозуміти її, використовувати, повторно використовувати та трансформувати. Органи влади надають повну інформацію та реагують на мету кожної взаємодії, її обсяг, обмеження, очікувані результати, процес та терміни, а також очікувані та фактичні результати участі громадськості (відкритість).

Важливими є інклюзивність, що передбачає залучення різних груп населення незалежно від будь-яких чинників, та повага до самовираження (висловлювати свої інтереси по-своєму та обирати засоби взаємодії прийнятні для особи чи групи, визнаючи водночас, що можуть існувати групи, які мають право висловлюватися від імені інших). Наступним принципом є своєчасність, що відображується у наявності достатнього часу в бюджетному та політичному циклах для того, щоб громадськість могла висловити свою думку на кожному етапі бюджетної роботи.

Глибинний характер взаємодії забезпечується сприянням змістовній участі громадськості, забезпечуючи доступ до повної інформації, висвітлюючи політичні цілі, альтернативи й наслідки, враховуючи різні позиції та надаючи вчасний зворотній зв'язок щодо врахування громадських пропозицій у політиці. Окрім того, необхідним є використання механізмів взаємодії пропорційно масштабу та впливу на відповідну проблему чи політику (пропорційність), а також сталий розвиток (державні та недержавні установи постійно взаємодіють для зміцнення довіри, обміну знаннями, інституалізують участь громадськості там, де це доцільно, забезпечують вплив зворотного зв'язку на фінансові рішення та переглядають досвід для подальшого вдосконалення взаємодії).

Механізм участі громадськості має доповнювати та підвищувати ефективність існуючих систем управління та підзвітності (доповнюваність). Усі учасники публічної взаємодії (державні та недержавні) мають прозоро декларувати свою місію, інтереси та представництво, дотримуватися погоджених правил і співпрацювати задля досягнення спільних цілей [339].

Ю. О. Лукашевич відзначає доцільність участі громадян на різних етапах роботи над бюджетом, публічного обговорення бюджету як можливості проконсультуватися з громадою щодо напрямків виділення коштів. У подальшому це трансформується у громадські ради або комітети, які призначаються для участі громадян у процесі управління бюджетом і контролю над його реалізацією. Для залучення широких верств населення доцільним є застосування елементів електронної демократії через соціальні мережі, офіційні сайти та інші інтернет-платформи. Громадські організації та активісти виступають додатковим важелем контролю над ефективністю використання коштів. Формування бюджетних пріоритетів має відбуватися за безпосередньої участі громадян, шляхом участі в публічних обговореннях, поданні ініціатив або через представництво у складі бюджетних комітетів [92, с. 47].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» оперує поняттями «ініціатива», «ініціатор загальних зборів», «ініціативна група жителів», «ініціатор громадських слухань», «ініціатор громадського оцінювання», «місцева ініціатива». Повністю відсутнє у законодавстві і поняття «ініціативної громади». Сформулюємо ознаки «ініціативної громади»:

- є частиною територіальної громади (не йдеться про створення нового публічного суб'єкта);
- ініціативність (самостійно формулює необхідність залучення до вирішення місцевих проблем та посилення спроможності громади в цілому, формулює порядок денний та впливає на локальну політику);
- партисипативність (діє через механізми участі у частині безпосередньої демократії: громадські слухання, місцеві ініціативи, петиції, бюджети участі тощо);
- добровільність (формується «знизу» і базується на спільних інтересах мешканців);
- інклюзивність (відкрита для різних груп, що існують в межах місцевої спільноти).

Для ініціативної громади важливою є гнучкість та динамічність громадян.

Пропонуємо таке визначення «ініціативної громади» – самоорганізована спільнота мешканців територіальної громади, яка в інституціалізованій або неформалізованій формі реалізує право на участь у вирішенні питань місцевого значення шляхом ініціювання, планування, реалізації та моніторингу управлінських рішень, проєктів і політик на рівні місцевого самоврядування.

Ми вже акцентували увагу на тому, що законодавець не надає визначення поняттю «місцевої ініціативи», хоча називає її формою участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення і присвячує їй статтю 9 вже згаданого Закону (стосується процесу реалізації). Як зазначають О. В. Батанов та інші автори, ця норма має бланкетний характер, що має бути враховано при подальшій розробці законодавства [11, с. 16]. У 2013 році було подано законопроект про місцеві ініціативи, але він був відкликаний. Тому органи місцевого самоврядування керуються локальними актами.

Візьмемо до порівняння Рішенням Київської міської ради від 08.12.2016 № 545/1549 (у редакції рішення Київської міської ради від 09.02.2023 № 5925/5966), яким було затверджено Порядок внесення та розгляду місцевих ініціатив в місті Києві, у Харкові Положення «Про місцеві ініціативи в місті Харкові» є додатком до Статуту міста, затвердженого 29.11.2000, Львівська територіальна громада керується статтею 32 Статуту міста ухваленого 07.12.2017 та Ухвалою «Про затвердження Тимчасового положення про місцеві ініціативи у м. Львові» від 18.05.2017.

Усі три міста підійшли досить формально до визначення поняття місцевої ініціативи і мають різні процедурні деталі. У місті Харкові встановлено надмірно високі вимоги по кількості підписів (10 тис. на рівні міської ради, тоді як у Києві та Львові - 1000 та 500 відповідно), що істотно обмежує доступність механізму. Місто Львів надає найбільшу кількість часу на збір підписів (60), тоді як для Києва це 30, а для Харкова 28.

У всіх містах передбачена участь тільки з 18 років, хоча це прямо протирічить вимозі статті 13-5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої жителі, яким виповнилося 14 років, мають право

ініціювати та брати участь у місцевій ініціативі, громадських слуханнях, публічних консультаціях, консультативно-дорадчих органах при органі та/або посадовій особі місцевого самоврядування та в інших формах участі, що не суперечать закону.

У всіх трьох містах відсутня норма, яка б зобов'язувала органи місцевого самоврядування забезпечувати мінімальну ресурсну та технічну підтримку ініціативній групі. Лише Київ має закріплену можливість електронного подання ініціатив, Львів та Харків не забезпечують е-участь, знижуючи цим зручність і відкритість процедури. Попри обов'язковість розгляду ініціатив, результати часто зводяться до ухвалення або відхилення ініціативи, лише у Харкові передбачена можливість доопрацювання проєкту, що є позитивною практикою.

Цікавою є практика зарубіжних країн. Так, нідерландські громади змогли реалізувати місцеві ініціативи у здавалося б не властивій для місцевого рівня сфері – забезпечення енергією, щоб досягти енергетичної нейтральності, з нульовим рівнем викидів або низьким рівнем вуглецю [367, с. 667]. У США були організовані громадські партисипативні дослідження, де ініціатива «Від лави до громади» (The Bench to Community Initiative) включала вивчення причин використання косметичних засобів і впливу їх на здоров'я [361]. Ці приклади засвідчують, що місцеві ініціативи мають потенціал не лише у традиційних сферах, як благоустрій чи культурні заходи, а й у складних, технічно насичених чи політично чутливих напрямках (енергетика, безпека, охорона здоров'я тощо). Активність громади ґрунтується на запиті «знизу», де рішення безпосередньо впливають на якість життя мешканців. Традиційна вертикаль влади замінюється співпрацею влади, бізнесу, громади, науковців та інших зацікавлених суб'єктів.

Задля покращення практики місцевих ініціатив рекомендуємо:

1. Уніфікувати ключові параметри на рівні законодавства або типового положення (Міністерство розвитку громад та територій України у партнерстві з Асоціацією міст України та іншими зацікавленими суб'єктами може розробити Типовий порядок розгляду місцевих ініціатив як орієнтовний варіант).

2. Знизити поріг для збору підписів (варіантами можуть стати

встановлення відсотку від кількості виборців або ж гнучка шкала залежно від типу питання).

3. Передбачити механізм матеріально-технічної підтримки (можливість отримання консультативної підтримки з боку профільних відділів ради, забезпечення доступу до комунальних приміщень для збору підписів чи проведення обговорень, відшкодування матеріальних витрат на поліграфічну/технічну підтримку у разі ухвалення ініціативи тощо).

4. Розширити цифрові можливості (громади мають закріпити право на електронне подання та супровід місцевих ініціатив, необхідним є створення єдиного розділу на офіційних сайтах рад з інтерактивним трекінгом статусу ініціатив).

5. Передбачити обов'язкове залучення ініціативної групи до процесу розгляду та доопрацювання у разі відхилення ініціативи.

Поточні механізми місцевої ініціативи потребують суттєвого доопрацювання, підтримки практичного доступу та зручності для членів громади. Окрім місцевої ініціативи як форми участі громади стаття 6¹ Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» називає і інші варіанти, залишаючи цей перелік відкритим.

У науковій спільноті вже неодноразово піддавали критиці відсутності процедури проведення місцевого референдуму. Як слушно зазначає В. М. Божко, врегулювання питання місцевого референдуму є передумовою подальшого розвитку народовладдя та децентралізації [16, с. 21].

Ще однією прогалиною локальної нормотворчості вважаємо регулювання електронної демократії. Міністерство цифрової трансформації України створило Індекс цифрової трансформації регіонів на підставі, якого вираховує цифрову економіку, цифрові навички, цифрову інфраструктуру, цифровізацію публічних послуг, цифровізацію територіальних громад. За підсумками 2024 року найкращі результати показали Львівська (0,850), Дніпропетровська (0,844), Одеська (0,804), Вінницька (0,755), Волинська (0,711) області, а найнижчі - Хмельницька (0,230), Запорізька (0,209), Миколаївська (0,180), Донецька (0,129) області та

Автономна Республіка Крим (без результатів) [67]. Але виникають питання щодо якості складання цього індексу, оскільки, наприклад, критерій цифрової освіти орієнтується на реєстрацію на платформі Дія.Освіта. Однак кількість зареєстрованих користувачів на платформі ще не свідчить про реальний рівень цифрової компетентності чи ефективності цифрової освіти в громадах. Вона не враховує якість навчання, рівень засвоєння матеріалу, подальше застосування цифрових навичок на практиці. Подібна формальна метрика лише частково відображає цифрову спроможність територіальних громад, особливо в аспекті громадської участі. Така ситуація демонструє глибшу проблему нормативної неврегульованості механізмів електронної демократії на локальному рівні.

Так, згідно зі статтею 27¹ Статуту територіальної громади м. Харкова звернення до Харківської міської ради з електронними петиціями – єдина можливість реалізації форм е-участі. І така неврегульованість присутня у статутах більшості територіальних громад. Необхідним видається визначення чітких процедур електронного голосування на громадських слуханнях, можливість подання електронних місцевих ініціатив, регламент подання та розгляду електронних петицій (з кількістю підписів, строками збору, форматом відповіді), механізми електронних консультацій, онлайн-обговорень проектів рішень.

Нагальною є модернізація офіційних вебсайтів громад, що охоплює інтеграцію е-демократії (на сайті мають бути присутні вкладки для подання е-петицій, онлайн-голосувань, консультації тощо), наявність аналітичної інформації (фінансові звіти, реалізовані проекти, виклики та досягнення), доступність вебсайту для користувачів (інтерактивна взаємодія, пристосування сайту для осіб з вадами зору, слуху), інтеграція розділів для молоді, наявність зворотного зв'язку (чіткі посилання до відповідальних посадовців, розміщення онлайн-форм звернень).

Новий Закон України «Про публічні консультації» набуде чинності через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Д. С. Терлецький піддає сумніву правильність такого підходу законодавця щодо

органів місцевого самоврядування, аргументуючи це різницею з правовим статусом, наприклад, Кабінету Міністрів, а також практичною необхідністю консенсусних рішень після скасування воєнного стану [209, с. 232].

Серед форм консультування Закон України «Про публічні консультації» називає електронні консультації, адресні консультації, публічного обговорення шляхом проведення публічних заходів (засідань у формі круглих столів, слухань, конференцій, фокус-груп, зустрічей, інтернет- і відеоконференцій).

Відповідно до положень частини 1 статті 10 зазначеного Закону публічні консультації, у електронній формі, мають проводитися щодо всіх проектів актів. Це потребує належного правового регулювання у локальних актах вже сьогодні.

Необхідним є визначення порядку ініціювання консультацій та їх механізму (строки збору зауважень та пропозицій, платформи, стандарти інформування, врахування результатів і звітування з роз'ясненням, що було враховано, а що ні).

Н. І. Пеліванова зазначає, що публічні консультації здатні ефективно сприяти інклюзивності публічного управління за умови системної взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства на всіх етапах прийняття рішень від спільного формування політичних пріоритетів до моніторингу впровадження вже ухвалених рішень [122, с. 77]. Цей підхід узгоджується з європейськими стандартами належного врядування, де публічні консультації є основою для відкритого та підзвітного прийняття рішень. Тому на локальному рівні доцільним виглядає випереджальне впровадження положень Закону.

Територіальні громади вже зараз мають додати до статутів і регламентів процедурні положення про консультації, створити платформи для електронного обговорення проектів рішень, залучити консультативно-дорадчі органи до підготовки рішень і супроводу консультацій.

В. Ф. Нестерович, досліджуючи міжнародний досвід діяльності консультативно-дорадчих органів, наводить їх різні назви – громадські ради, спостережні комітети, консультативні комітети, дорадчі ради, експертні комісії, громадські колегії, робочі групи, пріоритетні ради, консультативні асамблеї, громадські палати, громадські журі, експертні служби – залежно від рівня

правового регулювання, специфіки діяльності та правової традиції держави [113, с. 140]. Гарною практикою серед таких органів є створення молодіжних рад, де молодь може розпочати свій шлях у громадській і політичній діяльності.

Відповідно до частини 2 статті 13³ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» завдання, склад та організація роботи консультативно-дорадчих органів при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування визначаються рішенням органу чи посадової особи, при яких вони утворені. Відтак, правовий статус, повноваження, ефективність консультативно-дорадчих органів залежить від ініціативи та політичної волі самих органів місцевого самоврядування. З однієї сторони, це можливість гнучко адаптувати модель під потреби громади, з іншої – ризик імітації діяльності за формальної ролі таких органів без реальної можливості впливати на рішення. Задля мінімізації можливості другої ситуації необхідним видається внесення змін до Статутів громад, розробка положень про дорадчі органи з деталізацією їх прав (спосіб ухвалення рекомендацій, доступ до інформації, присутність на засіданнях, подання проєктів рішень, ініціювання обговорення, механізм зворотного зв'язку), закріплення основ їх формування (мета, склад, строки повноважень, відкритий конкурс, квотування за категоріями представництва тощо).

Логічним продовженням аналізу консультативно-дорадчих органів є розгляд громадського оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, яке передбачає безпосередню участь громади у моніторингу, аналізі та формування висновків щодо ефективності публічного управління. Цей механізм не є популярним серед органів місцевого самоврядування в їх офіційній діяльності, задля своєї оцінки в більшості своїй вони спираються на соціологічні дослідження (наприклад, Індекс публічності місцевого самоврядування (ОПОРА), проєкти DOBRE, U-LEAD, USAID). Більшість громад не має формалізованих процедур оцінювання, слабку методологічну базу та опір з боку органів влади. Оцінка органів влади є елементом громадського контролю, що є важливим для підтримання відносної

стабільності і взаємин у системі взаємодії публічної влади та суспільства [110, с. 72].

Для ефективної оцінки діяльності органів місцевого самоврядування показники мають відображати не лише традиційні виміри, тобто фінансову ефективність та операційну результативність, але й ширші прояви, такі як культурний вплив, залучення громадськості, екологічна стійкість, управління ризиками, якість послуг та результати сталого розвитку [340, с. 11]. Це вимагає бачення оцінювання як інструменту звітування і підвищення рівня довіри до і від громади. Такий підхід є втілення принципів доброго врядування (прозорості, участі, підзвітності).

Зарубіжний досвід демонструє, що громадське оцінювання стає дієвим інструментом за умови наявності чіткої структури, методики і підтримки з боку громади. Ш. Лаубек та І. Буржуа на прикладі Канади та Данії показують створення міжорганізаційного оцінювання з залученням державних, громадських, наукових спільнот для підтримки прийняття та вдосконалення рішень [311, с. 190]. Громади потребують розробки моделей оцінювання, щоб забезпечити сталу та професійно обґрунтовану систему громадського моніторингу.

Отже, ініціативність – це риса, яка є основою сучасної європейської цивілізації. Коли людини не байдуже, що коїться з її селом чи містом, і вона своїм діяльнісним підходом намагається покращити публічний простір та забезпечити процвітання своїй громаді та державі.

Ініціативна громада – це не новий публічно-правовий суб'єкт, а якісна і функціональна форма активної частини територіальної громади. Громада, що здатна бачити існуючі виклики та перспективи, реалізовувати та контролювати рішення публічної влади на місцевому рівні. Вона об'єднує в собі риси громадського потенціалу, самоорганізації та реалізації демократії участі на практиці, об'єднуючись як у формальні, так і неформальні об'єднання.

Ініціативна громада не покликана замінити органи місцевого самоврядування, а забезпечити ефективність, субсидіарність та легітимність

влади на місцях. Така громада є уособленням якісного переходу від пасивного мешканця до активного діяча локальної політики, що відповідає сучасним європейським цінностям децентралізації, доброго врядування та сталого розвитку. Її правове закріплення має стати важливою частиною подальших реформ у сфері місцевого самоврядування.

Саме взаємодія держави, місцевого самоврядування і громадянського суспільства надає більшого результату. Громадянське суспільство тільки не прямо може впливати на існуючі суспільні відносини, оскільки немає ніякого апарату примусу (ми не розглядаємо революційні шляхи, оскільки вони носять велику кількість ризиків), місцеве самоврядування без ініціативної громади є мертвим утворенням, а за відсутності держави зазначена діяльність взагалі не має сенсу.

Висновки до Розділу 2

Проведене дослідження пріоритетних напрямів інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні та їх правових засад дозволяє зробити наступні висновки:

1. В умовах, коли результати муніципальних реформ, що здійснювалися в Україні протягом останніх десятиліть, продемонстрували вихід на межі ефективності екстенсивного розвитку у даній сфері. Майбутнє вітчизняного місцевого самоврядування вбачається в його подальшій інноваційній модернізації, що має здійснюватися чотирма основними шляхами: через якісне оновлення його системно-структурної організації («децентралізацію 2.0»), адаптацію до умов інформаційного суспільства (формування «розумних міст»), його гуманізацію (формування «міст прав людини»), а також максимальне долучення місцевих мешканців до безпосередньої участі в управлінні місцевими справами (формування «активної громади»). Комплексний підхід до реалізації чотирьох перелічених шляхів інноваційного розвитку місцевого самоврядування дозволить якісно підвищити його ефективність, наблизити вітчизняну модель муніципальної демократії до кращих зарубіжних аналогів, стане важливим

кроком у напрямку до європейської інтеграції України.

2. Ключову роль у процесах демократизації в Україні матиме перехід від адміністративної та фінансової до політичної децентралізації, що означатиме визнання суб'єктів місцевого самоврядування рівноправними з державними суб'єктами учасниками політичного діалогу, розробку і впровадження різноманітних інструментів як деліберативної (дорадчої), так і партисипаторної (учасницької) демократії, принципову відмову від диктату і дріб'язкової опіки щодо місцевого самоврядування з боку держави. Справді інноваційний характер мало б переведення більшої частини повноважень місцевого самоврядування з категорії делегованих у власні (самоврядні). У перспективі нова стадія реформ має передбачати завершення формування спроможного самоврядування не лише місцевого, але й регіонального рівня.

3. «Децентралізація 2.0», має зосередитися на: перегляді й уточненні функціонального наповнення кожного рівня місцевого самоврядування; врахуванні функціональних міських просторів; стимулюванні муніципальної взаємодії та міжмуніципальних об'єднань; розбудові сталої координації як вертикального, так і горизонтального характеру; оптимізації чисельності та структури виконавчих органів місцевих рад; реформуванні інституту місцевих державних адміністрацій; інституалізації механізмів публічної участі; перебудові систем міжбюджетних відносин; інтегрованій просторово-економічній політиці, впровадженні системи стратегічного планування на місцевому рівні, орієнтованої на сталий розвиток, тощо.

4. Переведення концепції «розумне місто» в площину муніципально-правового регулювання вимагає оновлення чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», внесення змін і доповнень до статутів територіальних громад, а також змін у структурі виконавчих органів місцевих рад. Крім того, йдеться про відсутність правового регулювання штучного інтелекту, Інтернету речей та суміжних технологій, зокрема у питаннях правосуб'єктності, відповідальності за прийняття рішень, а також процедур обробки і збереження даних, що в свою чергу призводить до питання

дотримання права на приватність, особливо у сфері захисту персональних даних. Актуальними також залишаються безпекові питання як критичний аспект функціонування ІКТ, а також необхідність подолання так званого «цифрового розриву». Вирішення означених проблем має бути виваженим, поміркованим і враховувати специфіку кожної окремої громади, її економічні, соціальні, демографічні та інші особливості.

5. У рамках реалізації проєкту «Місто прав людини в Україні» кожне з міст, яке погодиться взяти участь у ньому, зобов'язане буде в ініціативному порядку здійснити комплекс заходів, зокрема: схвалити Міжнародну декларацію міст прав людини та здійснити заходи щодо її доведення до відома всіх мешканців міста; розробити та прийняти міську хартію прав людини; розробити та прийняти міську програму просування прав людини; визначити основні напрями міської правозахисної діяльності; створити комунальну правозахисну мережу у складі органів місцевого самоврядування та громадських формувань; впровадити практику правозахисної експертизи актів органів місцевого самоврядування тощо. Реалізація концепції «Місто прав людини» дозволить підвищити роль місцевого самоврядування як позасудового способу захисту прав людини.

6. Формування активної громади передбачає забезпечення всіх чотирьох рівнів участі громадськості на різних етапах прийняття політичних рішень (від низького до високого): інформування, консультацію, діалог та партнерство. Ініціативна громада втілює партисипаторну демократію (демократію участі), формуючи баланс між інституційною владою та громадянською свідомістю. Її роль втілюється в активізації громадян, зміцненні зв'язку між владою та громадськістю, практикою горизонтального управління, контролем за діяльністю представницьких органів.

7. Важливим кроком на шляху до формування активних громад став Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 09.05.2024 р. № 3703-IX, втім і він страждає на неповноту процедурних аспектів реалізації. Зокрема, це стосується місцевих

ініціатив. З метою покращення практики місцевих ініціатив, вважаємо за доцільне: уніфікувати ключові параметри на рівні законодавства або типового положення; знизити поріг для збору підписів; передбачити механізм матеріально-технічної підтримки; розширити цифрові можливості; передбачити обов'язкове залучення ініціативної групи до процесу розгляду та доопрацювання у разі відхилення ініціативи.

8. Наукові положення та висновки, відображені в даному розділі, були оприлюднені у наступних публікаціях автора: [216; 217; 218; 220; 223].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у комплексній характеристиці вузлових проблем, що виникають в процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, визначенні оптимальних шляхів їх інноваційного вирішення, а також з'ясуванні подальших перспектив та наслідків такого реформування. Головні науково-теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені в наступних висновках:

1. Розвиток місцевого самоврядування в Україні протягом усіх років незалежності мав інноваційний характер як за змістом, так і за формами реалізації. Втім інноваційність такого розвитку традиційно обмежувалася рамками юриспруденції – через удосконалення системно-структурної та функціонально-компетенційної складових, однак на сьогодні потенціал екстенсивного розвитку місцевого самоврядування в Україні фактично вичерпано. Подальше підвищення ефективності муніципальної влади в Україні та вихід на рівень європейських стандартів можливі тільки шляхом його інноваційного розвитку, з виходом за межі суто юридичних інструментів та використанням новітніх здобутків у галузі політології, політичної економії, публічного менеджменту тощо, з їх подальшим нормативним закріпленням у чинному законодавстві.

2. Еволюція місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в інноваційному аспекті пройшла п'ять етапів: перший (1991-1996 рр.) – запровадження інституту місцевого самоврядування як інноваційного підходу до територіальної організації публічної влади, пошук її оптимальної вітчизняної моделі; другий (1996-2004 рр.) – конституціоналізація вітчизняної моделі місцевого самоврядування та її приведення у відповідність до міжнародно-правових стандартів; третій (2004-2014 рр.) – функціонально-компетенційне зростання місцевого самоврядування, поєднане з накопиченням протиріч в його організації та діяльності; четвертий (2014-2022 рр.) – реформування місцевого самоврядування в аспекті децентралізації як інноваційного шляху розвитку

територіальної організації публічної влади, розгортання процесу регіоналізації; п'ятий (від лютого 2022 р. – дотепер) – інноваційне зростання ролі місцевого самоврядування у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану.

3. Суб'єкти місцевого самоврядування де-факто є активними учасниками інноваційної діяльності, що має отримати адекватне нормативно-правове закріплення. Тож доцільним вбачається доповнити перелік суб'єктів інноваційної діяльності, закріплений у ст. 5 Закону України «Про інноваційну діяльність», органами державної влади та місцевого самоврядування. Під інноваціями у місцевому самоврядуванні слід розуміти новостворені (застосовані) або вдосконалені управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність роботи системи місцевого самоврядування; такі інновації стосуються роботи органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, депутатів місцевих рад, комунальних підприємств, установ та організацій, а також надання публічних послуг на муніципальному рівні.

4. На сьогодні принципово важливим є комплексна юридизація інноваційного розвитку місцевого самоврядування в Україні, прийняття інноваційних зарубіжних практик розбудови муніципальної влади, а також реалізація на практиці вітчизняних теоретичних розробок інноваційного характеру, спроможних поліпшити надання публічних послуг на місцях та поліпшити добробут і безпеку територіальних громад.

5. Ключовими причинами запровадження інновацій на муніципальному рівні є такі: а) зростання попиту на більш якісні послуги; б) потреба підвищення ефективності публічних послуг; в) ускладнення й багатоаспектність соціальних проблем, які треба розв'язувати; г) необхідність поліпшення прозорості та підзвітності в умовах інформаційного суспільства; д) потреба забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на локальному рівні; е) необхідність адаптації та забезпечення стійкості й готовності до різного роду екстремальних ситуацій.

6. Правові засади інноваційного розвитку місцевого самоврядування – це система правових норм, принципів, процедур та механізмів, які забезпечують впровадження новітніх науково обґрунтованих підходів у функціонування системи місцевого самоврядування з метою підвищення її ефективності, адаптивності до змін, прозорості та відповідності потребам громади.

7. Ключовими напрямками інновацій у місцевому самоврядуванні на сьогодні є такі: цифрова трансформація та «розумні» міста; послуги, орієнтовані на громадян; управління на основі даних; спільні екосистеми; гнучкі та адаптивні процеси. Кожен із названих напрямів потребує створення відповідних правових засад.

8. Формування правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування має ґрунтуватися на загальних принципах місцевого самоврядування, закріплених у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», та здійснюватися на принципах децентралізації, субсидіарності, інклюзивності, ефективності, передбачуваності, сталого розвитку.

9. В умовах, коли результати муніципальних реформ, що здійснювалися в Україні протягом останніх десятиліть, продемонстрували вихід на межі ефективності екстенсивного розвитку у даній сфері. Майбутнє вітчизняного місцевого самоврядування вбачається в його подальшій інноваційній модернізації, що має здійснюватися чотирма основними шляхами: через якісне оновлення його системно-структурної організації («децентралізацію 2.0»), адаптацію до умов інформаційного суспільства (формування «розумних міст»), його гуманізацію (формування «міст прав людини»), а також максимальне долучення місцевих мешканців до безпосередньої участі в управлінні місцевими справами (формування «активної громади»).

10. Ключову роль у процесах демократизації в Україні матиме перехід від адміністративної та фінансової до політичної децентралізації, що означатиме визнання суб'єктів місцевого самоврядування рівноправними з державними суб'єктами учасниками політичного діалогу, розробку і впровадження

різноманітних інструментів як деліберативної (дорадчої), так і партисипаторної (учасницької) демократії, принципову відмову від диктату і дріб'язкової опіки щодо місцевого самоврядування з боку держави. Справді інноваційний характер мало б переведення більшої частини повноважень місцевого самоврядування з категорії делегованих у власні (самоврядні). У перспективі нова стадія реформ має передбачати завершення формування спроможного самоврядування не лише місцевого, але й регіонального рівня.

11. «Децентралізація 2.0», має зосередитися на: перегляді й уточненні функціонального наповнення кожного рівня місцевого самоврядування; врахуванні функціональних міських просторів; стимулюванні муніципальної взаємодії та міжмуніципальних об'єднань; розбудові сталої координації як вертикального, так і горизонтального характеру; оптимізації чисельності та структури виконавчих органів місцевих рад; реформуванні інституту місцевих державних адміністрацій; інституалізації механізмів публічної участі; перебудові систем міжбюджетних відносин; інтегрованих просторово-економічній політиці, впровадженні системи стратегічного планування на місцевому рівні, орієнтованої на сталий розвиток, тощо.

12. Переведення концепції «розумне місто» в площину муніципально-правового регулювання вимагає оновлення чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», внесення змін і доповнень до статутів територіальних громад, а також змін у структурі виконавчих органів місцевих рад. Крім того, йдеться про відсутність правового регулювання штучного інтелекту, Інтернету речей та суміжних технологій, зокрема у питаннях правосуб'єктності, відповідальності за прийняття рішень, а також процедур обробки і збереження даних, що в свою чергу призводить до питання дотримання права на приватність, особливо у сфері захисту персональних даних. Актуальними також залишаються безпекові питання як критичний аспект функціонування ІКТ, а також необхідність подолання так званого «цифрового розриву». Вирішення означених проблем має бути виваженим, поміркованим і враховувати специфіку кожної окремої громади, її економічні, соціальні,

демографічні та інші особливості.

13. У рамках реалізації проєкту «Місто прав людини в Україні» кожне з міст, яке погодиться взяти участь у ньому, зобов'язане буде в ініціативному порядку здійснити комплекс заходів, зокрема: схвалити Міжнародну декларацію міст прав людини та здійснити заходи щодо її доведення до відома всіх мешканців міста; розробити та прийняти міську хартію прав людини; розробити та прийняти міську програму просування прав людини; визначити основні напрями міської правозахисної діяльності; створити комунальну правозахисну мережу у складі органів місцевого самоврядування та громадських формувань; впровадити практику правозахисної експертизи актів органів місцевого самоврядування тощо. Реалізація концепції «Місто прав людини» дозволить підвищити роль місцевого самоврядування як позасудового способу захисту прав людини.

14. Формування активної громади передбачає забезпечення всіх чотирьох рівнів участі громадськості на різних етапах прийняття політичних рішень (від низького до високого): інформування, консультацію, діалог та партнерство. Ініціативна громада втілює партисипаторну демократію (демократію участі), формуючи баланс між інституційною владою та громадянською свідомістю. Її роль втілюється в активізації громадян, зміцненні зв'язку між владою та громадськістю, практикою горизонтального управління, контролем за діяльністю представницьких органів.

15. Важливим кроком на шляху до формування активних громад став Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 09.05.2024 р. № 3703-IX, втім і він страждає на неповноту процедурних аспектів реалізації. Зокрема, це стосується місцевих ініціатив. З метою покращення практики місцевих ініціатив, вважаємо за доцільне: уніфікувати ключові параметри на рівні законодавства або типового положення; знизити поріг для збору підписів; передбачити механізм матеріально-технічної підтримки; розширити цифрові можливості; передбачити обов'язкове залучення ініціативної групи до процесу розгляду та доопрацювання

у разі відхилення ініціативи.

16. З метою удосконалення правових засад інноваційного розвитку місцевого самоврядування пропонуються наступні зміни та доповнення до вітчизняного законодавства:

- доповнити перелік суб'єктів інноваційної діяльності, закріплений у ст. 5 Закону України «Про інноваційну діяльність», суб'єктами місцевого самоврядування;

- у законах «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» закріпити норму, за якою в разі законодавчої конкуренції повноважень перевага має надаватися органам місцевого самоврядування;

- у Конституції України та законах «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про місцеві державні адміністрації» передбачити можливість делегування повноважень як знизу-вверх, так і зверху-вниз виключно на добровільній основі, на підставі угод і з відповідним матеріально-фінансовим забезпеченням їх виконання;

- переглянути результати об'єднання територіальних громад і укрупнення районів (проведених протягом 2015-2020 років), аби територіальна основа діяльності органів місцевого самоврядування надавала їм змогу ефективно надавати публічні послуги; в результаті кількість районів має становити близько 500, а кількість громад – не менше 5000;

- доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 31¹ «Повноваження в галузі інформатизації та впровадження новітніх технологій»;

- внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», передбачивши право територіальних громад самостійно визначати систему місцевого самоврядування на своїй території, а також створення у системі органів місцевого самоврядування посади Уповноваженого місцевої ради з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. + 14 сходинок за рік – Україна піднялася у світовому рейтингу з ШІ. *Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України*. 2025. 25 грудня. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/progress/14-skhodynok-za-rik-ukrayina-pidnialasia-u-svitovomu-reytnhu-z-shi> (дата звернення: 28.12.2025).
2. «Місцеве самоврядування відіграє важливу роль у зміцненні державності та її обороноздатності», – В'ячеслав Негода на XIV ЄЕК. *Децентралізація в Україні*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14852> (дата звернення: 11.12.2023).
3. Андрійко О. Ф. Децентралізація виконавчої влади: проблеми і виклики сьогодення. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. (м. Львів, 21 травня 2023 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. С. 9-13.
4. Антикорупція на паузі. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2024. *Transparency International – Ukraine: web-cite*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org> (дата звернення: 20.08.2025).
5. Апончик Т. М. Адміністративна реформа Польщі. Напрями змін і результати, як позитивний приклад для України. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 1 (13). С. 118-124.
6. Бабінова О. О. Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування: світовий досвід та Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2(3). С. 73-78.
7. Батанов О. В., Кравченко В. В., Приходько К. В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання. *Аспекти публічного управління*. 2014. Вип. 2 (9-10). С. 12-28. DOI: <https://doi.org/10.15421/151463> (дата звернення: 11.11.2025).
8. Батанов О. В. Муніципальна влада у теорії та практиці народовладдя: проблеми співвідношення та взаємодії. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 47-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_10 (дата

звернення: 05.08.2025).

9. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків: Одісей, 2008. 528 с.

10. Батанов О. В. Розвиток конституційного законодавства про статус територіальних громад в Україні: доктринальні та прикладні аспекти. *Віче*. 2015. № 12. С. 18-22 .

11. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 2 (12). С. 51-57.

12. Бахамент Н. Громадські бюджети. Названо міста, де ця ідея вижила під час війни. *Рух ЧЕСНО*. URL: <https://www.chesno.org/post/6314/> (дата звернення: 11.11.2025).

13. Белец Ж. А. Партиципаторне бюджетування як інноваційний демократичний інструмент участі громадян в управлінні справами територіальних громад. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_21 (дата звернення: 11.11.2025).

14. Березинський В. П. Функції територіальної громади в ході політичної самоорганізації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 86-90. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/161/23> (дата звернення: 11.11.2025).

15. Бодрова І. І. Концептуальні підходи визначення поняття територіальної громади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 7. С. 62-73.

16. Божко В. М. Врегулювання відносин місцевого референдуму – передумова подальшої реалізації реформи децентралізації. *Правова держава*. 2022. Вип. 44. С. 21-29. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.44.245079> (дата звернення: 11.11.2025).

17. Болдирев С. В. Децентралізація в Україні: стратегічний підхід до реалізації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування.

Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 42-51.

18. Бортнікова А. В. Еволюція законодавчої, нормативно-правової бази місцевого самоврядування в Україні. *S.P.A.C.E.* 2018. № 8. С. 10-14.

19. Бочарова Н. В., Шкабаро В. Міста прав людини у Європейському Союзі (досвід для України на шляху євроінтеграції). *Ампаро*. 2022. Т. 1. Спецвипуск. С. 41-45. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спеc-1-06> (дата звернення: 11.11.2025).

20. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 14.07.2025).

21. Варава І. Інновації у професійній діяльності юристів: використання потужностей штучного інтелекту / І. Варава // *Інформація і право*. 2020. № 1. С. 47-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_1_6

22. ВзаємоДія: веб-сайт. URL: <https://e-democracy.djia.gov.ua> (дата звернення: 01.01.2026).

23. Виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки. *Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби*. URL: <https://nads.gov.ua/plani-ta-zviti/vykonannia-planu-dii-z-realizatsii-natsionalnoi-stratehii-u-sferi-prav-liudyny-na-2021-2023-roky> (дата звернення: 07.04.2025).

24. Висновок щодо «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» / Центр експертизи багаторівневого врядування, що функціонує в межах Секретаріату Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, м. Страсбург, 3 грудня 2024 року. URL: <https://rm.coe.int/cemg-pad-2024-6-ua-reform-concept-ukr-final/1680b2b51a> (дата звернення: 21.08.2025).

25. Від викликів до можливостей: як війна трансформувала управління персоналом в громадах. *Mind.ua*. URL: <https://mind.ua/publications/20277111-vid-viklikiv-do-mozhливостей-yak-vijna-transformovala-upravlinnya-personalom-v-gromadah> (дата звернення: 05.08.2025).

26. Віліжінський В. М., Попов М. П. Реформування системи місцевого

самоврядування в Україні з урахуванням національних традицій врядування : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. 182 с.

27. Вітюк О. О. Історичні етапи розвитку та формування інформаційного суспільства. *VIII Міжнародна науково-практична конференція «Гуманізм та освіта»*. 2006. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06voofis.pdf> (дата звернення: 07.08.2024).

28. Ворог зруйнував і пошкодив в Україні понад 250 тисяч будинків – Шмигаль. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3859738-vorog-zrujnuvav-i-poskodiv-v-ukraini-ponad-250-tisac-budinkiv-smigal.html> (дата звернення: 12.09.2024).

29. Галегуа Дж. Розумні міста / пер. з англ. О. Стукало. Київ: Huss, 2021. 192 с.

30. Ганущак Ю.І., Чипенко І.І. Префекти: уроки Франції для України. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2015. 44 с.

31. Глизнер С. В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Політикус*. 2019. № 1. С. 36-40.

32. Гонтарева І. В. Організаційний капітал у складі комплексної оцінки ефективності функціонування підприємства. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_1_7 (дата звернення: 11.11.2025).

33. Городовенко В. В. Становлення концепції законодавчого упущення (legislative omission) у практиці Конституційного Суду України в контексті порівняльного правознавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Вип. 1. С. 78-102.

34. Горохова Л.В., Заглада В.М. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 51-57.

35. ГОТОВИЙ – Словник української мови в 11 томах. *Slovnyk.me*. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/ГОТОВИЙ> (дата звернення: 11.12.2023).

36. ГОТОВНІСТЬ. *Словник української мови в 11 томах Slovnyk.me*. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/ГОТОВНІСТЬ> (дата звернення: 11.12.2023).

37. Готуємо оновлену Концепцію реформування місцевого

самоврядування та територіальної організації влади в Україні – Олексій Кулеба. *Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. 2024. 20 листопада. URL: <https://mtu.gov.ua/news/36128.html> (дата звернення: 21.11.2024).

38. Гриненко В. Перший в Україні центр захисту прав людини відкрили в Івано-Франківську. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/353297-pershiy-v-ukrayini-tsentz-zahistu-prav-lyudini-vidkrili-v-ivano-frankivsku> (дата звернення: 07.04.2025).

39. Гришко Л. М. Актуальні проблеми взаємодії органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2024. Вип. 38. С. 63-72. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-06> (дата звернення: 11.11.2025).

40. Громади України отримають 1 мільярд гривень на розвиток: нові можливості та виклики для місцевого самоврядування у 2025 році. *The Ukraine Post*. 2025. 15 серпня. URL: <https://ukrainepost.com.ua/news/gromadi-ukrayini-otrimaiut-1-miliard-griven-na-rozvitok-novi-mozlivosti-ta-vikliki-dlia-miscevogo-samovriaduvannia-u-2025-roci> (дата звернення: 27.08.2025).

41. Гулак Л. С. Сутнісні характеристики місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2014. № 801 : Юридичні науки. С. 40-45. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2128/vnulpurn201480110.pdf>

42. Гранат М. Конституційна ідентичність та її значення. *Український часопис конституційного права*. 2021. №4 (21). С. 3-7. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.1> (дата звернення: 11.11.2025).

43. Дейкало С. О. Правові аспекти втілення концепції smart city в Україні. *Державне будівництво*. 2025. № 1 (37). С. 111-126. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-08> (дата звернення: 11.11.2025).

44. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

45. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. Київ : ТОВ «Софія», 2012. 128 с.

46. Децентралізація, законодавчий порядок денний 2024-2025: звіт за результатами дослідження думки представників органів місцевого самоврядування. Київ: USAID, ГО ДІСПРО, 2024. 88 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1523/3.1.Legislative_Agenda_Forum_Report_.pdf (дата звернення: 21.08.2025).

47. Децентралізація: пріоритети 2025. *Децентралізація: веб-портал*. URL: <https://decentralization.ua/news/19093> (дата звернення: 21.08.2025).

48. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня: постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1056 (в ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2024 р. № 220). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-п#n12> (дата звернення: 25.11.2025).

49. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text> (дата звернення: 07.08.2025).

50. Діденко Л. В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 44-49.

51. Діордіця І. В., Журавель Я. В. Інноваційність концепту «Smart City» та юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 99-105. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/16.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

52. До загального фонду місцевих бюджетів торік надійшло близько 451 мільярда. *УКРІНФОРМ*. 2025. 8 січня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

[economy/3946422-do-zagalnogo-fondu-miscevih-budzetiv-torik-nadijslo-blizko-451-milardiv.html](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3946422-do-zagalnogo-fondu-miscevih-budzetiv-torik-nadijslo-blizko-451-milardiv.html) (дата звернення: 21.08.2025).

53. Дотримання Україною зобов'язань: резолюція 1179 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27.01.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_595#Text (дата звернення: 05.08.2025).

54. Дробуш І. В. Реформування місцевого самоврядування в Україні: пошук оптимальної моделі в контексті євроінтеграційного процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 16-21. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/235772/234145> (дата звернення: 30.06.2025).

55. Дубова К. О. Щодо визначення поняття «інновація». *Інновації в суднобудуванні та океанотехніці* : матеріали XIV Міжнар. наук.-техн. конф. Миколаїв, 2023. С. 615-617.

56. Дутковський І. Взаємодія традицій і новацій у науці. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 73. № 6. С. 136-138.

57. Ємельянова А. Право бути почутим як один із факторів подальшої інституціоналізації права на участь в управлінні державними справами. *Верховенство права та місцеве самоврядування* : тези доповідей студентів і аспірантів на III Міжнародному науково-практичному форумі з верховенства права (10-11 червня 2016 року). 2016. С. 85-90.

58. Заблоцький В.В. Особливості розвитку та роль місцевого самоврядування в системі публічної влади на теренах України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електронне наукове фахове видання. 2015. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=836> (дата звернення: 11.11.2025).

59. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.11.2025).

60. Загуменна Ю. О., Лазарев В. В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106-117. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.15> (дата звернення:

05.08.2025).

61. Заєць А. П. Реформа місцевого самоврядування в Україні: конституційні основи. *Конституція і конституційні зміни в Україні : збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки* / відп. ред. А. Рачок, Ю. Якименко ; упоряд. П. Стецюк; Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2020. С. 266-276.

62. Закон щодо народовладдя в громадах: ключові новели та значення. *Реформа державного управління*. URL: <https://par.in.ua/information/news/413-zakon-shchodo-narodovladdia-v-hromadakh-kliuchovi-novely-ta-znachennia> (дата звернення: 11.11.2025).

63. Здатний – Великий тлумачний словник сучасної мови. *Slovnyk.me*. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/здатний> (дата звернення: 11.12.2023).

64. Золотоноша О. В. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 198–202. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/35.pdf> (дата звернення: 05.08.2025).

65. Іваній О. Механізми залучення громадськості до стратегічного управління територіальними громадами в умовах децентралізації. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. Вип. 33. С. 265-273.

66. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: *Офіційний сайт НАЗК*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/indeks-spryynyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/#:~:text=Україна%20отримала%2036%20зі%20100,за%20минулий%20рік%20у%20світі> (дата звернення: 20.08.2025).

67. Індекс цифрової трансформації регіонів України підсумки 2024 року. *Міністерство цифрової трансформації України: офіційний вебсайт*. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports/ІНДЕКС%202024%20%201.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

68. Ініціатива – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=ініціатива> (дата звернення: 11.11.2025).

69. Кабмін погодив CDTO одразу двох областей – Донеччини та Вінниччини: веб-сайт Міністерства цифрової трансформації. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/kabmin-pogodiv-cdto-odrazu-dvokh-oblastey-donechchini-ta-vinnichchini> (дата звернення: 29.12.2024).

70. Кавилін О. А. Становлення місцевого самоврядування в Україні. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 247-252.

71. Казюк Я., Венцель В., Герасимчук В. Оцінка фінансової спроможності територіальних громад за підсумками 2023 року. URL: <https://decentralization.ua/news/17881> (дата звернення: 14.04.2025).

72. Казюк Я., Венцель В., Герасимчук І. Експертна оцінка фінансової спроможності громад у розрізі областей за 9 місяців 2025 року. *Децентралізація: офіційний веб-сайт*. 21.11.2025. URL: <https://decentralization.ua/news/20215> (дата звернення: 12.12.2025).

73. Калюжна С. В. Теоретико-правові засади становлення органів місцевого самоврядування України як суб'єктів інформаційного права. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 71-77. DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.2.14> (дата звернення: 11.11.2025).

74. Кашка В. В. Право на інформацію як фундаментальне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 49(1). С. 70-73.

75. Кириленко О. Формування інституту місцевих фінансів і місцеві бюджети України. *Наукові записки. Серія: Економіка*. 2001. С. 76–81. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/14592/1/наукові%20записки.8.2001..pdf> (дата звернення: 05.08.2025).

76. Ключковський Ю. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Право України*. 2024. № 6. С. 61-76.

77. Ключковський Ю., Венгер В. Правове регулювання місцевого самоврядування в Україні в умовах війни та передумови проведення місцевих виборів після припинення воєнного стану. *Вплив війни на систему управління. Роздуми в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України:*

монографія / ред.: Р. Stetsyuk, К. Eckhardt. Rzeszów: WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa, 2023. С. 33-68.

78. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень. Конференція міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb> (дата звернення: 11.11.2025).

79. Кондрацька Н.М. Системно-структурна організація місцевого самоврядування в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2015. 257 с.

80. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

81. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

82. Конституція України: Науково-практичний коментар / ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Ін Юре, 2003. 808 с.

83. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / кол. авт.: Г. П. Клімова, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко та ін. ; за ред. Ю. С. Атаманової, Г.П. Клімової. Харків : Право, 2015. 452 с.

84. Кохан В. П. Інноваційна праця: поняття, особливості, суб'єкти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 262-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_68_43 (дата звернення: 25.11.2025).

85. Крегул Ю., Батрименко В. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 17-27.

86. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.

87. Кулішенко Т. Ю. Децентралізація державної влади: основні підходи.

Вісник Донецького національного університету. Серія: Політичні науки. 2016. № 1. С. 17-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2016_1_5 (дата звернення: 25.11.2025).

88. Куценко Т. Ф., Дударенко Є. Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. *Економіка та держава.* 2017. № 3. С. 64–70.

89. Лейпцизька хартія сталого розвитку європейських міст від 02.05.2007 р. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

90. Литвин В. Регіоналізм у політичному вимірі: українські реалії. *Урядовий кур'єр.* 2010. 9 листопада. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/regionalizm-u-politichnomu-vimiri-ukrayinski-reali> (дата звернення: 05.08.2025).

91. Логачов Д. О. Ризики локальної демократії в Україні в умовах воєнного стану. *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи:* зб. матер. 14-ї Всеукр. наук.-практ. конф. / за наук. ред. проф. О.В. Чепелюк, В.Д. Філіппової. Хмельницький: ХНТУ, 2023. С. 65-67.

92. Лукашевський Ю. О. Розвиток інструментів участі громадян у місцевому самоврядуванні (на прикладі м. Львова) : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 281. Львів, 2024. 218 с.

93. Любченко П. М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект: дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2007. 436 с.

94. Любченко П. М. Проблема реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 1. С. 124-133.

95. Майданник О. О. Становлення та розвиток української моделі місцевого самоврядування. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2018. №1. С. 55-59.

96. Малиновський Ю. В., Карий О. І. Обґрунтування кадрового забезпечення в органах місцевого самоврядування. *Ефективність державного*

управління. 2023. № 4(73). С. 22–26. URL: <https://doi.org/10.36930/507303> (дата звернення: 05.08.2025).

97. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності : монографія. Харків : Право, 2015. 176 с.

98. Мельник Я.В. Іноземні моделі та досвід децентралізації публічного управління. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2020. Том 31 (70). № 3. С. 155-163.

99. Міжнародний досвід місцевих та регіональних органів влади в поглинанні фінансування ЄС та їх адміністрування: Найкращі практики та рекомендації для України в процесі підготовки до відновлення та членства в ЄС. UCORD.2024. URL: <https://easybusiness.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/Mizhnarodnyy-dosvid-mistsevykh-ta-rehionalnykh-orhaniv-vlady-v-pohlynanni-fondiv-YES-ta-ikh-administruvannia.pdf>

100. Міл Дж. С. Про свободу: есе / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 463 с.

101. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави: монографія / за ред. Ю. М. Тодики і В. А. Шумілкина. Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. 392 с.

102. Місцеве самоврядування в Україні: досягнення реформи децентралізації, виклики фінансування та роль громад у її реалізації. *Рідний край.* 2025. № 6 (1914). 27 серпня. URL: <https://ridnyikrai.in.ua/news/misczeve-samovryaduvannya-yakym-vono-malo-buty-i-yakym-ye> (дата звернення: 27.08.2025).

103. Могильончик І. Реформування системи місцевого самоврядування – другий етап конституційної реформи. *Віче.* 2007. № 22. С. 16-17.

104. Можаровська К. В. Муніципальний кодекс України: За чи Проти? *Право і суспільство.* 2015. № 2. С. 33-38.

105. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 12 березня 2019 року. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> (дата звернення: 18.01.2021).

106. Монтенегро С. Інновації, філософія і натхнення. *Платформа*. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/53385bb4834d4/> (дата звернення: 20.11.2023)

107. Мороз О. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії. *Демократичне врядування*. 2008. Вип. 2. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26506/moroz.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

108. Муніципальне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко [та ін.] ; за ред. М.О. Баймуратова; Представництво організації європейського права в Україні. 2-ге вид., доп. Київ: Правова єдність, 2009. 720 с.

109. Мусієздов О. О. Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві: український досвід : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 348 с.

110. Наливайко Л. Р., Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2017. 276 с.

111. Національна стратегія у сфері прав людини. *Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/right/nacionalna-strategiia-u-sferi-prav-liudini> (дата звернення: 07.04.2025).

112. Наші проєкти. *Офіційний сайт Департаменту цифрової трансформації Харківської міської ради*. URL: <https://digital.kharkivrada.gov.ua/nashi-proekty/> (дата звернення: 25.12.2025).

113. Нестерович В. Ф. Поняття «консультативно-дорадчий орган» як категорія конституційного права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 138-145.

114. Нові виклики в роботі громад: непередбачувані рішення центральної влади та нестабільність фінансування. *Інтернет-ресурс газети «Галичина»*. 2025. 26 серпня. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/novi-vikliki-v-roboti-gromad-neperedbachuvani-rishennya-tsentralnoyi-vladi-ta-nestabilnist-finansuvannya> (дата звернення: 21.08.2025).

115. Носков О. М. Публічно-приватне партнерство органів місцевого

самоврядування та малого і середнього бізнесу: інноваційні підходи в українських громадах. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 14. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-02-05> (дата звернення: 11.11.2025).

116. Одарченко М. Місцеве самоврядування в умовах війни з Росією. *LB.ua*. 2023. 30 листопада. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistseve_samovryaduvannya_umovah.html (дата звернення: 07.08.2025).

117. Олюха В. Г. Правові основи реалізації концепції «Smart City» в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 339-344. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/317020/307520> (дата звернення: 11.11.2025).

118. Оновлення Концепції на державному рівні. *Веб-сайт Асоціації міст України*. 2025. 20 червня. URL: <https://auc.org.ua/novyna/onovlennya-koncepciyi-na-derzhavnomu-rivni> (дата звернення: 21.08.2025).

119. ОП: Після вилучення «військового» ПДФО місцеві бюджети отримали за 2024 рік більше коштів, ніж роком раніше. *УКРІНФОРМ*. 2025. 05 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3956658-pisla-vilucenna-vijskovogo-pdfomiscevi-budzeti-otrimali-za-2024-rik-bilse-kostiv-niz-rokom-ranise-op.html> (дата звернення: 21.08.2025).

120. Орзіх М. П. Проект Муніципального кодексу України (огляд за матеріалами обговорення в Одеській національній юридичній академії). *Юридический вестник*. 2001. № 2. С. 105-137.

121. Партнерство задля відновлення та розвитку. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/twincities> (дата звернення: 09.08.2023).

122. Пеліванова Н. І. Правове регулювання публічних консультацій: міжнародні стандарти та завдання для України. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1 (49). С.73-79.

123. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. 2015.

URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (дата звернення: 11.11.2025).

124. Подзізей О. О., Коробчук Т. І. Фінансове забезпечення відновлення конкурентоспроможності територіальних громад в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-11> (дата звернення 26.11.2024).

125. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : монографія / О. В. Батанов, О. П. Васильченко, А. В. Матат, О. Т. Волощук, А. П. Головащук ; за заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів : Ліга-Прес, 2020. 391 с.

126. Примуш М. В., Окуньовська Ю. В. Громада як основний елемент місцевого самоврядування. *Політичне життя*. 2022. № 10. С. 33-37. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.4> (дата звернення: 11.11.2025).

127. Принципи доброго врядування: європейський досвід та українські реалії - Мережа UPLAN. Мережа UPLAN. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/pryntsypy-dobroho-vriaduvannia-ievropeiskyi-dosvid-ta-ukrainski-realii/> (дата звернення: 19.03.2023).

128. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI (в ред. від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 07.08.2025).

129. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14.01.1998 р. № 14/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/98-вр#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

130. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Вінницької області: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 707-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-vinnickoyi-oblasti-707-120620/> (дата звернення: 07.08.2025).

131. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Дніпропетровської області: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 709-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>

[npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-dnipropetrovskoyi-oblasti-709-120620](https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-dnipropetrovskoyi-oblasti-709-120620) (дата звернення: 07.08.2025).

132. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Харківської області: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 725-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-harkivskoyi-oblasti-i120620-725> (дата звернення: 07.08.2025).

133. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України: Закон України від 08.11.2023 р. № 3428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text> (дата звернення: 21.08.2025).

134. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 р. № 3703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#n156> (дата звернення: 15.08.2025).

135. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України : проект Закону від 01.07.2022 № 7508. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39902> (дата звернення: 11.11.2025).

137. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): проект Закону України № 2217а від 01.07.2015 р. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 14.06.2025).

138. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування»: Закон України від 28.06.1994 р. № 64/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/94-вр/ed19940702#Text> (дата звернення: 25.12.2025).

139. Про Департамент цифрової трансформації Харківської міської ради. *Офіційний сайт Департаменту цифрової трансформації Харківської міської ради.* URL: <https://digital.kharkivrada.gov.ua/pro-departament-cyifrovoyi-transformacziyi-harkivskoyi-miskoyi-rady/> (дата звернення: 25.12.2025).

140. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

141. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV ВР (в ред. від 31.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 07.08.2024).

142. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

143. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> (дата звернення: 11.11.2025).

144. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

145. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text> (дата звернення: 11.08.2023).

146. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р.

№ 214 (в ред. постанови Кабінету Міністрів України [від 24.01.2020 р. № 34](#)). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (дата звернення: 16.08.2025).

147. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-p#Text> (дата звернення: 07.04.2025).

148. Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 р. № 77-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-p#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

149. Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.05.2023 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-23#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

150. Про затвердження Програми розвитку соціального та доступного житла у м. Харкові на 2020-2025 роки : Рішення Харківської міської ради від 22.04.2020 р. № 2103/20. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/document/view/id/c5e5bf0a254734c71955268f78abe7d15b15f2a8226868f80b26530b99b176d596ec8dc15f211531bb0771d637e6d1d6f1c85b512ba3e2c6> (дата звернення: 11.11.2025).

151. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних): Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) від 27.04.2016 р. № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 11.11.2025).

152. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

153. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

154. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

155. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон України від 07.12.1990 р. № 533-ХІІ: станом на 26 берез. 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12/ed19920326#Text> (дата звернення: 19.03.2023).

156. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон Української РСР від 07.12.1990 р. № 533-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 2. Ст. 5.

157. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

158. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (дата звернення: 11.11.2025).

159. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

160. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

161. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

162. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 07.01.2025).

163. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядження від 29.03.2024 р. № 93. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70593.html> (дата

звернення: 25.11.2025).

164. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 08.12.2004 р. № 2223-IV. URL: <https://web.archive.org/web/20140226071024/http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2223-15> (дата звернення: 06.08.2025).

165. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 07.08.2025).

166. Про Представника Президента України : Закон України від 05.03.1992 р. № 2167-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12/ed19920305#Text> (дата звернення: 19.03.2023).

167. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#n86> (дата звернення: 25.11.2025).

168. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (дата звернення: 11.10.2025).

169. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні" : Постанова від 03.07.2014 № 1565-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1565-VII#Text> (дата звернення: 07.08.2024).

170. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

171. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

172. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

173. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон

України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 09.10.2025).

174. Про схвалення Бюджетної декларації на 2026-2028 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2025 р. № 774. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2025-п#Text> (дата звернення: 21.08.2025).

175. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text> (дата звернення: 06.08.2025).

176. Про утворення робочої групи з питань впровадження в Україні Європейської стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні: наказ Міністерства регіонального розвитку і будівництва України від 09.02.2009 № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0062661-09#Text> (дата звернення: 06.08.2025).

177. Про утворення та ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

178. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: Закон України від 03.02.1994 р. № 317-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 22. Ст. 144.

179. Проект Держбюджету на 2026 рік: пропозиції Всеукраїнської асоціації ОТГ. *Веб-сайт Всеукраїнської асоціації ОТГ*. 2025. 26 серпня. URL: <https://hromady.org/proektu-derzhbyudzhetu-na-2026-rik> (дата звернення: 27.08.2025).

180. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 01.07.2015 р. № 2217а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 05.08.2025).

181. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 13.12.2019 р. № 2598. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (дата звернення: 05.08.2025).

182. Проект Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні (Муніципального кодексу України) від 13.12.2000 р. № 6287. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=9491 (дата звернення: 05.08.2025).

183. Проект оновлення Концепції децентралізації презентували на національному рівні. *Децентралізація*: веб-портал. 2025. 22 липня. URL: <https://decentralization.ua/news/19828> (дата звернення: 21.08.2025).

184. Рівне – перше місто України, у якому відкрили Центр захисту прав дитини. *Інформаційний Потік. Рівне*. URL: <https://www.infopotik.com.ua/rivne-pershe-misto-ukrayiny-u-yakomu-vidkryly-tsentr-zahystu-prav-dytyny-foto/> (дата звернення: 07.04.2025).

185. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад) від 18.06.2002 р. № 12-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02> (дата звернення: 08.11.2025).

186. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті від 27.11.2008 р. № 26-рп/2008. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-08> (дата звернення: 14.07.2025).

187. Романова В., Умланд А. Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 41-51.

188. Ростовська К. В. Сучасне розуміння поняття способів судового захисту в адміністративному судочинстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне фахове видання*. 2025. Вип. 5. Частина 2. С. 293-298. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.44> (дата звернення: 11.11.2025).

189. Ростовська К. В. Актуальні питання обрання та застосування ефективного способу захисту порушених прав осіб в адміністративному

судочинстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне фахове видання*. 2025. Вип. 2. С. 694-698. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.103> (дата звернення: 11.11.2025).

190. Рудий В. Оптимізація мережі лікарень: загальне бачення, цілі, проблеми та наступні кроки. 27 червня 2017 р., м. Київ. URL: <https://wb.moz.gov.ua/download/seminarmfile/0c50226f59c7afd/> (дата звернення: 12.09.2025).

191. Севастьянов Р. В. Актуальність проблеми «розумних міст» («Smart-city»). *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 2. С. 170–175.

192. Сеннетт Р. Будувати і жити: етика міст / пер. з англ. В. Дибач. Київ: CANactions, 2020. 400 с.

193. Серьогін В. О. Децентралізація в умовах «крихкої» державності: виклики для України. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. (м. Львів, 21 травня 2023 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. С. 94-98.

194. Серьогін В. О., Олійник Я. В. Децентралізація... шляхом централізації? (український варіант муніципальної реформи). *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави»: збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 684-689. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14160/2/sbornik1.pdf> (дата звернення: 06.08.2025).

195. Серьогіна С. Г. Напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 43-48. URL: <https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/JNALSV-43-48.pdf> (дата звернення: 06.08.2025).

196. Сизон В. Впровадження в Україні принципів доброго врядування в умовах війни. *ΛΟΓΟΣ: Collection of Scientific Papers*. Cambridge, 2022. P. 41-44.

URL: <https://doi.org/10.36074/logos-09.12.2022.11> (дата звернення: 05.08.2025).

197. Скорик М. О., Брухаль В.Р., Горелик Д.С. Фінансове забезпечення об'єднаних територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. *Молодий вчений*. 2023. № 5 (117). С. 174-178.

198. Слінько Т., Ткаченко Є. Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю. *Право України*. 2023. № 7. С. 70-84.

199. Смольська Я. В., Задихайло Д. Д. Концепція «Smart-city» та нормотворчі завдання щодо її реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 225-228. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/55.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

200. Солодовнік М., Говина Л. Чи будуть ремонтувати Шарівський палац на Харківщині у 2023 році? Відповідає очільниця облради. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/534881-ci-budut-remontuvati-sarivskij-palac-na-harkivsini-u-2023-roci-vidpovidaie-ocilnica-oblradi/> (дата звернення: 11.11.2025).

201. Сосуновський В. С. Людинотворча спрямованість територіальної громади. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 17. С. 104-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_17_29 (дата звернення: 25.11.2025).

202. Сочка К., Перчі О. Фінансова децентралізація в Україні: попередні результати та перспективи. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. Вип. 5. С. 451-464. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aabere_2024_5_35 (дата звернення: 05.08.2025).

203. Стешенко Т. В., Болдирев С. В. Проблемні питання прийняття Муніципального кодексу України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2021. Спеціальний випуск. С. 387-398.

204. Стрижеус Д. А. Способи судового захисту цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 521-523; Похиленко І. С. Способи судового захисту суб'єктів господарювання. *Юридичний вісник*. 2020. № 1 (54). С. 162-167.

205. Супрун А.Г. Філософські основи феномену інноваційності в умовах

транзитивного суспільства. *Науковий вісник НУБІП України. Серія: Гуманітарні студії*. 2017. С. 27-35. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/viewFile/9598/8584> (дата звернення: 25.11.2025).

206. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : монографія. Харків : Право, 2016. 228 с.

207. Тарасенко Т. Територіальна громада як юридична особа публічного права: загальні проблеми теорії та практики. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11(2). С. 31-39.

208. Територіальні громади. *Децентралізація: офіційний веб-сайт*. URL: <https://decentralization.ua/newgromada> (дата звернення: 23.07.2025).

209. Терлецький Д.С. Проєкт Закону України «Про публічні консультації»: крок на шляху до європейського союзу? *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VII Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті Л. П. Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 232-234.

210. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 304 с.

211. Ткачук А. Ф., Наталенко Н. В. Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки. Київ: Юстон, 2020. 97 с.

212. Трачук П. А., Качмар О. Б. Кодифікація і реформування муніципального права України: деякі проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27. С. 115-117.

213. Трачук П. А., Качмар О. Б. Кодифікація муніципального права України: деякі проблеми теорії та практики. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 80-81.

214. Трачук П. А., Тимчак В. В. Реалізація принципу децентралізації влади в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т.1. Вип. 75. С. 293-298.

215. Тур О. В. Розумні міста у контексті цілей сталого розвитку України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 4(66). С.130-135. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/4_66_2018_ukr/20.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

216. Турченко М. А. Місцева ініціатива як запорука сталого розвитку громади. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (Харків, 07 червня 2024 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 98-99. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_07-06-2024_Zbirka_tez.pdf

217. Турченко М. А. «Ініціатива (не)карається»: як забезпечити активну участь громадян у місцевому самоврядуванні. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 19. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18469763>

218. Турченко М. А. Від Smart до Cognitive: чи готові правові інститути до еволюції міста, що вчиться? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2025. Вип. 39. С. 161-169. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-15>

219. Турченко М. А. Повноваження місцевого самоврядування у сфері оборони України: сучасний стан і шляхи оптимізації. *Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні: тези доповідей XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (м. Харків, 04 червня 2025 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 88-92. URL: https://law.karazin.ua/resources/2025/Konferencia_04-06-2025_Zbirka_tez.%5B1%5D.pdf

220. Турченко М. А. Право на місто: мрія чи реальність місцевого самоврядування? *Права людини в правовій системі ЄС: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених* (Харків, 26 квітня 2024 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 28-31. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_26-04-2024_Zbirka_tez.pdf

221. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні в

умовах євроінтеграції. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 236-241. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_21-04-2023_Zbirka_tez.pdf

222. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 1. С. 152-158. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.24>

223. Турченко М. А. Трансформація міста у простір прав людини: виклики сучасності і світові стандарти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2025. Вип. 40. С. 97-103. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09>

224. Турчинов І. Є. Проблеми визначення правового статусу територіальних громад в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 244-251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_35 (дата звернення: 11.11.2025).

225. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 07.08.2024).

226. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Угода Україна від 14.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 27.03.2023).

227. Українські громади отримають мільярд гривень на розвиток: нові можливості та стратегічні пріоритети у 2025 році. *DAYCOM*. 2025. 15 серпня. URL: <https://daycom.com.ua/news/ukrayinski-gromadi-otrimaiut-miliard-griven-na-rozvitok-novi-mozlivosti-ta-strategicni-prioriteti-u-2025-roci> (дата звернення:

27.08.2025).

228. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

229. Федіна Н.В. Сучасні погляди на розуміння прав і свобод людини та громадянина у умовах реформування України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2015. Вип. 4. С. 65-74.

230. Фесенко Т. Г. OULU: Інноваційне середовище міста як чинник сталого розвитку громади. *Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток».* Харків: ХНУБА, 2020. С. 176-178.

231. Філософія: навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ: КНЕУ, 2019. 368 с.

232. Фінансова децентралізація, або що робити з грошима. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/2045> (дата звернення: 18.01.2025).

233. Фінансова децентралізація: результати та перспективи. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/169/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення: 18.01.2021)

234. Фрончко В. Місце інноваційного права в сучасній системі права. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. № 4 (12). С. 241-245.

235. Халецька А. А., Малиш Н. А., Мірошніченко В. О. Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану та європейської інтеграції: законодавство та найкращі практики. *Успіхи і досягнення у науці.* 2025. № 5 (15). С. 1061-1071. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/24361/24337> (дата звернення: 27.08.2025).

236. Чепіженко В. В. Magna Carta : Велика хартія вольностей : переклад

тексту та методичний посібник до практичних занять. Одеса, 2024. 63 с.

237. Чернеженко О. М. Конституційні основи місцевого самоврядування в державах-учасницях Європейського Союзу і в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2019. 527 с.

238. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Герасименко І. О., Драган О. О., Ткаченко К. В., Зубченко В. В. Фінансова спроможність територіальних громад України в умовах війни. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 2. С. 6-30.

239. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade : as of 9 March 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021DC0118> (дата звернення: 15.01.2025).

240. A European consensus is formed on achieving fast & fair deployment of RES and grids – Energy Cities. *Energy Cities*. URL: <https://energy-cities.eu/policy/a-european-consensus-is-formed-on-achieving-fast-fair-deployment-of-res-and-grids/> (дата звернення: 11.11.2025).

241. A literature survey on smart cities / Y. Chuan Tao et al. *Science China. Information Sciences*. 2015. Vol. 58(10). P. 1-18. URL: https://www.researchgate.net/profile/Jingyuan-Wang-14/publication/281670019_A_literature_survey_on_smart_cities/links/5c0e2f0092851c39ebe1e619/A-literature-survey-on-smart-cities.pdf (дата звернення: 11.07.2024).

242. Aalborg Charter (Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability Aalborg, Denmark), May 1994. URL: https://sustainablecities.eu/fileadmin/repository/Aalborg_Charter/Aalborg_Charter_English.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

243. Albino V., Berardi U., Dangelico R. M. Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*. 2015. Vol. 22. № 1. P. 3-21. DOI: <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092> (дата звернення: 11.11.2025).

244. Allam Z., Dhunny Z. A. On big data, artificial intelligence and smart cities, *Cities*. 2019. Vol. 89. P. 80-91. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.01.032>

(дата звернення: 11.11.2025).

245. An Introduction to decentralization, multi-level governance and intergovernmental relations: a toolkit for intergovernmental architecture analysis / World Bank Subnational Governance & Decentralization Global Solutions Group, April 2021. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/921721625759457018/pdf/An-Introduction-to-Decentralization-Multi-Level-Governance-and-Intergovernmental-Relations-A-Toolkit-for-Intergovernmental-Architecture-Analysis.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

246. Aurigi A. Digital city or urban simulator? *Digital cities. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 1765*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2000. P. 33-44. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-46422-0_4 (дата звернення: 11.07.2024).

247. Bakıcı T., Almirall E., Wareham J. A Smart City Initiative: the Case of Barcelona. *Journal of the Knowledge Economy*. 2013. Vol. 4. P. 135-148. URL: <https://doi.org/10.1007/s13132-012-0084-9> (дата звернення: 11.11.2025).

248. Baltsii Yu. Decentralization as the main component of local self-government reform. *Конституційно-правові академічні студії*. 2023. № 1. С. 54-59.

249. Barber B. Cities as glocal defenders of rights. *The Future of Human Rights in an urban World. Exploring opportunities, challenges and threats / edited by Th. van Lindert, D. Lettinga*. Amsterdam: Amnesty International Netherlands, 2014. P. 17-22. URL: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2016/12/the_future_of_human_rights_in_an_urban_world_0.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

250. Bard A., Söderqvist J. Netocracy: The New Power Elite and Life after Capitalism. New Jersey: Pearson FT Press, 2002. 288 p.

251. Batty M., Axhausen K.W., Giannotti F. *et al.* Smart cities of the future. *European Physical Journal Special Topics*. 2012. Vol. 214. P. 481-518. DOI: <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3> (дата звернення: 11.11.2025).

252. Briglauer W., Krämer J., Palan N. Socioeconomic benefits of high-speed broadband availability and service adoption: A survey. *Telecommunications Policy*. 2024. Vol. 48. Issue 7. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/>

[S0308596124001058](#) (дата звернення: 11.11.2025).

253. Brown L., Osborne S. P. Risk and Innovation. *Public Management Review*. 2013. Vol. 15. Issue 2. P. 186-208.

254. Building a Smart City, Equitable City. *NYC Forward*. URL: <http://www1.nyc.gov/site/forward/innovations/smartnyc.page> (дата звернення: 11.11.2025).

255. California Consumer Privacy Act of 2018. URL: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?division=3.&part=4.&lawCode=CIV&title=1.81.5 (дата звернення: 11.11.2025).

256. Camboim G. F., Zawislak P. A., Pufal N. A. Driving elements to make cities smarter: Evidences from European projects. *Technological Forecasting and Social Change*. 2019. Vol. 142. P. 154-167.

257. Caragliu A., Del Bo Ch., Nijkamp P. Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*. 2011. Vol. 18 (2). P. 65-82. DOI: <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601117> (дата звернення: 11.07.2024).

258. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Blackwell Publishers, 1996. 597 p.

259. Challenging the City Scale 2014-2018. *Human Cities*. URL: <https://humancities.eu/about/project/> (дата звернення: 12.09.2024).

260. Charter of fundamental rights of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

261. Chaskin R. Building Community Capacity: A Definitional Framework and Case Studies from a Comprehensive Community Initiative. *Urban Affairs Review*. 2001. Vol. 36. P. 291-323. DOI: <https://doi.org/10.1177/10780870122184876> (дата звернення: 11.11.2025).

262. ChatGPT в день витрачає у понад 17 тисяч разів більше електроенергії, ніж середнє домогосподарство США. *Економічна правда*. 2024. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/03/11/711004/> (дата звернення: 07.08.2024).

263. Chourabi H., Nam T., Walker S., Gil-Garcia Mellouli S., Nahon K., Pardo

T. A., Scholl H.J. Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. *45th Hawaii International Conference on System Sciences*. Hawaii, USA, 2012. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/6149291/> (дата звернення: 11.11.2025).

264. Cities and health: an evolving global conversation / M. Grant, C. Brown, W. Caiaffa [and other]. *Cities & Health*. 2017. Vol. 1. № 1. P. 1-9. DOI: <https://doi.org/10.1080/23748834.2017.1316025> (дата звернення: 11.11.2025).

265. Cognitive Cities A journey to intelligent urbanism / Galal H., Chowdhary R. et al. 2023. URL: <https://www.pwc.com/m1/en/publications/documents/cognitive-cities-a-journey-to-intelligent-urbanism.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).

266. Cognitive City vs Smart City. *Bloomberg*. URL: <https://sponsored.bloomberg.com/article/tonomus-neom/cognitive-city-vs-smart-city> (дата звернення: 11.07.2024).

267. Cohen B. The 3 Generations Of Smart Cities: Inside the development of the technology driven city. *FastCompany CoExist Magazine*. 2015. URL: <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities> (дата звернення: 11.11.2025).

268. Countries – Network Readiness Index. *Network Readiness Index – Benchmarking the Future of the Network Economy*. URL: <https://networkreadinessindex.org/countries/> (дата звернення: 11.11.2025).

269. Country results. International Budget Partnership. URL: <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results> (дата звернення: 11.11.2025).

270. Cybersecurity Best Practices for Smart Cities. *TLP: CLEAR*. URL: https://www.cisa.gov/sites/default/files/2023-04/cybersecurity-best-practices-for-smart-cities_508.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

271. Deakin M., Waer H. From intelligent to smart cities. *Intelligent Buildings International*. 2011. Vol. 3. Issue 3. P. 133-139. DOI: <https://doi.org/10.1080/17508975.2011.586671> (дата звернення: 11.11.2025).

272. Decentralization and local democracy in the world: first global report by United Cities and Local Governments. Barcelona: United Cities and Local

Governments, 2009. 368 p.

273. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms : resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly. 09 December 1998. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and> (дата звернення: 11.11.2025).

274. Deming D. J. Four Facts about Human Capital. *Journal of Economic Perspectives*. 2022. Vol. 36 (3). P. 75-102. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.36.3.75> (дата звернення: 11.11.2025).

275. Edgell R., Vogl R. A theory of innovation: Benefit, harm, and legal regimes. *Law, Innovation and Technology*. 2013. Vol. 5. Issue 1. P. 21-53.

276. EU preparedness union strategy. *European Commission website*. URL: https://commission.europa.eu/topics/preparedness_en (дата звернення: 21.11.2025).

277. European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City. URL: https://uclg-cisdip.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/CISDP%20Carta%20Europea%20Sencera_baixa_3.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

278. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance / M. Rabinovych et al. *Governance*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1111/gove.12827> (дата звернення: 11.12.2023).

279. Faguet J.-P. Decentralization and Governance. *World Development*. 2014. Vol. 53. P. 2-13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.01.002> (дата звернення: 25.11.2025).

280. Faguet J.-P. Decentralization and Local Government Performance. *Technical Consultation on Decentralization*. FAO, Rome, 16-18 December, 1997. URL: https://eprints.lse.ac.uk/115486/1/Faguet_decentralization_and_local_published.pdf (дата звернення: 05.10.2024).

281. Finger M., Portmann E. What Are Cognitive Cities? *Towards Cognitive Cities. Studies in Systems, Decision and Control* / E. Portmann, M. Finger (eds). 2016. Vol 63. P. 1-11. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-33798-2_1 (дата

звернення: 11.07.2024).

282. Freeman M. Human Rights. 4th ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2022. 272 p.

283. From Wealthy to Healthy Cities Urbanism and Planning for the Well-Being of Citizens In Search of a new Planning Agenda for Urban Health. *Socio-Spatial Justice and Climate Resilience*, 21-22 September (online) and 3-6 October 2022, Brussels, 2022. 2250 p.

284. Fukuyama F. Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*. 2001. Vol. 22. № 1. P. 7-20. URL: <http://www.jstor.org/stable/3993342> (дата звернення: 11.11.2025).

285. Geddes P. Cities in evolution : an introduction to the town planning movement and to the study of civics. London : Williams, 1915. 442 p.

286. George G., Baker T., Tracey P., Joshi H. Inclusion and Innovation: A Call to Action. 2019. URL: <https://doi.org/10.4337/9781786436016.00008> (дата звернення: 25.11.2025).

287. German A. 2024 Japan Smart City Implementation Support Project regions announced. *Patience Realty*. URL: <https://www.patience Realty.com/post/2024-japan-smart-city-implementation-support-project-regions-announced> (дата звернення: 15.1.2025).

288. Gilman H. R. Democracy Reinvented: Participatory Budgeting and Civic Innovation in America. Brookings Institution Press, 2016. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctt1c2cr0t> (дата звернення: 11.11.2025).

289. Global Cybersecurity Index. *ITU: Committed to connecting the world*. URL: <https://www.itu.int/epublications/publication/global-cybersecurity-index-2024>

290. Global Innovation Index 2024. *Global Innovation Index 2024*. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/> (дата звернення: 11.11.2024).

291. Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/assets/67729/2000%20Global%20Innovation%20Index%202024>

[WEB3lite.pdf](#) (дата звернення: 11.11.2024).

292. Goldin C. Human Capital. *Handbook of Cliometrics* / C. Diebolt, M. Hauptert (eds.). Springer, Cham, 2024. P. 353-383. URL: https://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/human_capital_handbook_of_cliometrics_0.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

293. Grigolo M. Human Rights and Cities: The Barcelona Office for Non-Discrimination and its Work for Migrants. *The International Journal of Human Rights*. 2010. Vol. 14(6). P. 894-912.

294. Grigolo M. Towards a Sociology of the Human Rights City – Focusing on Practice. *Human Rights Cities and Regions. Swedish and International Perspectives* / ed. by M. F. Davis, Th. Gammeltoft-Hansen, E. Hanna. Malmö: CA Andersson, 2017. P. 11-21.

295. Gwangju a Human Rights City. URL: http://www.whrcf.org/E_p1300.php (дата звернення: 12.09.2024).

296. Gwangju Declaration on Human Right City, 16–17 May 2011, Gwangju, Republic of Korea. URL: <https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/Gwangju%20Declaration%20on%20Human%20Rights%20Cities%20%282011%29.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).

297. Hamblen M. Just what IS a smart city? There many examples, and some very nebulous definitions. URL: <https://www.computerworld.com/article/2986403/internet-of-things/just-what-is-a-smart-city.html> (дата звернення: 11.11.2025).

298. Hampton K., Wellman B. Examining community in the digital neighborhood: early results from Canada's wired suburb. *Digital cities. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 1765*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2000. P. 194-208. URL: <https://www.mysocialnetwork.net/downloads/digitalcities-final-r.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).

299. Harrison C., Donnelly I. A. A Theory of Smart Cities. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the ISSS*, 17-22 July 2011, Hull, UK. Vol. 55. № 1. URL: <https://journals.issss.org/index.php/proceedings55th/article/view/1703/572> (дата звернення: 11.11.2025).

300. Harvey D. The right to the city. *New Left Review*. 2008. No. 53. P. 23-40.
URL: <https://newleftreview.org/issues/ii53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>
(дата звернення: 18.03.2024).

301. Hicks U. Development from below. Local government and finance in developing countries of the Commonwealth. Oxford: Clarendon Press, 1961. 549 p.

302. How to strengthen decentralized democracy and local resilience in Ukraine – Kyiv Dialogue / Kyjiwer Gespräche. Kyiv Dialogue deutsch. URL: <https://www.kyiv-dialogue.org/de/news/newsreader/how-to-strengthen-decentralized-democracy-and-local-resilience-in-ukraine.html> (дата звернення: 05.08.2025).

303. Hu R. Reinventing the Chinese City. New York: Columbia University Press, 2023. 306 p. DOI: <https://doi.org/10.1111/deve.12408> (дата звернення: 15.1.2025).

304. Human Rights Learning and Human Rights Cities: Achievements Report. Peoples Movement for Human Rights Learning, 2007. URL: <http://www.pdhre.org/achievements-HR-cities-mar-07.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).

305. Huss O. What Makes Ukraine Resilient in the Asymmetric War? *Quarterly Magazine*. July 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/362265952_What_Makes_Ukraine_Resilient_in_the_Asymmetric_War (дата звернення: 20.08.2025).

306. Innovation in Europe Changing the game to regain a competitive edge / J. Bughin et al. *McKinsey Global Institute*. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/innovation/reviving%20innovation%20in%20europe/mgi-innovation-in-europe-discussion-paper-oct2019-vf.ashx> (дата звернення: 11.11.2025).

307. Japan's Smart City: Integrating Sustainability with Technological Adv. *The telecom industry's trusted online news platform for in-depth analysis of trends and developments in Asia Pacific*. - *Telecom Review Asia Pacific*. URL: <https://telecomreviewasia.com/news/featured-articles/4240-japan-s-smart-city-integrating-sustainability-with-technological-advancement/> (дата звернення: 15.1.2025).

308. Komninos N. What makes cities intelligent?. *Smart Cities: Governing, Modelling and Analysing the Transition* / edited by M. Deakin. London, New York: Routledge. P. 77-95.

309. Kompaniiets O. Analysis of Decentralisation Projects in the Context of Resolving the Crisis in Ukraine. *The Copernicus Journal of Political Studies*. 2015. No 1. P. 148-159.

310. Kurnyshova Yu. Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2023. Vol. 17. Issue 2. P. 80-108. DOI: <https://doi.org/10.51870/UXXZ5757> (дата звернення: 20.08.2025).

311. Laubek C., Bourgeois I. Interorganizational evaluation capacity building in the public, health and community sectors. *Evaluation*. 2023. Vol. 30(2). P. 190-210. DOI: <https://doi.org/10.1177/13563890231207115> (дата звернення: 11.11.2025).

312. Lefebvre H. *Le droit à la ville*. 3-e edition. Paris: Economica-Anthropos, 2015. 135 p.

313. Li D., Yao Y., Shao Zh., Wang L. From digital Earth to smart Earth. *Chinese Science Bulletin*. 2014. Vol. 59. URL: https://www.researchgate.net/publication/271951596_From_digital_Earth_to_smart_Earth (дата звернення: 11.07.2024).

314. Local and regional democracy in Ukraine. 25th Session, Strasbourg, 29-31 October 2013. URL: <https://rm.coe.int/local-and-regional-democracy-in-ukraine-recommendation-mr-marc-cools-b/168071a834> (дата звернення: 06.08.2025).

315. Mahmood Z. Connected Vehicles: A Vital Component of Smart Transportation in an Intelligent City. *Developing and Monitoring Smart Environments for Intelligent Cities* / edited by Z. Mahmood. Hershey, PA: IGI Global Scientific Publishing, 2021. P. 198-215. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-5062-5.ch008> (дата звернення: 11.11.2025).

316. Manor J. *The Political Economy of Democratic Decentralization*. Washington, D.C.: The World Bank, 1999. 133 p.

317. Mapping urban spaces: designing the European city / L. Amistadi,

V. Balducci and others. New York: Routledge, 2021, 308 p. URL: <https://publications.rwth-aachen.de/record/824793/files/824793.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

318. McLaren D., Agyeman J. *Sharing Cities: A Case for Truly Smart and Sustainable Cities*. Cambridge: MIT Press, 2015. 445 p.

319. Meller H. Patrick Geddes: Social Evolutionist and City Planner. London, New York: Routledge, 2005. 271 p.

320. Meza J., Jimenez-Pacheco P., Vaca-Cardenas L., Guillermo E. Cognitive Urban Planning Enhancing Decision-Making in Local Governments. *Digital Government: Research and Practice*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/384049467_Cognitive_Urban_Planning_Enhancing_Decision-Making_in_Local_Governments (дата звернення: 11.07.2024).

321. Mitchell W. Intelligent cities. *UOC papers* 5, 2007. P. 3-8. URL: <https://uocpapers.uoc.edu/uocpapers/5/dt/eng/mitchell.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).

322. Miyagawa S., Kaneko I, The Mutual Development of Role, Rule, and Tool Through the VCOM Project. *Digital Cities. 1999. Lecture Notes in Computer Science. Vol 1765*. Berlin, Heidelberg: Springer. P. 165-178. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-46422-0_14 (дата звернення: 11.07.2024).

323. Montréal Charter of Rights and Responsibilities adopted by the Montréal city council on June 20, 2005. URL: http://ville.montreal.qc.ca/pls/portal/docs/page/charte_mtl_fr/media/documents/charte_montrealaise_english.pdf (дата звернення: 12.09.2024).

324. Mukoro A., Afonughe I.O. Analysis of Decentralization and Local Development in Nigeria. *Pancasila International Journal of Applied Social Science*. 2025. Vol. 3. Iss. 01. P. 33-49. DOI: <https://doi.org/10.59653/pancasila.v3i01.1170> (дата звернення: 25.11.2025).

325. Mullen R. D. *Decentralization, Local Governance, and Social Wellbeing in India. Do local governments matter?* London, New York: Routledge, 2012. 235 p.

326. Musa S. *Smart City Roadmap*. URL: <https://www.academia.edu/>

[21181336/Smart City Roadmap](#) (дата звернення: 11.11.2025).

327. Nam T., Pardo T. Smart city as urban innovation: focusing on management, policy, and context. *Proceedings of the 5th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance (ICEGOV '11)* / Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 2011. P. 185-194. URL: <https://doi.org/10.1145/2072069.2072100> (дата звернення: 11.11.2025).

328. Nedučín D., Ristić D., Kubet V. Claiming Public Space in Post-Socialist Serbia: a Struggle for the Fifth Park. *Human Cities. Civil Society Reclaims Public Space Cross Perspectives Based on Research: International Symposium Proceedings 15th - 16th March 2012, Brussels, BE. Ljubljana : Urban Planning Institute, 2012. P. 53-59.*

329. New approaches to evaluating community initiatives: Concepts, Methods and Contexts / J.P. Connell, A.C. Kubisch, L.B. Schorr, C.H. Weiss (eds.). New York: Aspen Inst. for Humanistic Studies, 1995. 238 p.

330. New Urban Agenda document endorsed by the General Assembly (A/RES/71/256*). URL: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

331. Novak M. Cognitive Cities: Intelligence, Environment and Space. *Intelligent Environments—Spatial Aspect of the Information Revolution*. Oxford: Elsevier, 1997. P. 386-420.

332. Oomen B., Baumgärtel M. Human Right Cities. 2012. URL: <https://www.researchgate.net/publication/277775662> (дата звернення: 18.03.2024).

333. Østerbro Klimakvarter – The First Climate Adaptation Neighborhood in Denmark. *Living Architecture Monitor*. URL: <https://livingarchitecturemonitor.com/articles/sterbro-klimakvarter-the-first-climate-adaptation-neighborhood-in-denmark-fa23> (дата звернення: 18.03.2024).

334. Our common future: Report of the World commission on environment and development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

335. Overview. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/>

[urbandevelopment/overview#1](#) (дата звернення: 11.07.2024).

336. Parker A. Decentralization: The Way Forward for Rural Development? *Policy Research Working Paper 1475*. Washington, D.C.: World Bank, 1995. 60 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=620575 (дата звернення: 25.11.2025).

337. Peris-Ortiz M., Bennett D., Yábar D.P. [Sustainable Smart Cities: Creating Spaces for Technological, Social and Business Development](#). Springer, 2016. 224 p.

338. Post-monitoring Ukraine Roadmap (Adopted following the meetings held in Kyiv at the Ministry of Regional Development, responsible for implementing the decentralisation reform). URL: <https://rm.coe.int/168071b522> (дата звернення: 06.08.2025).

339. Principles of Public Participation in Fiscal Policies. *Global Initiative for Fiscal Transparency*. URL: <https://fiscaltransparency.net/public-participation-principles-and-guide/> (дата звернення: 11.11.2025).

340. Pudjono A. N. S., Wibisono D., Fatima I. Advancing local governance: a systematic review of performance management systems. *Cogent Business & Management*. 2024. Vol. 12(1). DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2442545> (дата звернення: 11.11.2025).

341. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., Piddubnyi I. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. 2024. Vol. 37. Issue 4. P. 1121-1140. DOI: <https://doi.org/10.1111/gove.12827> (дата звернення: 11.12.2023).

342. Rao S., Scott Z., Alam M. Decentralisation and Local Government: Topic Guide. 3rd ed. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham, 2014. 33 p.

343. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/694/oj> (дата звернення: 15.01.2025).

344. Rheingold H. The virtual community: homesteading on the electronic frontier. Harper, 1993. 325 p. URL: <https://dlc.dlib.indiana.edu/dlcrest/api/core/>

bitstreams/d9dee498-4326-4cb8-8abe-b501eec19777/content (дата звернення: 11.07.2024).

345. Robins K., Webster F. Times of the technoculture: From the information society to the virtual life. New York: Routledge, 2003. 317 p.

346. Role of local and regional authorities in the implementation of human rights : Resolution of 17.03.2010 No. 296. URL: <https://rm.coe.int/1680719526> (дата звернення: 11.11.2025).

347. Rondinelli D. Government Decentralization in Comparative Perspective: Theory and Practice in Developing Countries. *International Review of Administrative Science*. 1981. Vol. 47. Issue 2. P. 133-145. DOI: <https://doi.org/10.1177/002085238004700205> (дата звернення: 25.11.2025).

348. Rondinelli D. A. Decentralization in developing countries. *World Bank staff working papers* ; no. 581. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/868391468740679709/pdf/multi0page.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

349. Rondinelli D., Nellis J., Cheema G. Decentralisation in Developing Countries - a review of recent experience. *World Bank Staff Working Papers; no. 581*: Washington DC: World Bank, 1983. 104 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/868391468740679709/pdf/multi0page.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

350. Rostovska K., Hryshyna N., Pakhomova I., Liubchuk V., Koval M. Role and Implementation of Legal Principles in the Context of Digital Legal Regulation: Comparative Analysis of European Union (EU). *Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2024. Vol. 24. No.1. P. 73-81. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12647> (дата звернення: 15.01.2025).

351. Sandberg H. What Is Legal Innovation? *University of Illinois Law Review*. 2021. Vol. Spring. P. 63-76. URL: <https://illinoislawrev.web.illinois.edu/wp-content/uploads/2021/03/Sandberg.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

352. Smart cities. Preliminary Report 2014. ISO/IEC JTC 1, Information technology. Geneva: ISO/IEC, 2015. 76 p. URL: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/developing_standards/docs/en/smart_cities_report-jtc1.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

353. Smart cities: Digital solutions for a more livable future. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/smart-cities-digital-solutions-for-a-more-livable-future> (дата звернення: 15.1.2025).
354. Smart City Guidebook (Outline). *Cabinet Office*. URL: https://www8.cao.go.jp/cstp/society5_0/smartcity/00_scguide_eng_ol.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
355. Smart City Projects. *Smart Nation Singapore*. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/initiatives/urban-living/> (дата звернення: 15.1.2025).
356. Solanas A., Patsakis C., Conti M., Vlachos I., Ramos V., Falcone F. Smart health: A context-aware health paradigm within smart cities. *IEEE Communications Magazine*. Vol. 52. Issue 8. P. 74-81. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/6871673> (дата звернення: 11.11.2025).
357. Souza C. Redemocratization and Decentralization in Brazil: The Strength of the Member States. *Development and Change*. 1996. Vol. 27. Issue 3. P. 529-555. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-7660.1996.tb00602.x> (дата звернення: 25.11.2025);
358. Territorial Development and Decentralisation in Latin America and the Caribbean: A comparative study across 22 countries / ed. E. D. Zapata Garesché. Brussels, 2025. 149 p. URL: https://www.observ-ocd.org/sites/default/files/2025-11/ENGLISH%20Territorial%20Dev%20and%20Decentralization%20Latin%20America%202025_0.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
359. Faguet J.-P. Decentralization and Local Government in Bolivia: An overview from the bottom up. *Crisis States Programme. Working paper no.29*. London, 2003. 48 p. URL: <https://scispace.com/pdf/decentralization-and-local-government-in-bolivia-an-overview-ap1xtvg39v.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).
360. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. URL: <https://rm.coe.int/1680746f16> (дата звернення: 06.08.2025).
361. Tapia J., Lopez A., Turner D., Fairley T., Tomlin-Harris T., Hawkins M., Holbert P., Treviño L., Teteh-Brooks D. The bench to community initiative: community-based participatory research model for translating research discoveries

into community solutions. *Frontiers in Public Health*. 2024. Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1394069> (дата звернення: 11.11.2025).

362. The Cornucopia of the Commons. *YES! Magazine*. Jul. 1, 2001. URL: <https://www.yesmagazine.org/issue/reclaiming-commons/2001/07/01/the-cornucopia-of-the-commons> (дата звернення: 11.11.2025).

363. The principle of subsidiarity: Fact Sheets on the European Union. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity> (дата звернення: 01.05.2024).

364. The role of local and subnational governments with respect to the right to adequate housing: Summary of the Report of the Special Rapporteur on the right to adequate housing. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Housing/SummarySubnationalsEN.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

365. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).

366. Van den Berg E., Oomen B. Towards a Decentralization of Human Rights: The Rise of Human Rights Cities. *The Future of Human Rights in an Urban World: Exploring Opportunities, Threats and Challenges* / ed. by T. van Lindert, D. Lettinga. 2014. P. 11-16. URL: <https://www.amnesty.nl/urbanworld> (дата звернення: 18.03.2024).

367. Van der Schoor T., Scholtens B. Power to the people: Local community initiatives and the transition to sustainable energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2015. Vol. 43. P. 666-675.

368. Van Hiel A, Van Assche J, De Cremer D, Onraet E, Bostyn D, Haesevoets T, Roets A. Can education change the world? *Education amplifies differences in liberalization values and innovation between developed and developing countries*. PLoS One. 2018. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6013109/> (дата звернення: 11.11.2025).

369. Venkat Raman G. Decentralisation as a Developmental Strategy in

China: A Development Model for Developing Countries. *Sage Publications*. 2006. Vol. 42. Iss. 4. P. 369-384. URL: https://www.researchgate.net/publication/247766742_Decentralisation_as_a_Developmental_Strategy_in_ChinaA_Development_Model_for_Developing_Countries (дата звернення: 25.11.2025).

370. Vienna Declaration and Programme of Action. the World Conference on Human Rights in Vienna. 25 June 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> (дата звернення: 11.11.2025).

371. Wallas G. The art of thought. London: Jonathan Cape, 1926. 600 p. URL: <https://archive.org/details/theartofthought> (дата звернення: 25.11.2025).

372. What you need to know about the right to education. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/right-education/need-know?hub=70224> (дата звернення: 11.11.2025).

373. Yin C T, Xiong Z, Chen H, et al. A literature survey on smart cities. *Sci China Inf Sci*, 2015. URL: https://www.researchgate.net/profile/Jingyuan-Wang-14/publication/281670019_A_literature_survey_on_smart_cities/links/5c0e2f0092851c39ebe1e619/A-literature-survey-on-smart-cities.pdf?_cf_chl_tk=w5t9F38nGWh2Ghs7CdLj1PtPAezcXpAWFaQ057BUaLM-1736446626-1.0.1.1-JSLroGyvMYPt9kEnRBjk55ljbhcoEcdm9MUYvOSOrn0 (дата звернення: 11.11.2025).

374. Zoonen L., Rijshouwer E., Leclercq E., Hirzalla F. Privacy Behavior in Smart Cities. *International Journal of Urban Planning and Smart Cities*. 2022. Vol. 3. Issue 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/363046067_Privacy_Behavior_in_Smart_Cities (дата звернення: 11.11.2025).

375. Zulfiqar Ali I. Public art as a tool for urban resilience through accelerated social capital; a meta analysis on Lyari and Madrid. 58th ISOCARP World Planning Congress, 3-6 Oct. 2022. Brussels. URL: https://www.researchgate.net/publication/366003635_Public_Art_as_a_Tool_for_Urban_Resilience_through_Accelerated_Social_Capital_a_Meta_Analysis_on_Lyari_and_Madrid (дата звернення: 11.11.2025).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:***Наукові публікації, у яких відображено основні результати дисертації:******Статті у фахових виданнях України:***

1. Турченко М. А. Від Smart до Cognitive: чи готові правові інститути до еволюції міста, що вчиться? *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 161–169.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-15>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/26528/24296>

2. Турченко М. А. Трансформація міста у простір прав людини: виклики сучасності і світові стандарти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 97–103.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/27998/25181>

3. Турченко М. А. «Ініціатива (не)карається»: як забезпечити активну участь громадян у місцевому самоврядуванні. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 19.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18469763>

URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/517/415>

4. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні за роки незалежності в аспекті його інноваційності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 1. С. 152–158.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.24>

URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/26.pdf>

Наукові праці, які відображають апробацію матеріалів дисертації:

5. Турченко М. А. Розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах євроінтеграції. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 236–241. **URL:** https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_21-04-

2023_Zbirka_tez.pdf

6. Турченко М. А. Право на місто: мрія чи реальність місцевого самоврядування? *Права людини в правовій системі ЄС: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених* (м. Харків, 26 квітня 2024 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 28–31. URL: [https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_26-04-](https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_26-04-2024_Zbirka_tez.pdf)

2024_Zbirka_tez.pdf

7. Турченко М. А. Місцева ініціатива як запорука сталого розвитку громади. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (м. Харків, 07 червня 2024 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 98–99. URL: [https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_07-06-](https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_07-06-2024_Zbirka_tez.pdf)

2024_Zbirka_tez.pdf

8. Турченко М. А. Повноваження місцевого самоврядування у сфері оборони України: сучасний стан і шляхи оптимізації. *Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (м. Харків, 04 червня 2025 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 88–92. URL: https://law.karazin.ua/resources/2025/Konferencia_04-06-2025_Zbirka_tez.%5B1%5D.pdf

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:49:50 26.05.2026

Назва файлу з підписом: Турченко_Дисертація.docx.p7s

Розмір файлу з підписом: 417.5 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Турченко_Дисертація.docx

Розмір файлу без підпису: 398.4 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Турченко Марія Андріївна

П.І.Б.: Турченко Марія Андріївна

Країна: Україна

РНОКПП: 3623302726

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:49:41 26.05.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000D3EA1500265EBB04

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в одному файлі (CAAdES enveloped)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00